

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XIV.
1/2019

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XIV

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XIV.
1/2019

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XIV

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Lubomír ČECH	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Samuel ČELOVSKÝ	University in Novi Sad, Serbia
Lenka FOJTÍKOVÁ	Technical University of Ostrava, Czech Republic
Tomáš GONGOL	Silesian University in Opava, Czech Republic
Jana ILIEVA	University of Tourism and Management in Skopje, Republic of Macedonia
Karol JANAS	Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic
Eva JANČÍKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Larisa KAPUSTINA	Ural State University of Economics, Russia
Kiyoshi KASAHARA	Rikkyo University, Japan
Olyana KINDIBALIK	University of European Studies of Moldova, Republic of Moldova
Helena KOŠCIELNIAK	Technical University in Częstochowa, Poland
Milan KURUCZ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Zuzana LEHMANNOVÁ	University of Economics, Prague, Czech Republic
Ludmila LIPKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Ludmila MALÍKOVÁ	Comenius University in Bratislava, Slovak Republic
Stanislav MRÁZ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
POGÁTSA Zoltán	University of West Hungary, Hungary
Jozef SABOL	The Police Academy of the Czech Republic in Prague, Czech Republic
František ŠKVRNDA	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
René PAWERA	Comenius University in Bratislava, Slovak Republic
Dalibor VLČEK	Matej Bel University, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Recenzenti/ Reviewers

Katarína Brocková, Lubomír Čech, Tomáš Dudáš, Boris Dziura, Mykhaylo Kunychka, Milan Kurucz, Stanislav Mráz, Natália Zagoršeková, Tetyana Zubro

Jazyková redakcia/Language editing: bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave
© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2019
IČO 00 399 957
ISSN 1339-3502

Issues in 2019

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah/Contents

Perspektívy spolupráce Európskej únie a Ruskej federácie v oblasti energetiky <i>Prospects for Energy Cooperation between the European Union and the Russian Federation</i> <i>Alexey Dukhanin</i>	5
Ekonomické sankcie ako nástroj zahraničnej politiky (vybrané otázky) <i>Economic Sanction as a Tool of Foreign Policy (Selected Questions)</i> <i>Monika Kochajdová</i>	16
Implementácia operačného programu Výskum a Vývoj v kontexte podpory a rozvoja výskumnej infraštruktúry v Slovenskej republike <i>Implementation of Operational Program Research and Development in Context of Support and Development of Research Infrastructure in the Slovak Republic</i> <i>Vladimír Kováčik</i>	23
Řešení globálních problémů současné doby z pozice OSN <i>Solving current global problems by the United Nations</i> <i>Barbora Růžičková</i>	34
Blízký východ v sieti veľmocenskej politiky po druhej svetovej vojne 1945 – 1948 <i>The Middle East in the Network of Great Power Politics after the Second World War, 1945 – 1948</i> <i>Karol R. Sorby</i>	46

PERSPEKTÍVY SPOLUPRÁCE EURÓPSKEJ ÚNIE A RUSKEJ FEDERÁCIE V OBLASTI ENERGETIKY

PROSPECTS FOR ENERGY COOPERATION BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE RUSSIAN FEDERATION

Alexey Dukhanin

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: duhale@mail.ru

Abstrakt: Európska únia a Rusko sú už niekoľko desaťročí kľúčovými partnermi v energetickej sfére. Rusko zabezpečuje dodávky zemného plynu, ropy a ropných produktov, uhlia, elektriny a jadrového paliva do krajín európskeho regiónu. Na realizáciu stabilných dodávok na kontinente bola vybudovaná rozvinutá energetická infraštruktúra, dohodnuté technické parametre, vypracované mechanizmy realizácie obchodných operácií. Energetické spoločnosti z Ruska a EÚ majú dlhoročné skúsenosti vzájomnej spolupráce, vrátane spolupráce v rámci realizácie spoločných projektov. Napriek politickým rozporom, dodávky energonositeľov z Ruska do Európskej únie každoročne vykazujú stabilný rast. Cieľom článku je analýza súčasných problémov v rusko-európskej energetickej spolupráci, vymedzenie scenárov ruských dodávok plynu do EÚ a takisto vypracovanie súboru návrhov týkajúcich sa citlivých otázok spolupráce v oblasti energetiky, zameraných na obnovu a ďalší rozvoj energetického dialógu medzi Európskou úniou a Ruskou federáciou s ohľadom na záujmy jednotlivých strán.

Kľúčové slová: energetika, spolupráca, plyn, Európska únia, Rusko

JEL klasifikácia: F17, F51, Q47

Abstract: For several decades the European Union and Russia have been key partners in the energy sector. Russia ensures the supply of natural gas, oil and oil products, coal, electricity, nuclear fuel to the countries of the European region. In order to ensure sustainable deliveries, the developed energy infrastructure and harmonized technical regulations have been created on the continent, also mechanisms for conducting trade operations have been implemented. Energy companies from both Russia and the European Union have a longstanding cooperation experience including cooperation within the framework of joint projects. Despite the political controversies deliveries of energy resources from Russia to the EU show steady annual growth.

The purpose of the article is to analyze current obstacles in the European and the Russian energy cooperation, to construct the Scenario tree of Russian gas supplies to EU as well as to elaborate on a number of suggestions concerning sensitive issues of energy dialogue between the EU and Russia based on compromises and balance of interests of both sides.

Keywords: Energy, Cooperation, Gas, European Union, Russia

JEF Classification: F17, F51, Q47

Úvod

V období do roku 2014 bol zaznamenaný aktívny rozvoj vzťahov medzi EÚ a Ruskom v energetickej sfére. V roku 2000 vstúpil do platnosti formát Energetického dialógu Ruska – EÚ. Po dvoch incidentoch s prerušením dodávok plynu v rokoch 2006 a 2009, v súvislosti s plynovými spormi medzi Ruskom a Ukrajinou, bol vytvorený mechanizmus, ktorý je zameraný na predchádzanie prerušenia dodávok plynu, ropy alebo elektriny a zabezpečenie operatívneho spojenia medzi stranami/partnermi v prípade incidentov alebo havárií. V októbri

2011 bolo realizované prvé zasadnutie Konzultačnej rady pre plyn Rusko – EÚ. Napokon v marci 2013 Európska komisia a vláda Ruska odsúhlasili *Akčný plán energetickej spolupráce medzi Ruskom a EÚ do roku 2050*.¹ Zdalo by sa, že bol úspešne vytvorený silný základ pre ďalší rozvoj vzájomne výhodnej a strategickej spolupráce.

Zároveň v tomto období začalo antimonopolné vyšetrovanie v súvislosti s Gazpromom. Eurokomisia iniciovala prijatie *Tretieho energetickeho balíka EÚ*, bola pozastavená ponuka ruskej strany na realizáciu projektu Južný prúd, vyostřila sa diskusia o význame výstavby plynovodu Severný prúd 2. Konfliktná situácia dozrievala niekoľko rokov a rok 2014 sa stal prelomovým. Prerušenie rokovaní bolo výsledkom politických vzťahov medzi Ruskom a EÚ.

Rusko začalo hľadať možnosti rozvoja energetickeho exportu smerom na východ, podpisom dohôd o dodávkach energonositeľov napríklad do Číny. V Európskej únii, ako alternatíva k dodávkam energie, najmä plynu z Ruska, sa uvažuje o Severnej Afrike, Blízkom východe a štátoch kaspického regiónu. Obidve strany považujú geografickú diverzifikáciu obchodu s energiou a energetickú spoluprácu za jeden z nástrojov zvýšenia svojej energetickej bezpečnosti, čo ale zároveň prináša zvýšenie rizík pre obidve strany a znižuje priestor pre možnosti vzájomnej spolupráce.

1 Súčasný problémy v energetickej spolupráci EÚ a Ruska

Európsky trh bol posudzovaný ruskou stranou ako prioritný v oblasti energetiky. Rusko má záujem na stabilnom dopyte pokiaľ ide o jeho energetické zdroje, zabezpečení ekonomickej efektívnosti ruských energetických spoločností, vyhľadávani európskych investícií, moderných technológií a skúseností. V súčasnej dobe sa realizujú veľké integračné projekty, v ktorých je zúčastnené Rusko: Severný prúd 2, Turecký prúd, stavba rafinérií a petrochemických závodov v krajinách juhovýchodnej Európy, interkonektorov atď. Vzťahy medzi Európskou úniou a Ruskou federáciou je možné charakterizovať ako energetická vzájomná závislosť. EÚ dováža z Ruska približne štvrtinu všetkých svojich energetických zdrojov (plyn, ropa, uhlie) a Rusko vyváža do EÚ takmer polovicu svojich dodávok energonositeľov. Napriek tomu rozvoj energetickej spolupráce je v súčasnej dobe vystavený rôznym problémom:

1. *Nedostatok jednotnej stratégie spolupráce v oblasti energetiky.* V rusko-európskych vzťahoch dodnes chýba jasnosť v definícií spoločných záujmov v energetickom sektore. Tieto záujmy je ťažké vymedziť kvôli nedostatku jednoty medzi členskými štátmi EÚ v otázke energetickej bezpečnosti Európy. Doteraz v rámci dialógu o energetike medzi členskými štátmi EÚ a Ruskom dominuje dvojstranná spolupráca jednotlivých štátov. Napriek prenosu viacerých právomocí v oblasti energetickej politiky na nadnárodnú úroveň, väčšina členských štátov EÚ neplánuje vzdať sa suverenity pri prijímaní rozhodnutí.

2. *Postoje členských štátov EÚ sa často líšia v otázke vzťahu k energetickému dialógu s Ruskom.* Napríklad Nemecko a Francúzsko sa zameriavajú na rozvoj tradičných energetických vzťahov s Ruskou federáciou a realizáciu spoločných projektov na európskom trhu. Poľsko a pobaltské štáty sa naopak usilujú o zníženie energetickej závislosti na Rusku (dôvodom tejto závislosti bola integrácia väčšiny východoeurópskych krajín do energetického systému ZSSR).²

3. *Medzi členskými štátmi EÚ existujú nezhody v niektorých otázkach týkajúcich sa štruktúry energetickej politiky.* Napríklad Fínsko má veľký záujem na vývoji jadrovej energie, zatiaľ čo Nemecko, Francúzsko a niekoľko ďalších krajín v západnej a severnej Európe ju odmietajú. Poľsko tvrdo bojuje za zachovanie uhoľného sektora v európskej energetike kvôli

¹ THE EUROPEAN COMMISSION PRIORITIES (2013): Roadmap – EU-Russia Energy Cooperation until 2050. [online]. In: Roadmap – EU-Russia Energy Cooperation until 2050, 2013. [Citované 10. 8. 2018.] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2013_03_eu_russia_roadmap_2050_signed.pdf

² GAFUROV, A. (2010): Energy Security and its place in the common structure of security. In: MGTU, Gafurov, A. Vestník MGTU, 2010, s. 10-12.

značným zásobám tejto suroviny, no ostatné členské štáty EÚ sú zamerané na znižovanie počtu uhoľných baní na svojom území.

4. *Nedostatok jednotného právneho rámca.* Vytvorenie jednotného energetického trhu v Rusku a EÚ je komplikované z dôvodu nezlučiteľnosti európskej a ruskej legislatívy. Takisto si to vyžaduje dôkladné posúdenie súčasného stavu regulácie trhu s energiami v Rusku a EÚ. Neexistujú žiadne predpoklady na vytvorenie jednotného regulačného rámca, pretože Rusko neratifikovalo jeden z dôležitých dokumentov európskej energetickej politiky – Energetickú chartu EÚ.³

5. *Spolitizovanie energetického dialógu medzi Európskou úniou a Ruskom je kľúčovou prekážkou,* ktorá potláča vzájomnú spoluprácu. Táto prax spôsobuje hlbšie rozpory a rozhodnutia robí neperspektívnymi. Rusko a EÚ sú prirodzenými partnermi v energetike. Ich spolupráca môže vytvoriť dodatočné objemy príjmov pre každú stranu. Možnosti využitia tohto potenciálu závisia od politických rozhodnutí.

6. *Jedným z kľúčových obmedzení rozvoja dlhodobého energetického partnerstva je negatívny vplyv sankcií na energetický sektor.* Pri výrobe ropy a zemného plynu v Rusku sú kľúčovou hrozbou riziká spojené s obmedzením získavania dlhového financovania a rôznych technologických embárg, ktoré znižujú potenciál ťažby plynu a ropy v ťažko dostupných regiónoch (napríklad na náleziskách Arktického šelfu).

Zákaz dlhového financovania veľkým ruským spoločnostiam vedie k mnohým negatívnym dôsledkom. Po prvé, vzniká pohyb vnútorných finančných zdrojov smerom k najväčším spoločnostiam, ktoré sú nútené kompenzovať nedostatok zahraničných finančných zdrojov. Po druhé, ruský energetický sektor bude musieť zvýšiť investície zo svojich vlastných zdrojov do priamej podpory lodiarskeho priemyslu, do jednotlivých strojárskych segmentov a služieb. Za tretie, ťažkosti s refinancovaním na voľnom trhu si vyžadujú vyťaženie väčšieho množstva zdrojov na dlhovú službu, čo má taktiež negatívny vplyv na investičné možnosti holdingových spoločností v oblasti energetiky.⁴

7. *Problém prepravy energonositeľov z Ruska do EÚ.* Plynové a ropné krízy z minulých rokov spojené s pozastavením prepravy energetických zdrojov do krajín EÚ cez územie Bieloruska a Ukrajiny boli úspešne prekonané. Napriek tomu nedostatok prepravnej kapacity je prekážkou uzavretia dodatočných zmlúv na dodávky plynu do Európy. Pritom Rusko má dostatočne veľké zásoby zemného plynu, no distribúcia uvedených zásob je mimoriadne nerovnomerná. Viac ako 90 % výroby plynu pochádza z niekoľkých nálezísk západnej Sibíri. Je potrebná rekonštrukcia existujúcich a výstavba nových dopravných kapacít na prepravu plynu. Prioritnými projektmi v tejto oblasti sú: rekonštrukcia súčasných pozemných prúdov cez Bielorusko a Ukrajinu, ktoré spájajú náleziská na severe západnej Sibíri s európskymi spotrebiteľmi a takisto projekty Severný prúd a Turecký prúd.

8. *Problém investícií v oblasti energetickej spolupráce.* Je potrebné vypracovať opatrenia na ochranu investícií pri realizácii veľkých cezhraničných projektov. Rusko potrebuje predvídateľnosť a istotu, že energetický trh EÚ bude spotrebovávať energiu v strednodobom a dlhodobom horizonte. Na druhej strane EÚ potrebuje transparentnosť a istotu, že tieto investície sa uskutočnia včas, aby uspokojili dopyt a posilnili energetické partnerstvo medzi EÚ a Ruskom. Preto jednou z prioritných úloh rozvoja energetickej spolupráce by malo byť

³ THE WHOLE EUROPE (2014): Energy dialogue between Russia and the European Union: Actual politic and legal issues. [online]. In: the Whole Europe, 2014. [Citované 24. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.alleuropa.mgimo.ru/energeticheskij-dialog-rossii-i-es-aktualjnie-politiko-pravovie-problemi>

⁴ THE OXFORD INSTITUTE FOR ENERGY STUDIES REPORT (2018): The Development of Natural Gas Demand in the Russian Electricity and Heat Sectors. [online]. In: The Oxford Institute for Energy Studies Report, 2018. [Citované 22. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.oxfordenergy.org/publications/development-natural-gas-demand-russian-electricity-heat-sectors/>

dosiahnutie vyššej úrovne vzájomnej transparentnosti údajov o potrebách, dodávkach, investíciách, podmienkach investovania do ťažby, spracovania a predaja energetických zdrojov.

2 Scenáre spolupráce v plynárenstve

V kontexte budovania dlhodobých vzťahov medzi EÚ a RF v zásade existujú dva hlavné smery budúcich vzťahov v energetickom sektore. Jedným z nich je, že Rusko a EÚ sú prirodzenými partnermi v energetickom sektore a ďalšie rozširovanie obchodných a hospodárskych vzťahov znamená realizáciu viacerých spoločných projektov v tejto oblasti. Druhý vychádza zo skutočnosti, že rozšírenie interakcie prináša ďalšie riziká, pričom strany musia diverzifikovať svoju energetickú politiku.

Jednou z najpolitizovanejších tém v tejto diskusii je budúcnosť dodávok plynu z Ruska do EÚ. Z ekonomického hľadiska sú tu tri kľúčové otázky: objem dodávok, smer dodávok, systém cenotvorby.

V rámci diverzifikácie smerov a znižovania politických rizík dodávok plynu európskym smerom realizuje Rusko celý rad opatrení zameraných na organizáciu alternatívnych dopravných koridorov, ktoré obchádzajú ukrajinský plynárenský dopravný systém (ďalej – UPDS). Dôvodom je, aby Rusko malo v roku 2019 (v termíne vypršania súčasných bilaterálnych dohôd o plyne s Ukrajinou) schopnosť plniť svoje zmluvné záväzky voči európskym spotrebiteľom. Táto pozícia je však v rozpore so súčasnou politikou EÚ, ktorá podporuje zachovanie značných objemov tranzitu plynu cez územie Ukrajiny.

Zmluvný objem ruských dodávok plynu do EÚ po roku 2019, podľa prognóz expertov, bude približne 230 miliárd metrov kubických za rok. Ak neberieme do úvahy UPDS, Rusko má v súčasnosti 94 miliárd metrov kubických prepravnej kapacity plynu do EÚ (Yamal-Európa – 33 miliárd m³, Severný prúd – 55 miliárd m³, plynovody do Fínska a Baltských štátov – 6 miliárd m³).⁵

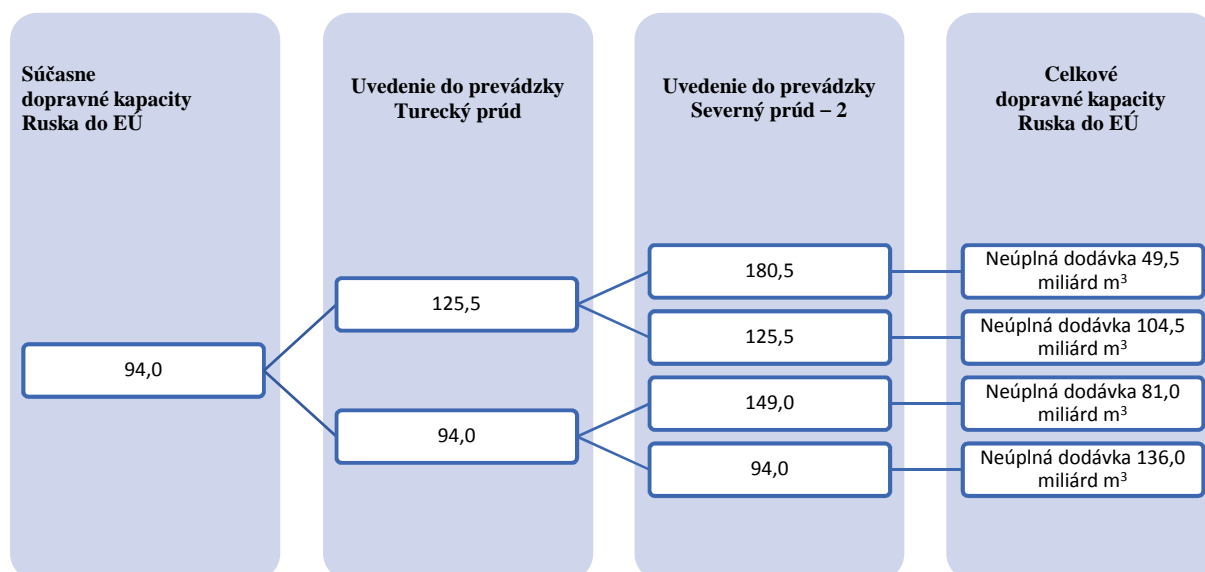
Na dosiahnutie cieľov stanovených Ruskom to nestačí. Jedným z dôležitých krokov v tomto smere sú projekty Severný prúd 2 a Turecký prúd, ktoré sú zamerané na vytvorenie dodatočných ciest na dodávku ruského plynu členskými štátmi EÚ. Pričom Turecký prúd spĺňa existujúce normy európskej energetickej legislatívy. Projekt zahŕňa výstavbu plynovodu až po hranicu s EÚ (hranica s Tureckom) a následnú rezerváciu kapacít na prepravu plynu cez EÚ až po bod jeho prevzatia (Baumgarten), v súlade so zazmluvnenými objemami.

Treba však povedať, že realizácia prvej časti Tureckého prúdu s kapacitou až 31,5 miliárd kubických metrov je mimo plynových vzťahov medzi Ruskom a EÚ: prvá časť je určená na zvýšenie dodávok plynu do Turecka; druhá je zameraná na prepravu plynu cez Transbalkánsky plynovod priamo do Turecka. V tomto prípade sa uvoľní až 10 – 14 miliárd kubických metrov kapacity Transbalkánskeho systému prepravy plynu, ktorý sa môže neskôr využiť na organizáciu reverzných dodávok ruského plynu do Bulharska, Slovenska a Rumunska cez Turecko. Preto v prípade realizácie prvých dvoch línii Tureckého prúdu sa potenciál ruských dodávok plynu do EÚ po roku 2019 zvýši na 125,5 miliárd kubických metrov za rok. Následne po uvedení Severného prúdu 2 do prevádzky – až na 180,5 miliárd kubických metrov za rok.

V dôsledku toho vzniká uvedený strom možných scenárov ruských dodávok plynu do EÚ mimo UDPS:

⁵ THE OXFORD INSTITUTE FOR ENERGY STUDIES REPORT (2018): Natural gas demand in Europe and short-term expectations. [online]. In: The Oxford Institute for Energy Studies Report, 2018. [Citované 20. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/04/Natural-gas-demand-in-Europe-in-2017-and-short-term-expectations-Insight-35.pdf>

Obrázok 1: Strom možných scenárov ruských dodávok plynu do EÚ

Treba poznamenať, že je možné zabezpečiť dodávku zmluvných objemov iba vo vzájomnej spolupráci Európskej únie a Ruska. K pripravenosti oboch strán na realizáciu opatrení, vytvárajúcich záruky pre bezpečnosť dodávok plynu európskym spotrebiteľom je potrebné:

- uvedenie do prevádzky Tureckého prúdu zo strany Ruska s tým, že EÚ poskytne výstavbu nových kapacít na prepravu plynu na prijatie ruského plynu (vo výške najmenej 14 – 19 miliárd kubických metrov, čo bude stáť 1,6 – 2,1 mld. eur);
- uvedenie do prevádzky druhej fázy projektu Severný prúd.

V opačnom prípade vzniká nevýhodná situácia pre obe strany vo forme nedostatočných dodávok ruského plynu do EÚ (pre Rusko to môže spôsobiť nedostatok príjmov, pre EÚ – deficit plynu).

Okrem toho uvedené výpočty ukazujú, že s najväčšou pravdepodobnosťou bude tranzit ruského plynu cez územie Ukrajiny pokračovať aj po roku 2019. Podľa vyhlásení manažmentu Gazpromu, budú najpravdepodobnejšie objemy toku plynu cez ukrajinský DPS po roku 2019 na úrovni 15 – 20 miliárd kubických metrov.⁶

Vysoká investičná náročnosť a čas výstavby infraštruktúry pre prepravu plynu si už teraz vyžadujú prechod na konštruktívny dialóg medzi EÚ a Ruskom o rozvoji vzájomne prijateľných a vzájomne výhodných podmienok pre spoluprácu v plynárenskom sektore. Ako ukázala skúsenosť z posledných rokov, každá strana dôsledne a vytrvalo obhajuje svoje záujmy, a preto jednostranný pohľad na tento problém s veľkou pravdepodobnosťou povedie k ďalším stratám hospodárskej povahy.

Treba poznamenať, že zdrojový a výrobný potenciál plynárenského priemyslu Ruska smerom k EÚ je v tejto perspektíve značný a dosahuje od 200 do 250 miliárd kubických metrov. Preto je účelné zvážiť možné vzájomné výhody scenára spolupráce v plynárenstve.

Možno predpokladať, že ruský vývoz plynu do Európy sa zvýši s poskytovaním 10 – 15 % zľavy, zaručenou dopytom v objeme 200 – 250 miliárd kubických metrov. To umožní nahradiť množstvo uhoľných kapacít v elektroenergetike EÚ a podporiť rozšírenie podielu nízkouhlíkovej energie. Okrem toho plynové elektrárne vďaka svojej manévrovateľnosti sú lepšie kombinované s obnoviteľnými zdrojmi energie, pre ktoré sa tu tiež otvára príležitosť na

⁶ TASS (2018): Volumes of Gas transit will be further discussed by experts. [online]. In: TASS, 17. 7. 2018. [Citované 5. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://tass.ru/ekonomika/5381272>

rozvoj. V strednodobom a dlhodobom horizonte by takáto interakcia, spolu s plánovaným znížením podielu jadrovej výroby, mohla byť v Európe najvýhodnejšou (z hľadiska nákladov) možnosťou dodávky energie.

Ak si predstavíme, že EÚ nebude spolupracovať pri organizovaní dodávok ruského plynu na svoje územie, objem vývozu v období po roku 2019 sa pravdepodobne zníži na približne 100 miliárd kubických metrov. V takom prípade môžeme očakávať viacero súdnych sporov. Rusko má zmluvné záväzky dodávať plyn svojim zákazníkom, resp. celú zodpovednosť nesie Gazprom. Zníženie dodávok z Ruska pod zmluvnú úroveň bude znamenať, že EÚ v rozpore s vlastnými pravidlami neposkytla potrebné kapacity na prepravu plynu od miesta vstupu na svoje územie do miest dodania a prijatia na južnom koridore a takisto aj na severnom (kde predtým existoval precedens pre nedostatočné využitie prvej fázy Severného prúdu).⁷ V tejto chvíli je ťažké povedať aké dôsledky to prinesie.

Zároveň by sa nemalo očakávať, že jediným dôsledkom pre Rusko bude zníženie vývozu plynu do EÚ. Rusko pravdepodobne upraví svoju stratégiu. Ak sa doteraz odvetvie zemného plynu vnímalo ako zdroj vysokých príjmov z vývozu, v súčasnosti sa rozvojeva stratégia plynárenského odvetvia v Rusku môže transformovať smerom k udržaniu konkurencieschopnosti (udržiavaním nízkych domácich cien plynu) v spracovateľskom priemysle.⁸ V tomto scenári dochádza k zvýšeniu produkcie konkurencieschopného tovaru s vyšším spracovaním, ktorý následne vytláča dovážaný tovar z domáceho trhu a tiež predstavuje konkurenciu na trhoch tretích krajín, teda môžu konkurovať i tovarom z EÚ.

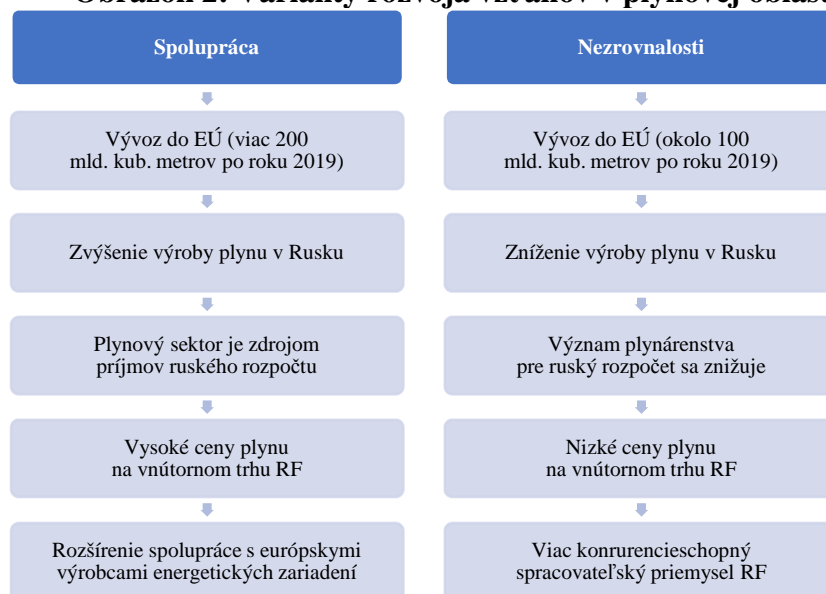
Inými slovami, hlavným manévrom je prerozdelenie príjmov z výroby plynu do výroby konkurenčných produktov zameraných na zahraničný a vnútorný dopyt. Zároveň straty v plynárenstve budú kompenzované rastom príjmov v iných odvetviach hospodárstva. Pre EÚ bude tento vývoj spojený s dodatočnými nákladmi. Po prvé, je očividné, že EÚ bude niesť náklady spojené s nahradením ruského plynu a s nízkou ponukou na svojom energetickom trhu. Po druhé, bude klesať ruský dopyt po dodávkach energetických zariadení od európskych výrobcov. Po tretie, vznikne konkurencia s ruskými priemyselnými výrobkami, ako aj s výrobkami krajín Ázie, ktoré sa môžu dohodnúť na dodávkach ruských lacných uhl'ovodíkov.

Graficky možno alternatívy chovania Ruska v závislosti od logiky budovania plynových vzťahov s EÚ prezentovať nasledovne:

⁷ TASS (2016): European Commission extended eligibility of Gazprom for pipeline OPAL. [online]. In: TASS, 28. 10. 2016. [Citované 8. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://tass.ru/ekonomika/3743512>

⁸ ECONOMIC RESEARCH PORTAL (2016a): Russia and Europe energy union or energy conflict. [online]. In: Economic portal, 2016. [Citované 26. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://institutions.com/general/2878-rossiya-evropa-energsoyuz-ili-energokonflikt.html>

Obrázok 2: Varianty rozvoja vzťahov v plynovej oblasti

Hlavným rozdielom v scenári „Nezrovnalosti“ je zníženie vývozu zemného plynu do Európy a Turecka a takisto zvýšenie vnútornej spotreby plynu, predovšetkým v chemickom priemysle, hutníctve a výrobe nekovových minerálnych výrobkov.

Najväčší podiel nákladov na výrobu plynu v štruktúre výroby zaznamenáme v chemickom priemysle, pri výrobe nekovových minerálnych výrobkov a aj v hutníckom priemysle. Prebytočný plyn na vnútornom trhu môže zmraziť alebo spomaliť rast tarífov plynu pre domácich spotrebiteľov. S 20 %-ným poklesom cien plynu môžeme očakávať zvýšenie podielu pridanej hodnoty na najvýznamnejších typoch ekonomickej aktivity v rozpätí od 0,1 do 1,5 %. Pritom môže celkový nárast výroby vďaka zlepšeniu konkurencieschopnosti predstavovať 1,7 % v chemickej výrobe, 1,6 % v produkcii nekovových minerálnych výrobkov a asi 0,5 % v strojárskych činnostiach.⁹

Ak zhodnotíme, ako môže takýto vývoj udalostí vytvoriť rovnováhu medzi hospodárskymi účinkami ruského hospodárstva, treba poznamenať, že zvýšenie cenovej konkurencieschopnosti ruského vývozu môže kompenzovať straty z možného poklesu príjmov z dodávok zemného plynu do Európy. Zvyšovanie cenovej konkurencieschopnosti ruských výrobkov v spracovateľskom priemysle zároveň umožňuje kompenzovať tieto straty.¹⁰ Najmä vývoz chemických výrobkov sa zvýši približne o 2,1 miliardy dolárov, nekovových minerálnych výrobkov o 1,2 miliardy dolárov, hutníckych výrobkov o 1,7 miliardy dolárov a strojárskych výrobkov o 1 mld. dolárov.

Samozrejme mnohé faktory ovplyvňujú dynamiku obchodu a uvedené výpočty sú len približné, ale ukazujú, že zmena orientácie dodávok plynu môže mať v zásade pozitívny vplyv na rozvoj ruského hospodárstva.

Zmeny vo vzťahoch EÚ a Ruska v energetickom sektore spôsobujú zvýšenie rizík odvetvovej a makroekonomickej povahy. Zhoršenie obchodných podmienok v energetickom sektore nespôsobí katastrofické následky pre žiadnu zo strán, ale ohrozí mechanizmy interakcie (ktorá trvala desaťročia) a vyžiada si obrovské materiálne a finančné zdroje na jej vybudovanie.

⁹ ECONOMIC RESEARCH PORTAL (2016b): Russia and Europe energy union or energy conflict. [online]. In: Economic portal, 2016. [Citované 28. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://institutions.com/general/2878-rossiya-evropa-energosoюз-ili-energokonflikt.html>

¹⁰ ECONOMIC ISSUES (2010): Oil & Gas rent in the Russian economy. [online]. In: Economic issues, 2010. [Citované 2. 10. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.eeg.ru/files/renta2010.pdf>

3 Návrhy na obnovu energetického dialógu medzi Európskou úniou a Ruskom

Je zrejmé, že momentálna situácia nezodpovedá záujmom európskych krajín, ani Ruska. Chápu to predstavitelia expertného združenia i predstavitelia biznisu obidvoch strán. Je nutné prekonať naakumulované rozdielne postoje, posúdiť realizovateľnosť spoločných projektov z hospodárskeho pohľadu, obnoviť vzájomnú dôveru v politickej sfére a na vládnej úrovni.

Na vyriešenie tejto zložitej úlohy je potrebné posúdiť možnosti budovania spolupráce v najmenej problematických a menej spolitizovaných a nekonfliktných oblastiach, ktoré sú pritom považované za strategické priority v EÚ, aj v Rusku:

1. Napomáhať realizácii veľkých cezhraničných investičných projektov v ropnej a plynovej sfére, výhodných pre obidve strany.

2. Vytvoriť infraštruktúrne, finančno-ekonomické a technologické podmienky pre rozšírenie možností zúčastnenia sa podnikateľských subjektov členských štátov EÚ v medzinárodnom obchode s energiami.

3. Vykonávať konzultácie na medzivládnej úrovni o formovaní jednotného trhu s plynom a ropou s cieľom uspokojenia vnútorných potrieb štátov EÚ v palivovo-energetických zdrojoch.

4. Posúdiť zoznam perspektívnych strategicky významných investičných programov a projektov, zaujímavých pre európsky a ruský obchod pri vzájomných garanciách ochrany investícií spolupracujúcich strán.¹¹

5. Obnoviť výmenu informácií a diskusiu o otázkach dlhodobej stratégie rozvoja energetiky Ruska a Európskej únie.

6. Vyčleniť do jednotlivých „cases“ diskusie o citlivých a konfliktných otázkach a obnoviť prerokovanie uvedených otázok na rôznych úrovniach.

Ďalšou platformou pre rozvoj spolupráce v oblasti energetiky je formát Európska únia – Eurasijská ekonomická únia (EAEÚ). Pri príprave koncepcie vytvorenia spoločného elektroenergetického trhu v EAEÚ boli zohľadnené skúsenosti z vytvárania a regulácie vnútorného trhu s elektrickou energiou v EÚ. Krajiny EAEÚ súhlasili, že národné trhy s elektrinou by sa mali zachovať, ale zároveň analogicky s európskym trhom budú organizované koordinované centralizované obchody s elektrickou energiou. Pokiaľ ide o reguláciu všeobecného trhu s elektrickou energiou, na rozdiel od Európskej únie sa krajiny EAEÚ vydali svojou vlastnou cestou a odmietli vytvoriť nadnárodné regulačné orgány. To znamená, že chcú rozhodovať o otázkach, ktoré vznikajú v priebehu fungovania trhu prostredníctvom interakcie národných ministerstiev, operátorov prepravných sietí a ďalších infraštruktúrnych organizácií.¹²

V súlade so Zmluvou o založení Eurasijskej ekonomickej únie, členské štáty EAEÚ rozvíjajú dlhodobú vzájomne výhodnú spoluprácu v oblasti energetiky a vykonávajú koordinovanú energetickú politiku.¹³

¹¹ RUSSIAN INTERNATIONAL AFFAIRS COUNCIL (2017a): European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report. [online]. In: European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report, 2017. [Citované 1. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://russiancouncil.ru/papers/Russia-EU-Energy-RIAC-DGAP-Report35ru.pdf>

¹² EUROASIAN ECONOMIC UNION (2015): The Concept of common elektroenergy market EAEU. [online]. In: Eurasian Economic Union, 2015. [Citované 3. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/energetikaiinfr/energ/Documents/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%9E%D0%AD%D0%A0%20%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B0.pdf>

¹³ RUSSIAN INTERNATIONAL AFFAIRS COUNCIL (2017b): European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report. [online]. In: European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report, 2017. [Citované 1. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://russiancouncil.ru/papers/Russia-EU-Energy-RIAC-DGAP-Report35ru.pdf>

Na trhu s plynom je v uvedenej koncepcii zaznamenaný zámer zmluvných strán vzájomne konzultovať otázky prepravy a dodávky plynu tretím krajinám v tých oblastiach, kde členské štáty EAEÚ súťažia alebo si potenciálne môžu navzájom konkurovať.

V koncepcii nie je stanovené vytvorenie jedinej siete exportných ropovodov a plynovodov. V súčasnej dobe je predčasné hovoriť o jeho vytvorení, pretože utvorenie spoločných trhov s plynom, ropou a ropnými produktmi je v prvom rade zamerané na uspokojovanie vnútorných potrieb členských štátov v palivových a energetických otázkach.

Úloha prípravy predpokladov spolupráce medzi Európskou úniou a Eurasijskou ekonomickou úniou v oblasti energetiky je aktuálna najmä na pozadí všeobecného trendu rozširovania medzinárodnej spolupráce EAEÚ. Ako prvý krok je dôležité vytvoriť predbežné kontakty vo forme dialógu a konzultácií, čím sa rozšíri okruh účastníkov a vytvorí sa tak rovnovážny základ pre energetický dialóg medzi dvoma integračnými združeniami.

Záver

V poslednom desaťročí sa pre Európsku úniu zvyšuje význam a aktuálnosť otázok energetickej bezpečnosti. Podľa celkových ukazovateľov spotreby energie je EÚ na treťom mieste po USA a Číne. Významným zdrojom energie pre Európsku úniu sú zdroje Severného mora, ktoré podľa prognóz expertov pri súčasnej miere spotreby energie vystačia len na nasledujúcich osem rokov, čo by mohlo viesť k ešte väčšej závislosti EÚ od zahraničných dodávok energie.

Očakáva sa, že závislosť EÚ od dovážaných energonositeľov, najmä zemného plynu, sa v strednodobom horizonte výrazne zvýši. V súčasnosti sú Rusko, Nórsko, krajiny Blízkeho východu a Severnej Afriky najväčšími dodávateľmi energie do EÚ. Podľa najnovších odhadov analytikov Deutsche Bank sa dovoz ropy v EÚ zvýši v roku 2030 o 93 % a zemného plynu o 84 %.¹⁴

Pritom súčasné zvýšenie cien energií a zvýšenie celosvetovej spotreby energie (v priebehu najbližších 20 rokov sa očakáva nárast spotreby o 60 %)¹⁵ v strednodobej perspektíve povedie k diskusii o tom, ako sa v budúcnosti vysporiadať s rastúcou energetickou spotrebou

v členských štátoch EÚ. Približne 50 % dovozu energie v EÚ pripadá na vlastné energetické potreby. Odborníci Európskej komisie predpokladajú zvýšenie tohto ukazovateľa z 50 % na 65 % v roku 2030.¹⁶

Takmer vždy, keď diskutujeme o súčasnej a budúcej agende vzájomných vzťahov medzi EÚ a Ruskom, jedným z najdôležitejších prvkov diskusie je interakcia v energetickom sektore. Štruktúra spotreby energie v EÚ a silný energetický potenciál Ruska spôsobujú, že strany sú navzájom do značnej miery na sebe závislé. Obnovenie a ďalší rozvoj energetického dialógu medzi Ruskom a Európskou úniou si žiada od oboch strán hľadanie kompromisov. Nie je to jednoduchá úloha a na jej vyriešenie sú potrebné nové formy spolupráce, nové prístupy a oslobodenie sa od stereotypov.

¹⁴ DEUTSCHE BANK (2017): Energy Report. [online]. In: Deutsche Bank, 2017. [Citované 5. 8. 2018.] Dostupné na internete: http://www.db.com/ir/en/download/Energy_Report_20170415.pdf

¹⁵ EUR-LEX (2007a): An Energy Policy for Europe, Communication From the Commission to the European Council and the European Parliament. [online]. In: Eur-lex, 2017. [Citované 19. 9. 2018.] Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/smart-api/cgi/sga_doc

¹⁶ EUR-LEX (2007b): An Energy Policy for Europe, Communication From the Commission to the European Council and the European Parliament. [online]. In: Eur-lex, 2017. [Citované 19. 9. 2018.] Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/smart-api/cgi/sga_doc

Použitá literatúra:

1. THE EUROPEAN COMMISSION PRIORITIES (2013): Roadmap – EU-Russia Energy Cooperation until 2050. [online]. In: Roadmap – EU-Russia Energy Cooperation until 2050, 2013. [Citované 10. 8. 2018.] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2013_03_eu_russia_roadmap_2050_signed.pdf
2. GAFUROV, A. (2010): Energy Security and its place in the common structure of security. In: MGTU, Gafurov, A. Vestník MGTU, 2010, s. 10-12.
3. THE WHOLE EUROPE (2014): Energy dialogue between Russia and the European Union: Actual politic and legal issues. [online]. In: the Whole Europe, 2014. [Citované 24. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.alleuropa.mgimo.ru/energeticheskii-dialog-rossii-i-es-aktualjnie-politiko-pravovie-problemi>
4. THE OXFORD INSTITUTE FOR ENERGY STUDIES REPORT (2018): The Development of Natural Gas Demand in the Russian Electricity and Heat Sectors. [online]. In: The Oxford Institute for Energy Studies Report, 2018. [Citované 22. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.oxfordenergy.org/publications/development-natural-gas-demand-russian-electricity-heat-sectors/>
5. THE OXFORD INSTITUTE FOR ENERGY STUDIES REPORT (2018): Natural gas demand in Europe and short-term expectations. [online]. In: The Oxford Institute for Energy Studies Report, 2018. [Citované 20. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/04/Natural-gas-demand-in-Europe-in-2017-and-short-term-expectations-Insight-35.pdf>
6. TASS (2018): Volumes of Gas transit will be further discussed by experts. [online]. In: TASS, 17. 7. 2018. [Citované 5. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://tass.ru/ekonomika/5381272>
7. TASS (2016): European Commission extended eligibility of Gazprom for pipeline OPAL. [online]. In: TASS, 28. 10. 2016. [Citované 8. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://tass.ru/ekonomika/3743512>
8. ECONOMIC RESEARCH PORTAL (2016a): Russia and Europe energy union or energy conflict. [online]. In: Economic portal, 2016. [Citované 26. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://institutiones.com/general/2878-rossiya-evropa-energsoyuz-ili-energokonflikt.html>
9. ECONOMIC RESEARCH PORTAL (2016b): Russia and Europe energy union or energy conflict. [online]. In: Economic portal, 2016. [Citované 28. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://institutiones.com/general/2878-rossiya-evropa-energsoyuz-ili-energokonflikt.html>
10. ECONOMIC ISSUES (2010): Oil & Gas rent in the Russian economy. [online]. In: Economic issues, 2010. [Citované 2. 10. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.eeg.ru/files/renta2010.pdf>
11. RUSSIAN INTERNATIONAL AFFAIRS COUNCIL (2017a): European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report. [online]. In: European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report, 2017. [Citované 1. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://russiancouncil.ru/papers/Russia-EU-Energy-RIAC-DGAP-Report-35ru.pdf>
12. EUROASIAN ECONOMIC UNION (2015): The Concept of common elektroenergy market EAEU. [online]. In: Eurasian Economic Union, 2015. [Citované 3. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/energetikaiinfr/energy/Documents/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%9E%D0%AD%D0%A0%20%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B0.pdf>

13. RUSSIAN INTERNATIONAL AFFAIRS COUNCIL (2017b): European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report. [online]. In: European Union and Russia's relations in the Energy Sphere Report, 2017. [Citované 1. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://russiancouncil.ru/papers/Russia-EU-Energy-RIAC-DGAP-Report35ru.pdf>
14. DEUTSCHE BANK (2017): Energy Report. [online]. In: Deutsche Bank, 2017. [Citované 5. 8. 2018.] Dostupné na internete: http://www.db.com/ir/en/download/Energy_Report_20170415.pdf
15. EUR-LEX (2007a): An Energy Policy for Europe, Communication From the Commission to the European Council and the European Parliament. [online]. In: Eur-lex, 2017. [Citované 19. 9. 2018.] Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/smart-api/cgi/sga_doc
16. EUR-LEX (2007b): An Energy Policy for Europe, Communication From the Commission to the European Council and the European Parliament. [online]. In: Eur-lex, 2017. [Citované 19. 9. 2018.] Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/smart-api/cgi/sga_doc

Kontakt:

Mgr. Alexey Dukhanin

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: duhale@mail.ru

EKONOMICKÉ SANKCIE AKO NÁSTROJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY (VYBRANÉ OTÁZKY)

ECONOMIC SANCTION AS A TOOL OF FOREIGN POLICY (SELECTED QUESTIONS)

Monika Kochajdová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska
cesta 1/b, 852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: monika.kochajdova@euba.sk

Abstrakt: Vlády a medzinárodné organizácie prijímajú sankcie, aby sa pokúsili zmeniť strategické rozhodnutia aktérov medzinárodných vzťahov, ktoré ohrozujú ich záujmy alebo porušujú medzinárodné normy správania. Ide o opatrenia, ktorými môže krajina reagovať na politické výzvy a vývoj, ktoré sú v rozpore s jej cieľmi a hodnotami. Kritici tvrdia, že sankcie sú často zle koncipované a zriedka úspešné pri zmene správania sa cieľa, zatiaľ čo proponenti tvrdia, že sa stali účinnejšími v posledných rokoch a zostávajú základným nástrojom zahraničnej politiky. Článok približuje ekonomické sankcie ako dôležitý nástroj zahraničnej politiky s ohľadom na ich historické odôvodnenie a efektivitu.

Kľúčové slová: sankcie, zahraničná politika, účinnosť

JEL: F51, F52

Abstract: Governments and international organizations impose sanctions to try to change the strategic choices of international relations actors that threaten their interests or violate international standards of behavior. These are measures by which a country can respond to policy challenges and developments that run counter to its goals and values. Critics say that sanctions are often poorly designed and rarely successful in changing the goal, while fans say they have become more effective in recent years and remain a fundamental tool of foreign policy. The article introduces economic sanctions as an important tool of foreign policy with regard to their historical justification and effectiveness.

Key words: sanctions, foreign policy, effectiveness

JEL: F51, F52

Úvod

Národné vlády a medzinárodné organizácie, ako napríklad Organizácia spojených národov a Európska únia, ukladajú ekonomické sankcie na donucovanie, odstrašenie, potrestanie alebo zahanbenie subjektov, ktoré ohrozujú ich záujmy alebo porušujú medzinárodné normy správania. Využívajú sa na podporu mnohých zahraničnopolitických cieľov vrátane boja proti terorizmu, nešírenia jadrových zbraní, podpory demokracie a ľudských práv, riešenia konfliktov a kybernetickej bezpečnosti.

Väčšina krajín je schopná podniknúť vojenské akcie proti tým, ktorí im chcú ublížiť alebo iným spôsobom poškodiť, no aj napriek tomu sa sankcie javia užitočnejším nástrojom, ktorý môže byť použitý ako reakcia na destabilizačné a nebezpečné správanie, bez rizík spojených s vojenskou odpoveďou. Používanie sankcií ako nástroja zahraničnej politiky má dlhú históriu. V súčasnosti sa sankcie veľmi často používajú ako mierový pokus vyvíjať tlak na krajiny, ktoré nekonajú v súlade s medzinárodným právom. Okrem toho, ak by sankcionovaná krajina podnikla kroky smerom k tomu, aby sa stala zodpovednejším aktérom v medzinárodnom spoločenstve, môže medzinárodná komunita odmeniť takéto správanie tým, že odvolá vybrané sankcie.

Sankcie aj vojenské operácie sú zamerané na donútenie k zmene správania cieľovej krajiny, no vojenské donucovanie stratilo svoju príťažlivosť ako prostriedok na dosahovanie medzinárodných cieľov, a to najmä vo vyspelejších krajinách. Dôvody sú veľmi rozmanité, no jedným veľmi dôležitým z nich je uvedenie si „ľudských nákladov“ moderného boja. Už prezident Woodrow Wilson odporučil po prvej svetovej vojne ekonomické sankcie ako primárnu stratégiu navrhovanej Ligy národov.¹ Tvrdil, že sankcie sú rýchlejšie, čistejšie a efektívnejšie ako bojisko. Na rozdiel od vojny, sankcie ponúkajú prístup k medzinárodnému nátlaku, ktorý spôsobuje menej ľudských obetí. Druhým dôvodom na zvýšenie uplatňovania sankčných režimov je vývoj medzinárodnej ekonomiky, ktorej rast odhalil nové zraniteľnosti národov. Vzájomná závislosť a prepojenosť medzinárodného hospodárstva znamená, že aj rozvojové krajiny sú závislé od medzinárodného obchodu. Ich existencia je závislá na exporte surovín a importe technológií. Vzájomná ekonomická prepojenosť spôsobila, že obmedzenie obchodu je účinnou metódou na dosiahnutie cieľov zahraničnej politiky. Ak má jeden alebo viaceré štáty spolu životne dôležitú úlohu v ekonomike iného štátu, môže využiť svoj ekonomický vplyv, aby sa pokúsil ovplyvniť konanie danej krajiny. Tretím dôvodom zvýšeného využívania hospodárskych sankcií je koniec studenej vojny. V bipolárnom svete bolo uplatňovanie spoločných sankcií OSN takmer nemožné, pretože bolo ťažké získať medzinárodný konsenzus na uloženie sankcií. Navyše, aj keby ani jedna z krajín neuplatnila svoje právo veta a sankcie by boli uložené, sankcionované krajiny boli často schopné získať obmedzené tovary z jedného z dvoch blokov.²

Cieľom tohto príspevku je charakterizovať sankcie ako dôležitý nástroj v diplomacii a definovať podmienky, za ktorých by sankcie mohli byť efektívnym nástrojom porovnaním a analýzou vhodných historických prípadov.

1 Charakteristika ekonomických sankcií ako nástroja medzinárodných vzťahov

Ekonomické sankcie sú reštriktívne ekonomické opatrenia uplatňované najmä proti štátom, ktoré porušili medzinárodné právo alebo medzinárodné normy správania. Použitie sankcií je racionálnym rozhodnutím tvorcov politik, ako to zdôraznil Herbert Simon, ktorých cieľom je vybrať alternatívu, ktorá povedie k najpreferovanejšiemu súboru všetkých možných následkov.³ Ide o obmedzenia obchodu alebo prístupu na trhy, ktoré sa zavádzajú, aby povzbudili cieľový národ, aby sa správal tak, ako to uprednostňujú sankčné krajiny. Hospodárske sankcie sa vzťahujú na štyri druhy obchodných obmedzení: a) obmedzenia toku tovaru, b) obmedzenia toku služieb, c) obmedzenia toku peňazí a d) kontrolu samotných trhov s cieľom znížiť alebo zrušiť šancu cieľovej krajiny získať prístup k nim. Niektoré príklady zahŕňajú obchodné embargá, obmedzenia dovozu kovov, ropy alebo iných tovarov a komodít a zmrazenie zahraničných aktív, úverových línií alebo rozvojovej pomoci.⁴

Už v minulosti sa snažili politickí činitelia používať hospodárske štátne nástroje ako zbraň na oslabenie ich súperov. Sankcie sa snažili oslabiť hospodárstvo súperov a narušiť tým aj ich vojenské schopnosti. Po oslabení cieľovej krajiny bolo pravdepodobnejšie, že vojenské akcie budú úspešné. Po prvej svetovej vojne sa sankcie, hoci neúčinne, využívali, aby donútili štáty dodržiavať medzinárodné zákony a normy a predchádzať konfliktom. Sankcie uložené od začiatku dvadsiateho storočia sa veľmi odlišujú od hospodárskej vojny preferovanej v počiatkoch formovania medzinárodných vzťahov, pretože moderné sankcie sa snažia zabezpečiť politické ciele pôsobením na cieľ z ekonomického hľadiska, než aby ich priamo oslabili nástupom vojenského násillia. Sankcie majú nielen dlhú históriu, ale tiež sa stali obzvlášť populárnym nástrojom zahraničnej politiky, ktorý používali jednotlivé krajiny a

¹ ROSSIGNOL, M. (1993): Sanctions: The economic weapon in the New world order.

² CARTER, B.E. (1987): International Economic Sanctions: Improving the Haphazard U.S. Legal Regime.

³ BARROS, G. (2010): Herbert A. Simon and the concept of rationality: Boundaries and procedures.

⁴ Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky: Medzinárodné sankcie.

medzinárodné organizácie počas obdobia po studenej vojne. Záznamy o využívaní ekonomických sankcií zo strany OSN sú dobrým príkladom toho, ako sa sankcie stali bežnou súčasťou medzinárodných vzťahov. Pred rokom 1990 Bezpečnostná rada OSN uložila ekonomické sankcie len proti dvom krajinám; Južnej Rodézii (1966) a Južnej Afrike (1977). Od konca studenej vojny však organizácia uložila sankcie viac ako dvadsaťkrát, najčastejšie zamerané na vnútroštátne konflikty, ako tie v Somálsku, Libérii a Juhoslávii v deväťdesiatych rokoch minulého storočia.⁵

Sankcie sa, na rozdiel od vojenského zásahu, vo všeobecnosti považujú za menej nákladné, menej rizikové, „stredné“ akcie medzi diplomaciou a vojnou. Vedúci predstavitelia môžu prijať sankcie aj dočasne, kým sa nezhodnú na represívnejšom opatrení. Napríklad Bezpečnostná rada OSN uložila voči Iraku komplexné sankcie len štyri dni po invázii Saddáma Husajna do Kuvajtu v auguste 1990, no použitie vojenskej sily bolo Bezpečnostnou radou OSN schválené až o niekoľko mesiacov neskôr.⁶ Bezpečnostná rada OSN je hlavný orgán OSN pre krízové riadenie a preto môže reagovať na globálne hrozby tým, že obmedzí ekonomické väzby so štátnymi a neštátnymi skupinami. Sankčný výbor postúpi návrh rezolúcie na prerokovanie pätnásťčlennej rade, ktorá rozhoduje väčšinovým hlasovaním. Zároveň návrh nesmie byť vetovaný žiadnym z piatich stálych členov Bezpečnostnej rady (Spojené štáty americké, Čína, Francúzsko, Rusko a Spojené kráľovstvo). Najčastejšími typmi sankcií Organizácie spojených národov, ktoré sú záväzné pre všetky členské štáty, sú zmrazenie aktív, zákazy cestovania a zbrojné embargá. Systém sankcií Organizácie spojených národov spravídla riadi osobitný výbor a monitorovacia skupina. Globálna policajná agentúra Interpol pomáha niektorým sankčným výborom, najmä tým, ktoré sa týkajú al-Káidy a Talibanu. Organizácia spojených národov nemá žiadne vlastné finančné prostriedky na presadzovanie práva a spolieha sa preto na členské štáty, z ktorých mnohé majú obmedzené zdroje a málo politické podnetov.⁷

Európska únia ukladá sankcie ako súčasť svojej spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Pretože Európska únia nemá spoločné vojenské sily, mnohí európski lídri považujú sankcie za najsilnejší nástroj zahraničnej politiky v bloku. Politiky sankcií musia získať jednomyselný súhlas členských štátov Európskej únie. Jednotlivé štáty môžu v rámci svojej národnej jurisdikcie samostatne zaviesť prísnejšie sankcie.⁸

2 Účinnosť a efektívnosť ekonomických sankcií

Historicky štáty a medzinárodné organizácie používali ekonomické sankcie ako politický nástroj na dosiahnutie určitých cieľov proti určitému štátu. Diskusia o účinnosti týchto opatrení je však stále dôležitá. Niektorí trvajú na tom, že sankcie ako reštriktívne opatrenie nie sú dostatočne silné na dosiahnutie cieľa štátu „odosielateľa“. Konečný úspech alebo neúspech sankcií je určený viacerými faktormi, ako napríklad ekonomická schopnosť sankcionovaného štátu odolávať vyvíjanému tlaku alebo efektívnosť spolupráce medzi „odosielajúcimi“ štátmi voči sankcionovanému štátu. V dôsledku toho existuje množstvo faktorov alebo podmienok, ktoré môžu ovplyvniť úroveň úspechu sankcií. Dynamika každého historického prípadu sa značne líši. Sankcie efektívne v jednom nastavení môžu zlyhať v inom, v závislosti na nespočetných faktoroch. Programy sankcií s relatívne obmedzenými cieľmi majú vo všeobecnosti väčšiu šancu uspieť než tie, ktoré majú veľké politické ambície.⁹ Nie iba fakt, či sankčný režim dosahuje svoj cieľ, ale aj komparatívna užitočnosť sankcií je veľmi dôležitá. Sankcie USA a Európskej únie proti Rusku nemusia zastaviť krízu na Ukrajine, ale nečinnosť by mohla naopak prispieť k zhoršeniu situácie. Uplatňovaním sankcií môžu tvorcovia politik

⁵ WINKLER, A. (2014): Just Sanctions.

⁶ United Nations Security Council: Sanctions.

⁷ Council on Foreign Relation (2017): What are economic sanctions?

⁸ European Council: Sanctions: how and when the EU adopts restrictive measures

⁹ Market Business News (2018): What are economic sanctions? Definition and meaning

v rôznych prípadoch sledovať rôzne ciele. Vo väčšine prípadov však ide o trest za porušenie pravidiel medzinárodného práva. V niektorých prípadoch možno sankcie jednoducho považovať za vyjadrenie odporu.

Úspešná implementácia sankcií si vyžaduje medzinárodnú spoluprácu. Čím viac vlád ukladá sankcie voči danej cieľovej krajine, tým je sankčný režim účinnejší, a to najmä v prípadoch, keď je cieľ ekonomicky diverzifikovaný. Sankcie proti režimu apartheidu v Južnej Afrike v 80. rokoch minulého storočia, v Iraku proti režimu Sadáma Husajna v deväťdesiatych rokoch, alebo v súčasnosti proti Iránu a Rusku by nemali takú silu a účinnosť bez efektívnej multilaterálnej podpory. Konkurenčné záujmy svetových mocností však často narušajú spoluprácu v rámci Organizácie spojených národov. Napríklad od roku 2011 Rusko a Čína vetovali niekoľko rezolúcií Bezpečnostnej rady týkajúcich sa konfliktu v Sýrii, z ktorých niektoré mohli viesť k sankciám voči režimu prezidenta Bashara al-Assada.¹⁰

Pri implementácii sankčných režimov je veľmi dôležitá dôveryhodnosť a flexibilita. Cieľová krajina, proti ktorej sú sankcie uložené, musí byť presvedčená, že sankčný režim sa môže sprísniť alebo naopak povoliť v závislosti od jej správania sa. Príkladom môže byť politika USA počas Obamovej administratívy v roku 2012, ktorá reagovala na dôležité politické reformy zavádzané v Mjanmarsku tým, že uvoľnila niektoré finančné a investičné obmedzenia. Sankčný program ukončil v roku 2016.¹¹

V posledných rokoch sa použitie sankcií čoraz viac spája s podporou demokratických reforiem a ľudských práv. Vedúci predstavitelia si vyberajú ekonomický nátlak ako dominantnú stratégiu, keď sa snažia prinútiť inú krajinu k politickej reforme. Prevládanie sankcií zameraných na podporu zlepšenia podmienok v oblasti ľudských práv a demokratizácie sa rozšírilo najmä počas posledného desaťročia studenej vojny a doby po studenej vojne. V súčasnosti je väčšina uložených sankcií namierená proti neliberálnym demokraciám alebo autoritárskym režimom na zastavenie porušovania občianskych a politických slobôd alebo na zhoršenie ich vojenskej a politickej spôsobilosti.¹²

Napriek častému využívaniu hospodárskeho nátlaku na podporu demokracie a ľudských práv sa výskum málokedy venoval otázkam, či sankcie pomáhajú alebo naopak poškodzujú tieto demokratické slobody a ľudské práva v sankcionovaných krajinách. Podobne aj vplyv hospodárskeho donútenia na politické slobody je do značnej miery prehliadaný literatúrou. Výskumy ukazujú, že hospodárske sankcie sú úspešnejšie, ak sú cieľové krajiny ekonomicky závislé od cieľa (napr. sankcionovaného odvetvia), ak sankcie spôsobia vážnu ekonomickú škodu na cieľi, ak sú sankcie zamerané na politické elity cieľových krajín a ak sa neočakáva možnosť budúceho konfliktu medzi cieľovými a vysielajúcimi krajinami.¹³

V súvislosti s uvedením si negatívnych dopadov ekonomických sankcií na civilné obyvateľstvo sa v súčasnosti oveľa častejšie stretávame s výrazom *cielené alebo inteligentné sankcie* („*smart sanctions*“). Zatiaľ čo všeobecné ekonomické sankcie a obchodné embargá sa ako nástroje zahraničnej politiky používajú už dlhodobo, cielené sankcie zamerané na konkrétnych jednotlivcov, subjekty a transakcie sú relatívne nové. Inteligentné sankcie sú cielené na určité skupiny v rámci krajiny. Môžu zahŕňať čiernu listinu jednotlivcov alebo skupín, rovnako ako aj určitých druhov komodít a služieb. Inteligentné sankcie sú sankcie, ktoré môžu byť zamerané na konkrétnych štátnych úradníkov alebo vládných činiteľov bez toho, aby negatívne pôsobili na celkové hospodárstvo a spôsobovali ťažkosti širokej verejnosti. Cielené sankcie môžu zahŕňať širokú škálu opatrení ako napríklad zmrazenie aktív, zákaz cestovania, bojkot určitých tovarov a komodít, zbrojné embargá a iné.¹⁴ Významným príkladom tohto

¹⁰ Council on Foreign Relation (2017): What are economic sanctions?

¹¹ LANDLER, M., FULLER, T. (2014): Obama Prods Myanmar Back Toward Democracy.

¹² FRIEDMAN, U. (2012): Smart sanctions: A short history.

¹³ WOLFF VON AMERONGEN, O. (2015): Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool?

¹⁴ ERGUNG, E. (2015): Smart sanctions. Human rights friendly?

nového prístupu k politike sankcií je napríklad cielený sankčný program Spojených štátov amerických a Európskej únie voči Ruskej federácii, uložený v reakcii na pripojenie Krymu k Ruskej federácii a údajné použitie sily na východe Ukrajiny. Cielené sankcie sa zameriavajú viac na vybrané osoby alebo odvetvia hospodárstva, čím sa snažia v čo najväčšom rozsahu eliminovať ich negatívne vedľajšie dopady na civilné obyvateľstvo. Z uvedeného dôvodu sa cielené sankcie považujú za humánnejší a modernejší spôsob dosahovania zahraničnopolitických cieľov, no v súčasnosti sa objavujú čoraz častejšie diskusie o ich ekonomickej účinnosti.

Záver

Sankcie sa začali vyskytovať ako nástroj na vyjadrenie vôle, názoru alebo donútenia zmeny činnosti či správania ešte v časoch pred našim letopočtom. Sankcie sa využívali v iných formách, no za rovnakým účelom ako v súčasnosti. V minulosti sa nekládol veľký dôraz na spôsob použitia sankcií ani na ich dopady. Od teroristického útoku z 11. septembra 2001 došlo k výraznému posunu smerom k cieleným alebo takzvaným „inteligentným“ sankciám (*targeted sanctions*), ktorých cieľom je minimalizovať utrpenie civilného obyvateľstva. Cielené sankcie sú určené jednotlivcom a malým skupinám alebo subjektom a zahŕňajú zákazy cestovania, zmrazenie aktív, zbrojné embargá, obmedzenia kapitálu, znižovanie zahraničnej pomoci a obchodné obmedzenia. Po zavedení cielených sankcií sa neskúma len dopad na ekonomiku, ale aj možné vedľajšie účinky negatívne pôsobiace na civilné obyvateľstvo. K tomuto posunu prišlo najmä z dôvodu uvedomenia si potreby zvýšenia účinnosti sankcií a eliminácie vedľajších účinkov týchto opatrení. Účinnosť a efektívnosť sankcií pri dosahovaní politických cieľov je aktuálnou otázkou aj v súčasnosti. Napriek tomu, že sankcie môžu vážne narušiť hospodársku súťaž a negatívne pôsobiť na infláciu a zamestnanosť, čo môže mať za následok ochudobnenie obyvateľstva, čím ďalej tým viac sa preukazuje, že cielené sankcie pripravené a prispôsobené na špecifické situácie sa javia byť efektívnejšími ako v minulosti.¹⁵

Cieľom tejto práce je pridať hodnotu k diskusii o užitočnosti takýchto nástrojov zahraničnej politiky, a preto si záverom dovoľujeme zhodnotiť, že stanovenie presného vplyvu a účinnosti sankcií je zložité, pretože neexistuje spôsob, ako úplne izolovať ich účinky na cieľovú ekonomiku. V mnohých prípadoch cieľový národ prechádza ďalšími nepokojmi, ako je vojna alebo domáci konflikt, čo taktiež prispieva k ekonomickému poklesu. Napríklad v prípade Iraku je veľmi ťažké určiť akú časť hospodárskeho utrpenia možno pripísať vplyvu sankcií a akú časť zničeného irackého priemyslu spôsobila vojna v Perzskom zálive.

Máme za to, že aj napriek tomu, že sankcie sú niektorými štátmi alebo neštátnymi subjektmi medzinárodného práva kritizované, sú tým najlepším opatrením, ktoré má medzinárodné spoločenstvo k dispozícii. Je však potrebné, aby sa výskum aj v budúcnosti venoval otázkam sankčných režimov, nakoľko ide o jeden zo základných nástrojov zahraničnej politiky, no, ako sme podotkli vyššie v článku, ich efektívnosť je otázna. Negatívny dopad ekonomických sankcií na civilné obyvateľstvo je ďalšou v súčasnosti nevyriešenou problematikou, a tak spolu s účinnosťou sankčných režimov predstavujú dôležité otázky pre budúci výskum v tejto oblasti.

Použitá literatúra:

1. BARROS, G. (2010): Herbert A. Simon and the concept of rationality: Boundaries and procedures. [online]. In: *Societas Et Iurisprudentia*, 2016, roč. IV, č. 1, s. 62-103. [Citované 20. 9. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.scielo.br/pdf/rep/v30n3/a06v30n3.pdf>
2. BLAŠKOVIČ, K. (2016): Cielené sankcie Bezpečnostnej rady Organizácie Spojených národov. [online]. In: *Societas Et Iurisprudentia*, 2016, roč. IV, č. 1, s. 62-103.

¹⁵ BLAŠKOVIČ, K. (2016): Cielené sankcie Bezpečnostnej rady Organizácie Spojených národov.

- [Citované 20. 09. 2018.] Dostupné na internete: <http://sei.iuridica.truni.sk/archive/2016/01/SEI-2016-01-Studies-Blaskovic-Kristian.pdf>
3. CARTER, B.E. (1987): International Economic Sanctions: Improving the Haphazard U.S. Legal Regime. [online]. In: *California Law Review*, 1987, roč. LV, č. 4. [Citované 14. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2598&context=facpub>
 4. Council on Foreign Relation (2017): What are economic sanctions?. [online]. 07.08.2017. [Citované 19. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-are-economic-sanctions>
 5. ERGUNG, E. (2015): Smart sanctions. Human rights friendly? [online]. 2015. [Citované 29. 05. 2019.] Dostupné na internete: https://www.academia.edu/20719412/Smart_sanctions_Human_rights_friendly
 6. European Council: Sanctions: how and when the EU adopts restrictive measures. [online]. 2018. [Citované 14. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/>
 7. FRIEDMAN, U. (2012): Smart sanctions: A short history. [online]. In: *Foreign Policy*, 23.4.2012 [Citované 18. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://foreignpolicy.com/2012/04/23/smart-sanctions-a-short-history/>
 8. Internet Encyclopedia of Philosophy (2018): The Ethics of Economic Sanctions?. [online]. [Citované 19. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.iep.utm.edu/eth-ec-s/>
 9. LANDLER, M., FULLER, T. (2014): Obama Prods Myanmar Back Toward Democracy. [online]. In: *The New York Times*, 13.11.2014 [Citované 20. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.nytimes.com/2014/11/14/world/asia/obama-will-try-to-push-myanmar-back-on-the-path-toward-democracy.html>
 10. Market Business News (2018): What are economic sanctions? Definition and meaning. [online]. [Citované 17. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://marketbusinessnews.com/financial-glossary/economic-sanctions/>
 11. Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky: Medzinárodné sankcie. [online]. 14.3.2018 [Citované 10. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.mzv.sk/zahranicna-politika/medzinarodne-sankcie>
 12. PORTELA, C. (2014): The EU's Use of 'Targeted' Sanctions. Evaluating effectiveness. [online]. 2014. Dostupné na internete: https://www.academia.edu/6376495/The_EU_s_Use_of_Targeted_Sanctions_Evaluatingeffectiveness
 13. ROSSIGNOL, M. (1993): Sanctions: The economic weapon in the New world order. [online]. In: *Political and Social Affairs Division*, 1993. [Citované 15. 10. 2018.] Dostupné na internete: <http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp346-e.htm>
 14. SMEETS, M. (2018): CAN ECONOMIC SANCTIONS BE EFFECTIVE? [online]. 2015. Dostupné na internete: https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201803_e.pdf
 15. United Nations Security Council: Sanctions. [online]. 2018 [Citované 10. 10. 2018.] Dostupné na internete: <https://www.un.org/sc/suborg/en/sanctions/information>
 16. WALLENSTEEN, P. (2016): Characteristics of economic sanctions. [online]. In: *Sage Publications, Ltd.*, 26.7.2016. [Citované 17. 10. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/423276>
 17. WINKLER, A. (2014): Just Sanctions. [online]. In: *The Johns Hopkins University Press*, 20.06.2014. [Citované 16. 10. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/762739>
 18. WOLFF VON AMERONGEN, O. (2015): Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool? [online]. In: *MIT Press*, 17.10.2015. [Citované 16. 10. 2018.] Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2538449>

Kontakt:

Ing. Monika Kochajdová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: monika.kochajdova@euba.sk

IMPLEMENTÁCIA OPERAČNÉHO PROGRAMU VÝSKUM A VÝVOJ V KONTEXTE PODPORY A ROZVOJA VÝSKUMNEJ INFRAŠTRUKTÚRY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

IMPLEMENTATION OF OPERATIONAL PROGRAM RESEARCH AND DEVELOPMENT IN CONTEXT OF SUPPORT AND DEVELOPMENT OF RESEARCH INFRASTRUCTURE IN THE SLOVAK REPUBLIC

Vladimír Kováčik

Fakulta sociálnych vied, Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava

Abstrakt: Oblasť podpory výskumu a vývoja je na Slovensku dlhodobo poddimenzovaná. Pred rokom 2007 na Slovensku neexistoval ucelený systém podpory výskumu, vývoja a inovácií porovnateľný s ostatnými krajinami EÚ. Na Slovensku bol v rokoch 2007 – 2013 operačný program Výskum a vývoj dominantným zdrojom financovania výskumu, vývoja a inovácií zo štrukturálnych fondov EÚ, keď podporoval najmä budovanie výskumnej infraštruktúry. Tento článok analyzuje dopady implementácie štrukturálnych fondov EÚ na budovanie, podporu a rozvoj výskumnej infraštruktúry v rámci programového obdobia 2007 – 2013 v Slovenskej republike. Prínos projektov financovaných prostredníctvom operačného programu Výskum a vývoj v programovom období 2007 – 2013 sa dá v mnohých aspektoch pre systém infraštruktúry výskumu, vývoja a inovácií považovať za prelomový. Pomocou týchto zdrojov sa v programovom období 2007 – 2013 podarilo vybudovať základnú kostru výskumnej infraštruktúry na Slovensku. Na tomto základe sa dá rozvíjať vedecko-výskumný potenciál na Slovensku v súčasnom období, či už pomocou zdrojov zo súčasného programového obdobia 2014 – 2020, iných grantových schém alebo prostredníctvom štátneho rozpočtu SR.

Kľúčové slová: Výskum a vývoj, operačný program, výskumná infraštruktúra, štrukturálne fondy EÚ, programové obdobie 2007 – 2013, stratégia Európa 2020

JEL: O32, R11, R58

Abstract: The area of research and development support in Slovakia has long been underestimated. Before 2007, there was no comprehensive support system for research, development and innovation in Slovakia comparable to other EU countries. In Slovakia, in 2007-2013, the R & D Operational Program was the dominant source of funding for research, development and innovation from the EU Structural Funds, in particular by supporting the development of research infrastructure. This paper analyzes the impacts of implementation of EU structural funds on the development, support and development of research infrastructure across all three programming periods in the Slovak Republic. The benefits of projects funded through the Research and Development Operational Program in the 2007-2013 programming period can be considered to be breakthrough in many aspects of the R & D and innovation infrastructure system. Through these sources, the basic framework of research infrastructure in Slovakia was built in the 2007-2013 programming period. On this basis, the research potential in Slovakia can be developed in the current period, either through resources from the current 2014-2020 programming period, other grants or through the state budget of the SR.

Key words: Research and Development, Operational Program, Research Infrastructure, EU Structural Funds, 2007-2013 programming period, Europe 2020 Strategy

JEL: O32, R11, R58

Úvod

Podpora oblasti výskumu a vývoja je základnou hybnou silou každej vedomostnej, dynamicky rozvíjajúcej sa spoločnosti. Výskum a vývoj (ďalej len „VaV“) je základným predpokladom pre udržanie rozvoja ekonomiky a konkurencieschopnosti Slovenskej republiky (ďalej len „SR“) v dlhodobom horizonte. Základným predpokladom konkurencieschopnej realizácie výskumu, vývoja a inovácií (ďalej len „VVaI“) je zabezpečenie dostatočného objemu finančných prostriedkov. Empirické analýzy dokazujú, že investície do vzdelania, vedy, výskumu, vývoja, inovácii a nových technológií sú investíciami do ekonomického rastu a sú kľúčové pre dlhodobú konkurencieschopnosť krajiny v globalizovanom svete.¹

Bez dostatočne rozvinutej vedeckej infraštruktúry ale nie je možné plnohodnotne realizovať základný ani excelentný výskum a držať krok s dynamickým technologickým vývojom. Naopak, dostatočné investície do rozvoja a modernizácie tejto infraštruktúry vytvárajú priaznivé prostredie pre špičkové vedecké tímy, čo môže viesť k zvyšovaniu počtu prelomových objavov v rôznych sférach vedy a výskumu.

Efektívny domáci výskum a vývoj, inovačné kapacity ekonomiky a využívanie informačných a komunikačných technológií (IKT) sú predpokladom vyššej úrovne hodnotenia blahobytu, hospodárskeho rastu a zamestnanosti.²

Rovnako tak aj podpora inovácií hrá kľúčovú úlohu pri zabezpečovaní udržateľného ekonomického rozvoja. Existuje mnoho definícií pre pojem inovácia, všeobecne však platí, že je to riešenie problému novým, inovatívnym spôsobom (napríklad nápadu, metódy, zariadenia). Význam inovácie narastá v súvislosti s globalizujúcou sa ekonomikou, postupným vznikom väčších národných a nadnárodných obchodných spoločností, s rastúcou konkurenciou na domácich i svetových trhoch, s rastúcimi nárokmi na manažérsku činnosť.³ Inovácia môže byť chápaná aj ako udalosť vyskytujúca sa v určitom bode alebo mieste, ktorá spôsobuje trhový alebo organizačný zlom.⁴

Jedným z najväčších problémov slovenského VaV je dlhodobo nízka úroveň výdavkov na túto oblasť. Úroveň verejných a súkromných výdavkov na VaV dlhodobo zároveň patrí medzi najnižšie v Európskej únii. Neexistencia uceleného systému podpory VaV pred rokom 2007 spolu s nízkymi výdavkami viedla k zastaraniu dovedy existujúcej vedeckej infraštruktúry, čo vytvorilo ešte väčší dopyt po výraznej modernizácii vo vedeckej komunite. Slovenský výskumno-vývojový ekosystém prešiel následne za posledné desaťročie rozsiahlou materiálnou a ideovou premenou, inšpirovanou medzinárodnými trendmi v postavení a využívaní výskumných infraštruktúr ako hnacej sily inovačného a socioekonomického napredovania. K tejto premene výraznou mierou prispeli finančné prostriedky fondov EÚ.

SR mala možnosť čerpať finančné prostriedky zo štrukturálnych fondov EÚ od svojho vstupu do EÚ v roku 2004. Nízka úroveň výdavkov na financovanie VaV pred rokom 2007 bola spôsobená viacerými faktormi. Primárny problém bol spôsobený tým, že štátny rozpočet (vzhľadom na uprednostnenie iných priorít) nemal dostatočné zdroje na pokrytie potrieb na vybudovanie VaV infraštruktúry a čo sa týka zdrojov štrukturálnych fondov EÚ, v skrátenom programovom období 2004 – 2006 bola táto oblasť podporovaná len čiastočne a VaV netvoril ucelenú prioritu, resp. samostatný rámec pre financovanie.

Hlavným cieľom tohto článku je analyzovať dopady implementácie štrukturálnych fondov EÚ v rámci programového obdobia 2007 – 2013 na budovanie, podporu a rozvoj výskumnej infraštruktúry v Slovenskej republike. Skúmanie tohto programového obdobia sme si zvolili z toho dôvodu, že prvé programové obdobie 2004 – 2006 bolo skrátené a oblasť podpory VaV nemala svoj ucelený rámec podpory, tým pádom ho nepovažujeme za obzvlášť

¹ GONDA, V. (2007): Veda a výskum ako hnací motor znalostnej ekonomiky vo svetle Lisabonskej stratégie, s. 46.

² MORVAY, K. a kol. (2017): Economic development of Slovakia in 2016 and Outlook up to 2018, s. 32.

³ ČAJKA, P. (2006): Inovačné centrá v systéme tvorby poznatkov, s. 5.

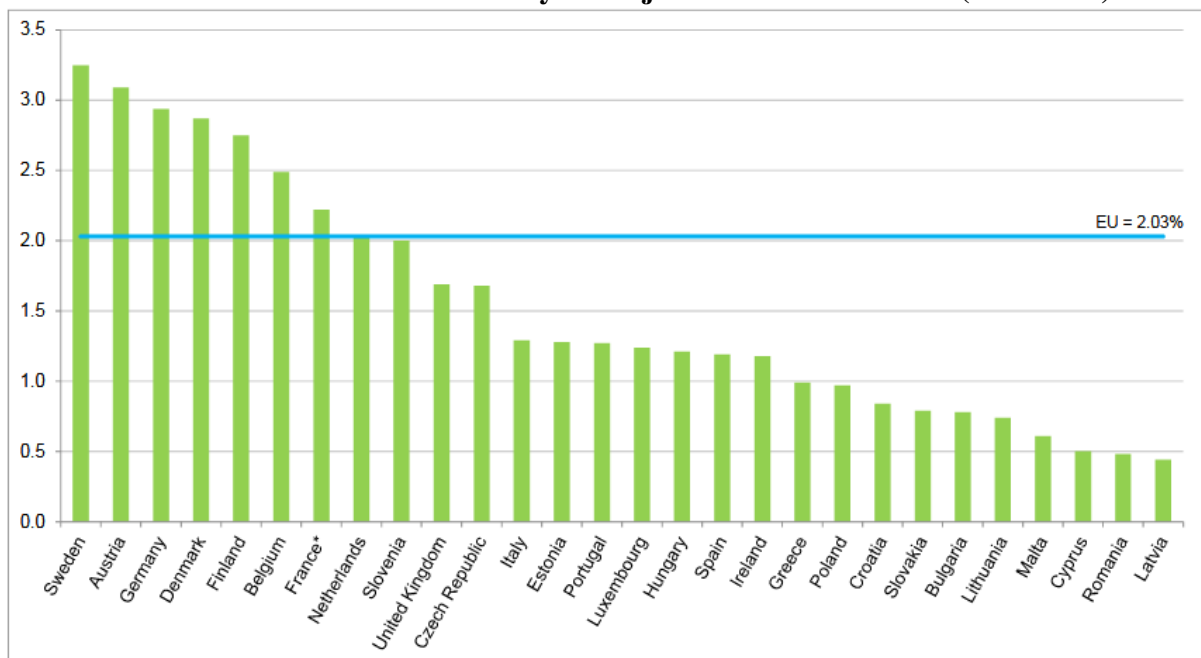
⁴ BUČEK, M. (2006): Úloha poznatkov a vedomostí v regionálnom rozvoji a ich výskum, s. 8.

prínosné pre skúmanú problematiku. V programovom období 2007 – 2013 bola situácia úplne odlišná, nakoľko bolo pre oblasť podpory VaV z Európskeho fondu regionálneho rozvoja (ERDF) pre operačný program Výskum a vývoj (OP VaV) alokovaných 1,209 mld. euro. Ako hlavnú hypotézu sme si stanovili predpoklad, že vývoj čerpania OP VaV v jednotlivých rokoch implementácie mal priamy dopad na objem výdavkov investovaných do systému podpory VaV, ktorý meriame ukazovateľom intenzita výdavkov ako % z HDP investovaných na VaV na Slovensku v období od rokov 2007 – 2017. Kľúčové metódy práce sú analýza, komparácia a abstrakcia v teoreticko-metodologickom rámci a syntéza, indukcia a dedukcia pri záveroch.

1 Výskum a vývoj v SR

Oblasť podpory VaV je v SR z hľadiska objemu finančných prostriedkov dlhodobo poddimenzovaná. V roku 2011 celkové výdavky na VaV podľa Eurostatu predstavovali len 0,63 % HDP, pričom priemer EÚ15 bol 2,12 % a priemer V4 bol 1,27 %. Dôvodom tohto stavu je najmä dlhodobo nízka úroveň súkromných investícií do VaV. Od roku 2005 podiel priemyslu na finančnej stimulácii VaV poklesol z 54 % na 35 % a v roku 2010 predstavoval len 0,27 % HDP. Do roku 2020, aj v zmysle stratégie Európa 2020, chce SR zvýšiť podiel výdavkov na VVaI minimálne na 1,2 % z HDP tak, aby podiel verejných a súkromných zdrojov bol v pomere 1:2. Na splnenie tohto cieľa bude potrebné zvýšiť súkromné investície do VVaI posilňovaním spolupráce výskumných centier s podnikateľskými subjektmi, ako aj konsolidovať a rozširovať VVaI infraštruktúru. Podľa súčasného vývoja navyšovania výdavkov na VaV sa ale tieto plány javia ako príliš ambiciózne, obzvlášť to platí o navyšovaní podielu súkromného sektora na investíciách do VaV, ktoré sú dlhodobo v členských štátoch EÚ veľmi nízke a dosiahnutie plánu stanoveného v stratégii by vyžadovalo jeho bezprecedentný rast, čo nie je príliš reálny scenár.⁵

Graf 1: Intenzita VaV v členských krajinách EÚ v roku 2016 (v % HDP)

Zdroj: Eurostat (2017)

⁵ GROSS, D. - Roth, F. (2012): The Europe 2020 Strategy: Can it maintain the EU's competitiveness in the world?, s. 13.

Výdavky SR na VaV sú najnižšie spomedzi krajín V4. S nedostatočnými výdavkami do tejto oblasti súvisí aj tzv. odliv mozgov zo Slovenska do zahraničia. Slovensko v roku 2016 podľa Eurostatu vyčlenilo na výskum a vývoj 0,79 % HDP.

V rámci krajín V4 je tak slovenská úroveň týchto výdavkov najnižšia. Na porovnanie, Česká republika vyčlenila v roku 2016 na VaV 1,68 % HDP, Maďarsko 1,21 % HDP a Poľsko 0,97 % HDP (tabuľka 1), pričom Európskym cieľom vo výdavkoch na VaV je hranica 3 % HDP v zmysle prijatej stratégie Európa 2020. Najvyššie intenzity VaV (graf 1) v roku 2016 boli podľa Eurostatu zaznamenané vo Švédsku (3,25 %) a v Rakúsku (3,09 %). Za nimi tesne nasleduje Nemecko (2,94 %), Dánsko (2,87 %) a Fínsko (2,75 %).

Tabuľka 1: Výdavky členských krajín EÚ na VaV v rokoch 2006 a 2016

	Intenzita VaV (ako % HDP)		Výdavky na VaV (v mil. EUR)	
	2006	2016	2006	2016
EÚ	1,76	2,03	216 330	302 220
Belgicko	1,81	2,49	5 927	10 518
Bulharsko	0,45	0,78	121	375
Česká republika	1,23	1,68	1 527	2 963
Dánsko	2,40	2,87	5 420	7 967
Nemecko	2,46	2,94	58 779	92 419
Estónsko	1,12	1,28	151	270
Írsko	1,20	1,18	2 217	3 243
Grécko	0,56	0,99	1 223	1 733
Španielsko	1,17	1,19	11 815	13 307
Francúzsko	2,05	2,22	37 904	48 643
Chorvátsko	0,74	0,84	298	388
Taliansko	1,09	1,29	16 831	21 611
Cyprus	0,38	0,50	62	91
Lotyšsko	0,65	0,44	112	110
Litva	0,79	0,74	191	286
Luxembursko	1,67	1,24	564	659
Maďarsko	0,98	1,21	900	1 372
Malta	0,58	0,61	31	61
Holandsko	1,76	2,03	10 175	14 281
Rakúsko	2,36	3,09	6 319	10 906
Poľsko	0,55	0,97	1 513	4 112
Portugalsko	0,95	1,27	1 587	2 348
Rumunsko	0,45	0,48	444	818
Slovinsko	1,53	2,00	484	809
Slovensko	0,48	0,79	217	641
Fínsko	3,34	2,75	5 761	5 926
Švédsko	3,50	3,25	11 722	15 141
Spojené kráľovstvo	1,59	1,69	34 037	40 451

Zdroj: Eurostat (2017)

Prioritou stratégie Európa 2020 je dosiahnutie rastu, ktorý je: inteligentný – prostredníctvom efektívnejšieho investovania do vzdelávania, výskumu a inovácií, udržateľný – vďaka prechodu na nízko uhlíkové hospodárstvo, a inkluzívny – s veľkým dôrazom na tvorbu pracovných miest a zmiernenie chudoby. Stratégia stanovuje päť ambiciózných cieľov v oblasti zamestnanosti, inovácií, vzdelávania, zmiernenia chudoby a klímy a energetiky.

Vo svojej prioritě inteligentného rastu sa Stratégia Európa 2020 zameriava na vytvorenie hospodárstva založeného na znalostiach a inovácii. Hlavnými výzvami cieľa inteligentného rastu stratégie VaV v SR sú celkové zvýšenie intenzity výdavkov na výskum a zmena štruktúry financovania VaV podľa zdrojov. Intenzita VaV sa podľa Eurostatu v období od roku 2007 do roku 2014 výrazne zvýšila, a to z 0,45 % na 0,88 % HDP (graf 2). Tento výsledok bol však stále výrazne pod cieľovou úrovňou, čo bolo spôsobené najmä mimoriadne nízkou úrovňou

výdavkov podnikov na VaV, napr. 0,33 % v roku 2014. Napriek tomu sa zdá byť stanovený cieľ zvýšiť do roku 2020 podiel hrubých domácich výdavkov na VaV na 1,2 % HDP ako nereálny. Kritickým momentom je naďalej nevyhnutná potreba transformovať systém financovania VaV a to najmä v oblasti zabezpečenia podpory prioritných tematických oblastí, ktoré majú najväčší potenciál zužitkovania výsledkov výskumu v hospodárskej praxi.

Graf 2: Intenzita výdavkov na VaV v SR v rokoch 2007 – 2017 (v % HDP)

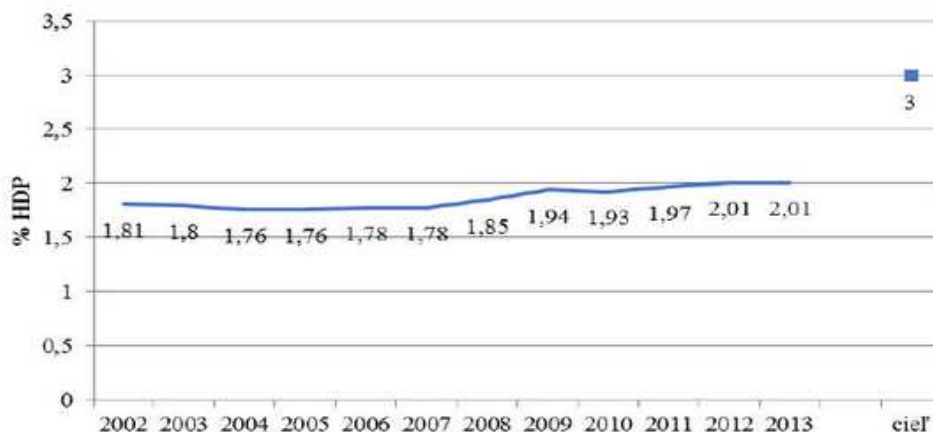
Zdroj: Eurostat (2017)

VaV v kontexte stratégie Európa 2020 vychádza z predpokladov o kľúčovej úlohe poznatkov pri zabezpečovaní inteligentného rastu. Podľa projekcií EK by sa v rokoch 2010 - 2060 mali technologické a netechnologické inovácie podieľať na celkovom ekonomickom raste až dvoma tretinami (European Commission, 2012). Ekonomický rast generovaný výskumom a inováciami je základnou podmienkou pre dlhodobú udržateľnosť systému verejných služieb v oblasti zdravotnej starostlivosti, dôchodkov a sociálnych služieb.

V kontexte stratégie Európa 2020 podpora základného a aplikovaného výskumu a vývoja vytvára silný predpoklad pre budovanie znalostnej ekonomiky, prispieva k rastu zamestnanosti, a tým aj k celkovému ekonomickému rastu eurozóny. Cieľom stratégie Európa 2020 v oblasti výskumu a vývoja je zvýšenie výdavkov investovaných do výskumných a vývojových aktivít na úroveň 3 % HDP v rámci celej EÚ, čo spolu so vzdelávaním prispieva k „inteligentnému rastu“ členských krajín EÚ.

Napriek tomu, že splnenie cieľa zo stratégie Európa 2020 na zvýšenie výdavkov investovaných do výskumných a vývojových aktivít na úroveň 3 % HDP do roku 2020 je na základe vývoja stále veľmi otáznou, pozitívne je, že sa táto úroveň v rámci EÚ neznížila ani počas obdobia ekonomickej krízy v rokoch 2008 a 2009, naopak zaznamenáva naďalej stúpajúcu tendenciu (graf 3), aj keď len minimálnu (v roku 2017 bol priemer len EÚ 2,03 %).

Graf 3: Percento HDP na VaV pre EÚ v rokoch 2002 – 2013 a cieľ stratégie Európa 2020

Zdroj: Eurostat (2015)

V SR prevláda financovanie VaV z verejných zdrojov, pričom prevažujú zdroje z rozpočtu EÚ. Udržateľnosť podielu financovania z verejných zdrojov bude problematická, keď sa zníži financovanie výskumnej infraštruktúry zo zdrojov EÚ.⁶

Keďže inovačná výkonnosť je podmienená ekonomickou vyspelosťou krajiny, ďalší rozvoj VaV a inovácií závisí aj od budúceho ekonomického rastu a rozvoja ekonomických štruktúr v SR. Bez výrazného zvýšenia celkových výdavkov na VaV a podstatne väčšej zainteresovanosti podnikateľskej sféry podieľať sa na týchto výdavkoch nebude možné dosiahnuť výraznejší pokrok v inováciách a vo zvyšovaní konkurenčnej schopnosti domácej ekonomiky.⁷ Víziou každej krajiny, ktorá si kladie za cieľ podporovať udržateľný rast príjmov, zamestnanosti a kvality života musí nevyhnutne byť realizácia takých opatrení, ktoré podnecujú štrukturálnu zmenu ekonomiky smerom k rastu založenému na zvyšovaní inovačnej schopnosti a excelentnosti vo výskume a inováciách.

Čo sa týka výdavkov vyčlenených na VaV v pomere na obyvateľa v rámci jednotlivých krajín V4, v SR predstavovali tieto výdavky v roku 2016 iba 118 euro. V Českej republike to bolo 281 euro na obyvateľa, v Maďarsku 242 euro a v Poľsku 108 euro. V porovnaní so starými členskými krajinami EÚ krajiny V4 pritom v tomto ukazovateli výrazne zaostávajú, keď v tom istom roku sa napríklad vo Švédsku na VaV vyčlenilo až 1537 euro na obyvateľa alebo v Rakúsku 1255 euro na obyvateľa.

Infraštruktúra pre VVaI je nevyhnutnou podmienkou pre zvyšovanie technologickej a inovačnej úrovne ekonomiky pri súčasnom efektívnom transfere technológií. Kvalita aj kvantita VVaI infraštruktúry bola v SR dlhodobo zanedbávaná a došlo k morálnemu aj fyzickému zastaraniu. Zastaraná infraštruktúra výskumu a vývoja znevýhodňuje slovenský výskum, prispieva k znižovaniu jeho kvality.⁸ Dlhodobým poddimenzovaním financovania VVaI infraštruktúry zo štátneho rozpočtu na Slovensku došlo k vytvoreniu technologického dlhu voči inštitúciám realizujúcim VaV. Vybudovanie modernej infraštruktúry VaV v SR je kľúčovým predpokladom pre uplatnenie domácich výsledkov vedeckej činnosti v praxi. V opačnom prípade sú často krát využívané našimi vedcami tieto vedecké infraštruktúry v zahraničí, čo je kontraproduktívne pre rozvoj VaV v našich podmienkach. Obnova vedeckej a výskumnej infraštruktúry preto po vstupe SR do EÚ tvorila podstatnú oblasť implementácie štrukturálnych fondov na Slovensku, čím sa čiastočne tento deficit znížil.

Technologický dlh v inštitúciách realizujúcich VaV sa ale začal vo významnej miere odstraňovať až v programovom období 2007 – 2013, keď bolo spustené financovanie výstavby a modernizácie infraštruktúry, hlavne vo verejných VaV inštitúciách. Účinnosť jej použitia je však zatiaľ vzhľadom na reálny prínos v inovačnom procese stále veľmi nízka.

2 Implementácia OP VaV v programovom období 2007 – 2013

Na Slovensku bol v rokoch 2007 – 2013 operačný program Výskum a vývoj (ďalej len „OP VaV) dominantným zdrojom financovania VVaI zo štrukturálnych fondov EÚ. OP VaV podporoval najmä budovanie výskumnej infraštruktúry, a to vo všetkých regiónoch a sektoroch.

OP VaV predstavuje programový dokument, na základe ktorého bola v rokoch 2007 – 2013 poskytovaná podpora na aktivity VaV a na infraštruktúru vysokých škôl. Globálnym cieľom OPVaV, ktorý financovaný Európskym fondom regionálneho rozvoja (ďalej len „ERDF“) ako jedným zo štrukturálnych fondov EÚ je modernizácia a zefektívnenie systému podpory výskumu a vývoja a skvalitnenie infraštruktúry vysokých škôl tak, aby prispievali k zvyšovaniu konkurencieschopnosti ekonomiky, znižovaniu regionálnych disparít, vzniku nových inovatívnych malých a stredných podnikov, tvorbe nových pracovných miest a k zlepšeniu podmienok vzdelávacieho procesu na vysokých školách.

⁶ VOKOUN, J. (2016): Firemné investície ako predpoklad rozvoja domáceho inovačného potenciálu, s. 5.

⁷ ŠIKULA, M. a kol. (2010): Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti, s. 377.

⁸ ŠIKULA, M. a kol. (2010): Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti, s. 380.

Opatrenia OP VaV v oblasti budovania a obnovy infraštruktúry VaV mali za cieľ sledovať zabezpečenie zamestnanosti (nielen priamej prostredníctvom projektov financovaných z fondov EÚ, ale najmä budovaním inovačnej kapacity SR) tak, aby sa posilňovala konkurencieschopnosť podnikov pôsobiacich na Slovensku, a aby sa zlepšoval potenciál vzniku a rozvoja nových podnikov s dobrým konkurenčným potenciálom.

Na Slovensku bol OP VaV v rokoch 2007 – 2013 primárnym zdrojom financovania oblasti VaV. Pred rokom 2007 neexistovali v SR prakticky žiadne veľké výskumné centrá a ani žiadny reálny systém financovania, resp. aspoň systém vedúci k vytváraniu takýchto centier porovnateľný s niektorými ostatnými štátmi EÚ.

Riadiacim orgánom pre OP VaV v programovom období 2007 – 2013 je Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR. Sprostredkovateľským orgánom pre OP VaV v programovom období 2007 – 2013 je ASFEU (v 2015 premenovaná na Výskumnú agentúru).

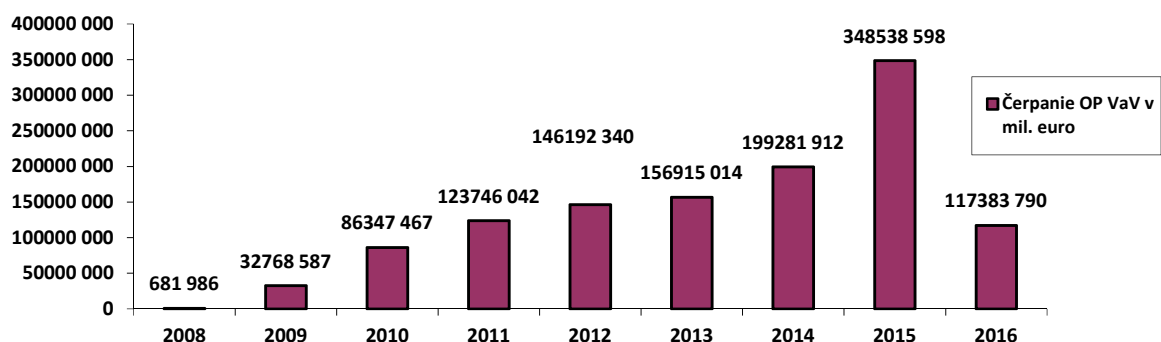
Z hľadiska výdavkov na VaV (jeden z rozhodujúcich indikátorov národného inovačného rozvoja) je SR charakteristická dlhodobo podfinancovaným sektorom VaV. Pred začiatkom programového obdobia 2007 – 2013 sa celkové výdavky na VaV pohybovali okolo 0,5 % HDP, pričom v priebehu následných rokov postupne vzrastali. Tento nárast bol spôsobený nárastom kapitálových výdavkov na prístroje a zariadenia, čo je najmä výsledkom čerpania štrukturálnych fondov zameraných na VaV. Ak porovnáme celkové výdavky na VaV v ostatných ekonomikách EÚ, tak Slovensko patrí medzi krajiny s najnižšími výdavkami.

OP VaV sa v programovom období 2007 – 2013 realizoval v rámci 5 prioritných osí. Finančný príspevok ES na tento operačný program je 1 209 415 373 euro.

K 31. 12. 2016 bolo v rámci všetkých prioritných osí OP VaV predložených spolu 1 412 Žiadostí o nenávratný finančný príspevok (NFP) s celkovou výškou požadovaného príspevku 3 662 137 885,77 euro, z ktorých bolo 586 žiadostí schválených v celkovej výške NFP 1 735 005 912,94 euro. Zazmluvnených projektov bolo 560 v celkovej výške NFP 1 617 895 284,29 euro. Riadne ukončených bolo 540 projektov vo výške 1 410 610 971,15 euro. Mimoriadne bolo ukončených 22 projektov vo výške 51 315 623,15 euro.

Čerpanie prostriedkov EÚ v rámci OP VaV dosiahlo k 31. 12. 2016 celkovú výšku 1 211 855 749,80 euro, pričom podiel čerpania prostriedkov EÚ na celkovej alokácii dosiahol úroveň 100,20 %, pričom ale zazmluvnenie dosiahlo výšku až 133 %, oproti celej alokácii.

Graf 4: Čerpanie OP VaV v programovom období 2007 – 2013 v mil. euro po rokoch

Zdroj: Ministerstvo financií SR (2017)

V programovom období 2007 – 2013 bolo v rámci OPVaV celkovo podporených 491 projektov (okrem projektov Technickej pomoci):

- 107 projektov podpory centier excelentnosti,
- 134 projektov aplikovaného výskumu pre verejný sektor,

- 99 projektov aplikovaného výskumu pre súkromný sektor (z toho 8 kompetenčných centier a 56 výskumno-vývojových centier),
- 72 projektov infraštruktúry vysokých škôl,
- 46 projektov infraštruktúry výskumu a vývoja,
- 2 projekty JEREMIE,
- 17 národných projektov,
- 14 projektov univerzitných vedeckých parkov a výskumných centier.

Na potvrdenie hlavnej hypotézy, že vývoj čerpania OP VaV v jednotlivých rokoch implementácie mal priamy dopad na objem výdavkov investovaných do systému podpory VaV, ktorý meriame ukazovateľom intenzita výdavkov ako % z HDP investovaných na VaV na Slovensku v období od rokov 2007 – 2017, sme analyzovali hodnoty obidvoch uvedených ukazovateľov. Ako sme už v článku konštatovali, intenzita výdavkov na VaV sa na Slovensku v období od roku 2007 do roku 2015 výrazne zvýšila, a to z 0,45 % na 1,17 % HDP. Zároveň sme konštatovali, že v SR bol v rokoch 2007 – 2013 (resp. 2015, kedy sa skončila fyzická implementácia všetkých projektov) OP VaV dominantným zdrojom financovania VVaI.

Ak porovnáme hodnoty výdavkov v jednotlivých rokoch na VaV v % HDP (graf 2) s vývojom čerpania OP VaV (graf 4), môžeme konštatovať jednoznačnú vývojovú paralelu. V rokoch 2008 a 2009 sa čerpanie OP VaV ešte len rozbíhalo, pričom výdavky boli v sledovanom období na najnižších hodnotách v rámci sledovaného obdobia, na úrovni 0,45 resp. 0,46 % HDP. Od roku 2010 do roku 2014 sa výdavky na VaV každoročne zvyšovali, podobný vývoj sme zaznamenali aj pri úrovni čerpania OP VaV v uvedených rokoch. Kulmináčny bod bol pri obidvoch ukazovateľoch zhodne dosiahnutý v roku 2015, kedy sa dosiahla úroveň výdavkov na úrovni 1,17 % HDP a čerpanie OP VaV skoro 350 mil. euro, v obidvoch prípadoch sa jedná o najvyššie hodnoty v rámci sledovaného obdobia.

Rok 2016 následne v obidvoch ukazovateľoch zaznamenal výrazný pokles, čo bolo podľa našej analýzy spôsobené najmä tým, že už do oblasti podpory VaV neprúdili nové finančné prostriedky zo štrukturálnych fondov, iba sa postupne dofinancovali posledné platby v rámci ukončovania realizácie projektov OP VaV. Zároveň sa ešte v roku naplno nerozbehla implementácia súčasného programového obdobia 2014 – 2020, ktorého značne oneskorené spustenie malo a v súčasnosti stále má veľmi nepriaznivý dopad na intenzitu výdavkov investovaných do VaV, ako aj na udržateľnosť projektov realizovaných v období 2007 – 2013. Uvedená analýza vybraných ukazovateľov nám teda potvrdila stanovenú hypotézu, že vývoj čerpania OP VaV v jednotlivých rokoch implementácie mal priamy dopad na celkový objem výdavkov investovaných do systému podpory VaV na Slovensku, ktorý meriame ukazovateľom intenzita výdavkov ako % z HDP.

Záver

Hlavným cieľom tohto článku bolo analyzovať dopady implementácie štrukturálnych fondov EÚ v rámci programového obdobia 2007 – 2013 na budovanie, podporu a rozvoj výskumnej infraštruktúry v SR. Zároveň sme si stanovili hlavnú hypotézu, že vývoj čerpania OP VaV v jednotlivých rokoch implementácie mal priamy dopad na objem výdavkov investovaných do systému podpory VaV, ktorý meriame ukazovateľom intenzita výdavkov ako % z HDP investovaných na VaV na Slovensku v období od rokov 2007 – 2017. Analýzou vývoja uvedených ukazovateľov sa nám podarilo stanovenú hypotézu potvrdiť, nakoľko sme počas sledovaného obdobia zaznamenali zjavné vývojové paralely, a uvedená skutočnosť sa nám ešte potvrdila na základe iných externých faktorov, ako napríklad vplyv oneskoreného spustenia implementácie súčasného programového obdobia 2014 – 2020.

Prínos projektov financovaných prostredníctvom OPVaV v programovom období 2007 – 2013 sa dá v mnohých aspektoch pre systém VVaI infraštruktúry považovať za prelomový.

Po prvý krát v histórii SR sa začali vytvárať partnerstvá medzi jednotlivými výskumnými inštitúciami, v rámci ktorých sa kreovali špičkové výskumné tímy pre jednotlivé oblasti – pričom práve chýbajúca kryštalizácia slovenskej vedy na konkrétne výskumné tímy, ktoré by boli medzinárodne atraktívne pre partnerstvá, vybavené aspoň základnou infraštruktúrou, patrila medzi najslabšie stránky slovenského systému vedy a techniky. Lepšia organizácia výskumu prostredníctvom vytvorených výskumných tímov a modernejšej infraštruktúre zatráktívnila slovenské výskumné inštitúcie, ktoré sa stali rovnocenným partnerom aj pre špičkové výskumné inštitúcie zo zahraničia, a tým bol umožnený vstup do medzinárodných projektov VaV.

Vytvorením priorít a špičkových vedeckých tímov mohli slovenské univerzity a SAV prostredníctvom projektov začať proces budovania vedeckých parkov a výskumných centier národného významu – práve tie tímy, ktoré začali s realizáciou centier excelentnosti, tvoria základné stavebné piliere univerzitných parkov a výskumných centier národného významu. Pre kľúčové priemyselné odvetvia a hospodárstvo SR bol prostredníctvom projektov podporený vznik kvalitných partnerstiev s priemyslom vo forme priemyselných VaV centier a kompetenčných centier. Systémom zdola nahor sa podarilo identifikovať silné tematické smery slovenskej vedy a techniky. Podporené výskumné centrá jasne ukázali, v ktorých témach na Slovensku existuje kumulácia kritickej masy výskumníkov, ako aj infraštruktúry. V programovom období 2007 – 2013 bolo implementovaných 14 strategických projektov financovaných v rámci OP VaV zo zdrojov EÚ na zriadenie univerzitných vedeckých parkov a výskumných centier, ktoré mali za cieľ vyplniť medzeru v infraštruktúre VaV.

Pre ďalšie bezproblémové fungovanie uvedených projektov a napĺňanie ich cieľov je potrebné zabezpečiť finančné prostriedky nevyhnutné na zabezpečenie ich udržateľnosti. Ako vhodným zdrojom financovania sa javí OP Výskum a inovácie, ktorý sa realizuje v programovom období 2014 – 2020 a ktorý má zabezpečenie udržateľnosti predmetných projektov zaradené medzi oprávnené aktivity financovania. Ale aj OP VaI má obmedzené zdroje financovania, preto bude potrebné zabezpečiť aj financovanie zo štátneho rozpočtu.

Napriek deklarovanému významu VVaI pre trvalo udržateľnú konkurenčnú schopnosť SR sa nedarí výraznejšie zvýšiť efektivitu a výkonnosť výskumného a inovačného potenciálu SR. Za najväčšie problémy slovenskej vedy a výskumu sú dlhodobo považované hlavne nízka úroveň financovania, fragmentácia vecného zamerania a systému riadenia a nestabilná a málo motivujúca podpora vedy a výskumu. Pre úspešný rozvoj vedy a výskumu je nevyhnutné zabezpečenie dlhodobého, efektívneho, predvídateľného a stabilného financovania zo strany štátu, ako aj vytvorenie prostredia pre zvýšenie podielu súkromných zdrojov do systému podpory vedy, výskumu a inovácií v pomere 2 : 1 k verejným zdrojom. Zároveň je nevyhnutné pristúpiť k reformovaniu systému VVaI vrátane jeho riadenia a financovania tak, aby prostredníctvom podpory vzdelávania, výskumu, vývoja a inovácií bolo dosiahnuté zvyšovanie medzinárodnej konkurencieschopnosti ekonomiky SR, boli vo sfére vedy, výskumu a inovácií v úzkej synergii s priemyslom vytvorené podmienky pre podporu udržateľného hospodárskeho rastu a tým aj zvyšovanie zamestnanosti a zlepšovanie kvality života občanov. Naďalej budú prítom významnú úlohu zohrávať štrukturálne fondy EÚ.

Efektívne využívanie Európskych štrukturálnych a investičných fondov na financovanie vedy, výskumu a inovácií ale nie je možné bez výrazného zníženia administratívnej záťaže ich čerpania. Administrácia štrukturálnych fondov nesmie byť neprímeranou záťažou pre vedecké tímy čerpajúce európsku podporu. Pre efektívne využívanie týchto zdrojov v SR aj v súlade s požiadavkami EK je zároveň nevyhnutné, aby bol nastavený dostatočný, efektívny a transparentný komplementárny systém financovania projektov zo štátneho rozpočtu a z rámcových programov EÚ.

Použitá literatúra:

1. BUČEK, M. (2006). Úloha poznatkov a vedomostí v regionálnom rozvoji a ich výskum. In: Buček, M. et al. eds. Regionálny rozvoj, novšie teoretické koncepcie. Bratislava: Ekonóm. ISBN 80-225-2151-5.
2. ČAJKA, P. (2006). Inovačné centrá v systéme tvorby poznatkov. In: Slovenská politologická revue, 2/2006.
3. DURKÁČOVÁ, M. (2010). Efektívny manažment využívania štrukturálnych fondov Európskej únie v ekonomike SR v oblasti výskumu a vývoja. In: Trendy a inovatívne prístupy v podnikových procesoch. 13. medzinárodná vedecká konferencia, 8. 12. 2010, Košice. Košice: Sjf TUKE, 2010 s. 1-11. ISBN 978-80-553-0570-7.
4. European Commission (2012): The 2012 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010 – 2060).
5. European Commission (2018): Monitoring the evolution and benefits of responsible Research and Innovation. ISBN 978-92-79-92851-2.
6. GONDA, V. (2007). Veda a výskum ako hnací motor znalostnej ekonomiky vo svetle Lisabonskej stratégie. In: Ekonomická revue, roč.10, 2007, č. 2 – 3, s. 40-55, ISSN 1212-3951.
7. GROS, D., ROTH, F. (2012). "The Europe 2020 Strategy: Can it maintain the EU's competitiveness in the world?" Centre for European Policy Studies Working Paper No. 7260. Accessed April 25 2014. Available at: <https://ideas.repec.org/p/eps/cepswp/7260.html>
8. KAČÍRKOVÁ, M. (2012). Veda a výskum na Slovensku: Základné východiská, stratégia, trendy. Ekonomický ústav SAV, Bratislava 2012. 53 s. ISSN 1337-5598.
9. KAČÍRKOVÁ, M. (2016). Univerzitné vedecké parky a výskumné centrá ako základňa inovácií na Slovensku. Ekonomický ústav SAV, Bratislava 2016. 37 s. ISSN 1337-5598.
10. MORVAY, K. a kol. (2017): Economic development of Slovakia in 2016 and Outlook up to 2018, Institute of Economic research of Slovak academy of sciences, Bratislava 2017, ISBN 978-80-7144-278-3.
11. ŠIKULA, M. a kol. (2010): Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. Bratislava: Veda. 696 s. ISBN 978-80-224-1151-6.
12. SPIŠÁKOVÁ, E. Influence of the economic crisis on the fulfillment of the target of Strategy Europe 2020 in the area of research and development. In Financial aspects of recent trends in the global economy. Vol. 1. Craiova: ASERS Publishing, 2013. 34-53 s. ISBN 978-606-93129-6-4.
13. VOKOUN, J. (2016): Firemné investície ako predpoklad rozvoja domáceho inovačného potenciálu. Medzinárodná vedecká konferencia „Investovanie v Európe – súčasný stav a perspektívy“. Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, Ekonomická fakulta. Banská Bystrica, 8. november 2016.

Webové zdroje:

1. European Union (2018). Financial framework 2007 – 2013. [online] Dostupné na: http://ec.europa.eu/budget/figures/fin_fwk0713/fwk0713_en.cfm#cf07_13
2. Eurostat (2017). Research and development expenditure in Slovakia % of GDP. [online] Dostupné na: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsc000>
3. Centrálny koordinačný orgán (2007). Národný strategický referenčný rámec 2007 – 2013. [online] Dostupné na: <http://www.nsrr.sk/en/narodny-strategicky-referencny-ramec-2007-2013/>

4. Centrálny koordinačný orgán (2018). Čerpanie Národného strategického referenčný rámca 2007 – 2013. [online] Dostupné na: <http://www.nsrr.sk/cerpanie/>
5. Ministerstvo financií SR (2018). Programové obdobie 2007 - 2013. [online] Dostupné na: <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=6231>
6. Ministerstvo hospodárstva SR (2007). Inovačná stratégia SR pre 2007-2013. [online] Dostupné na: http://www.siea.sk/oldweb/inovacie/subory/inovacna_strategia.pdf
7. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR (2013). RIS3 stratégia. [online] Dostupné na: <https://www.opvai.sk/media/57255/through-knowledge-towards-prosperity-research-and-innovation-strategy-for-smart-specialisation-of-the-slovak-republic.pdf>
8. Národný strategický referenčný rámec SR 2007 – 2013 (2018). Čerpanie a zoznamy, stav k 31. 12. 2016. [online] Dostupné na: <http://www.nsrr.sk/cerpanie/>
9. Rada vlády SR pre vedu, techniku a inovácie (2016). Národný plán využitia a rozvoja výskumnej infraštruktúry (SK Roadmap 2016). [online] Dostupné na: <https://www.vedatechnika.sk/SK/VedaATechnikaVSR/Stranky/Narodny-plan-vyuzitia-a-rozv-vysk-infrastrukt-SKRoadmap.aspx>
11. Rokovanie vlády SR (2007). Návrh dlhodobého zámeru štátnej vednej a technickej politiky do roku 2015. [online] Dostupné na: <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=1246>
12. Výskumná agentúra (2018). Operačný program Výskum a vývoj. [online] Dostupné na: <http://www.asfeu.sk/operacny-program-vyskum-a-vyvoj/op-vyskum-a-vyvoj/>

Kontakt:

PhDr. Vladimír Kováčik, PhD.

Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Fakulta sociálnych vied

Bučianska 4/A

917 01 Trnava

Slovenská republika

e-mail: vladimir.kovacik@ucm.sk

ŘEŠENÍ GLOBÁLNÍCH PROBLÉMŮ SOUČASNÉ DOBY Z POZICE OSN¹

SOLVING CURRENT GLOBAL PROBLEMS BY THE UNITED NATIONS

Barbora Růžičková

Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická, Praha, Česká republika, b-ruz@email.cz

Abstrakt: Článek pojednává o změně globálních problémů z pozice OSN a analyzuje překážky, které brzdí efektivní globální vládnutí řešící tyto problémy. Autorka používá kvalitativní analýzu (případovou studii) dohod a činů uskutečněných globálním společenstvím v odpovědi na soudobé globální problémy. Podle autorů Hale, Held a Young lze identifikovat čtyři důvody, proč dochází k blokování spolupráce v řešení současných globálních problémů: rostoucí multipolarita, vážnější problémy, institucionální netečnost a institucionální fragmentace. Závěrem autorka aplikuje tyto důvody na soudobou pozici OSN a vysvětluje, proč OSN nemůže být v globální spolupráci efektivní jako dříve, případně jak svou pozici může upevnit.

Klíčová slova: OSN, globální problémy, multipolarita, globalizace, kvantitativní analýza
JEL: F53, F55, F60

Abstract: The paper looks at the changes of global problems from the position of the United Nations and tries to investigate what hinders more effective governance in addressing these problems. The methodology author uses is the qualitative analysis (case study) of the agreements and actions taken by the global community in solving global problems. According to the authors Hale, Held, and Young, four reasons for blocking cooperation can be identified in solving global problems: growing multipolarity, more serious problems, institutional inertia, and institutional fragmentation. Consequently, the author simulates the particular position of the United Nations in these blocking reasons.

Key words: United Nations, global problems, multipolarity, globalization, qualitative analysis

JEL: F53, F55, F60

Úvod

Dle T. Weisse existují celkem tři vývoje tvořící základ ideologického termínu globálního vládnutí: charakter globálních problémů, povaha aktérů a vnímaná omezení mezinárodních opatření k řízení planety.² Thomas Weiss uvádí, že „pro řešení globálních problémů a budoucí analytické perspektivy je nutná globální vláda (více než globální vládnutí)“.³ Udává, že společné lidstvo je zodpovědné za spravedlivé a lepší vedení světa.⁴ Posláním této statě je analyzovat charakter globálních problémů v oblasti globálního vládnutí OSN. Pro charakter globálních problémů je nutné analyzovat historicky dané úmluvy OSN,

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci řešení projektu IGA FMV VŠE „Nation Branding a péče o dobré jméno státu prostřednictvím nových forem diplomacie, č. F2/77/2017.

² WEISS, Thomas G. a Rorden WILKINSON (2014): Rethinking Global Governance? Complexity, Authority, Power, Change, s. 207-215.

³ WEISS, Thomas G. (2012): *What's wrong with the United Nations and how to fix it.*, s. 232.

⁴ WEISS, Thomas G. (2014): *Governing the World?: Addressing Problems Without Passports.*

instituce a podmínky lidstva. Důležitá je také analýza zahraničních a českých autorů, kteří se globálními problémy zabývají.

Globální vládnutí OSN je v současné době spojováno s reformou OSN, neboť globální výzvy jsou jiného charakteru, než bývaly dříve. Nejčastějším tématem je požadavek více legitimní Rady bezpečnosti s rozšířením stálých i nestálých členů, čemuž však brání mocenské vlivy. Reforma *Hospodářské a sociální rady* (Economic and Social Council, dále ECOSOC) a Valného shromáždění je pružnější. Joseph Schwartzberg uvedl, že Valné shromáždění OSN má stále svou legitimitu být téměř univerzálním orgánem s 99,6 procenty zastoupení světové populace, tedy trojnásobek od roku 1945 (z 51 na 193 členských států).⁵ Schwartzberg dále tvrdí, že vzhledem k nutnosti globálních řešení globálních problémů přišlo období dát Valnému shromáždění OSN určitou způsobilost přijímat právně závazná rozhodnutí v oblastech, která Rada bezpečnosti nezohledňuje. Kevin Rudd, bývalý premiér Austrálie, navrhl deset principů ke „globalizaci všeho“. Aby bylo OSN více relevantní a pohotové, mělo by dle Rudda OSN zahrnovat agendy týkající se budoucích problémů.⁶

Dle Adams a Judd je hlavní rámec pro reformu OSN a odpověď na globální výzvy ve třech agendách schválených v roce 2015, tedy v Agendě 2030 udržitelného rozvoje, Akční agendě z Addis Ababy o financování rozvoje a v Pařížské dohodě o změně klimatu. Agenda 2030 je oproti veškerým předchozím agendám univerzální a vyžaduje měření a podávání zpráv o pokroku.⁷ Dohody tak mohou být podporou globálního vládnutí OSN, stejně tak odpovědí na globální výzvy. Tyto přístupy vybízí k otázce: *Jak se změnila globální problémy lidstva z pozice OSN a co brání efektivnějšímu vládnutí v řešení těchto problémů?*

Koncepce teoreticko-metodologického přístupu

Práce je založena na kvalitativním výzkumu. Autorka vybrala kvalitativní výzkum, protože pro výzkum povahy globálních problémů kvantitativní údaje nepomáhají nalézt řešení. Metodou k zodpovězení této otázky je jedinečná případová studie. „*V případové studii jde o zachycení složitosti případu, o popis vztahů v jejich celistvosti.*“⁸ Detailní expertní znalosti mají vědeckou hodnotu samy o sobě i bez teoretického zobecňování. Jedná se o hluboké porozumění komplexnímu fenoménu globálních problémů lidstva a pozice OSN bez ambice přispět k prohloubení poznání o jiných fenoménech. Případ neslouží jako nástroj pro práci s teorií, ale naopak, teorie je vodítkem pro práci s případem. Cíl je vnitřní, tedy zachytit mnohotvárnost faktorů a jevů pomocí detailní analýzy jasně definovaného fenoménu globálních problémů lidstva a pozice OSN.

Pro uchopení OSN je provedena hluboká analýza globálních problémů a určení pozice OSN, což je dle autorky nový vědecký pohled na tuto organizaci. Pro charakter globálních problémů autorka analyzuje historicky dané úmluvy OSN, instituce a podmínky lidstva. Dle Hale, Helda a Younga lze identifikovat čtyři důvody blokády kooperace při řešení globálních problémů: rostoucí multipolarita, závažnější problémy, institucionální netečnost a institucionální fragmentace.⁹ Článek tak pojednává o rostoucí multipolaritě a přístupu OSN ke globálním problémům. Povaha aktérů je dle liberálního směru kooperativní se snahou nalézt společné řešení. Podle liberalistů „není ústředním fenoménem světové politiky trvalý střet zájmů, ale kontinuální vyjednávání mezi různými autonomními (a částečně autonomními)

⁵ SCHWARTZBERG, Joseph E. (2013): *Transforming the United Nations system: designs for a workable world*, s. 13-15.

⁶ RUDD, Kevin. (2006): *UN 2030: Rebuilding Order in a Fragmenting World: Chair's Report - Independent Commission on Multilateralism*.

⁷ ADAMS, Barbara a Karen JUDD (2016): *Reinventing development: Reforming the UN for People and Planet*.

⁸ Hendl, Jan. (2005): *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*, s. 102.

⁹ TH. HALE, D. HELD, K. YOUNG (2013): *Gridlock: Why Global Cooperation is Failing When We Need It Most*.

aktéry. Obrázek světové politiky tedy není obrázkem ‚válečného pole‘, nýbrž obrázkem ‚velkého tržiště‘, z čehož autorka vychází.¹⁰

1. Původní záměr OSN a důsledky globalizace

Podstatou poválečného bezpečnostního uspořádání byla nově založená Organizace spojených národů a spolu s ní vývoj nového právního a institucionálního rámce pro zachování míru a bezpečnosti. Článek I Charty OSN výslovně uvádí, že cílem OSN je „udržovat mezinárodní mír a bezpečnost a za tímto účelem přijmout účinná kolektivní opatření pro předejití ohrožení míru a odstranění hrozeb.“ Článek I dále zdůrazňuje, že mír bude uplatňován a chráněn prostřednictvím zásad mezinárodního práva.¹¹ Mír bývá definován jako nepřítomnost války. Mír se může jevit buď jako ukončení nepřátelství a válečných aktivit, nebo jako jejich neexistence. Mír je rovněž základním předpokladem pro uplatňování mezinárodního práva.¹² Dle liberalistického/neoliberalistického pojetí lze dosáhnout trvalého míru¹³ a překonat anarchii a chaos, tím válka postupně zmizí ze života lidstva podobně, jako se téměř vytratil incest nebo otroctví.¹⁴ Nukleární zbraně a hrozba vzájemného ničení paradoxně usnadnily novou formu řízené globalizace v rámci systému OSN, což přispělo k relativnímu míru a prosperitě poválečných let. Po skončení studené války došel L. Miller k závěru, že „poprvé v dějinách lidstva se otevírá reálná možnost skoncovat s rozsáhlými válkami ve vztazích mezi vyspělými státy“.¹⁵ Článek I Charty vychází z toho, že OSN má být „ústředím pro harmonizaci činů národů při dosahování společných cílů.“¹⁶

Multilaterální instituce vzniklé po druhé sv. v. (nejen OSN, ale také instituce Bretton Woods¹⁷) vytvořily podmínky, díky kterým mohlo mnoho aktérů profitovat z ekonomické aktivity, vytvářet korporace, investovat do zahraničí, rozvíjet globální výrobní řetězce a zapojovat se do dalších společenských a ekonomických procesů spojených s globalizací.¹⁸

J. Sachs globalizaci charakterizuje jako reformy, jejichž „jádro tvoří šest společných bodů: (1) volný mezinárodní obchod; (2) konvertibilita měny; (3) soukromé vlastnictví jako hlavní mechanismus ekonomického růstu; (4) korporativní vlastnictví jako dominující organizační formu velkých podniků; (5) otevřenost pro zahraniční investice; (6) členství v hlavních ekonomických institucích...“¹⁹ Cíl volného pohybu pracovních sil vynechává, což může naznačovat na fakt, že výhody globalizace zatím nejsou rovnoměrně rozděleny.²⁰ Dle Friedmana je globalizace neúprosná integrace trhů, národních států a technologií způsobem, který umožňuje jednotlivcům, korporacím a národním státům dosáhnout cílů po celém světě rychleji, hlouběji a levněji než kdykoli předtím. Jedná se o způsob, který umožňuje světu oslovit jednotlivce, korporace a národní státy mnohem rychleji, hlouběji a levněji než kdy předtím.²¹ Tyto podmínky spolu s expanzivním kapitalismem a technologickými inovacemi změnilы povahu světové ekonomiky a radikálně zvyšovaly vzájemnou závislost na lidech a zemích.²²

¹⁰ DOSTÁL, Vít a KOŘAN, Michal. (2013): Paradiplomacie: teoretické uchopení v mezinárodních vztazích, politologii, evropských studiích a regionálním rozvoji, s. 29.

¹¹ *Charter of the united nations and statute of the international court of justice* (2013).

¹² EICHLER, Jan. (2006): *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*.

¹³ KANT, Immanuel. (1999) *K věčnému míru: filosofický projekt: o obecném rčení: je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*.

¹⁴ STOESSINGER, John George. (1990): *Why nations go to war*.

¹⁵ MILLER, Lynn H. (1998): *Global order: values and power in international politics*.

¹⁶ *Charter of the united nations and statute of the international court of justice* (2013)

¹⁷ BALAŠ, Vladimír a Pavel ŠTURMA. (1997): *Kurs mezinárodního ekonomického práva*.

¹⁸ KAGIA, Ruth. (2005): *Balancing the development agenda: the transformation of the World Bank under James D. Wolfensohn*.

¹⁹ SACHS, Jeffrey D. (1995): *Consolidating Capitalism. Foreign Policy*.

²⁰ *World economic outlook: Fiscal Policy and Macroeconomic Stability*. (2001).

²¹ THOMAS L. FRIEDMAN. (2012): *The Lexus and the olive tree: understanding globalization*.

²² HAZAKIS, Kostas a Petros SIOUSOURAS. (2008): *The dynamics of globalisation: a critical approach*.

Mezinárodní instituce nebyly jedinou příčinou dynamické formy globalizace posledních desetiletí. Ekonomická globalizace byla rozvíjena díky relativně mírovému a liberálním institucionalizovanému světovému pořádku. Multilaterální řád byl ve snaze předejít třetí světové válce a další velké hospodářské krizi tvořením vzájemné závislosti pravděpodobně stejně důležitý jako mikroprocesory nebo email.²³ Od roku 1940 se až do začátku 21. století tvořil hustě komplexní vzájemně závislý světový řád.

2 Charakter současných globálních problémů a vliv na OSN

Globální vzájemná závislost pokročila až do doby, kdy začíná podlamovat naši schopnost další spolupráce. Ekonomické a politické změny, které jsou z velké části závislé na úspěších poválečného multilaterálního řádu, jsou nyní mezi faktory, které způsobují, že tento systém kolabuje nebo se blokuje.²⁴ Kvůli pozoruhodnému úspěchu globální spolupráce v poválečném období má lidská propojenost mnohem silnější vliv než v roce 1945. Potřeba mezinárodní spolupráce nikdy nebyla vyšší. V současné době je však účinná institucionalizovaná multilaterální spolupráce stagnující a bude stále těžší.²⁵

Globalizace s sebou nese také globální problémy, které ovlivňují celou planetu a potenciálně všechny lidi, kteří na ní žijí. J. F. Rischard jmenoval 20 současných globálních problémů světa, v jejichž globálním řízení lze spatřit neúčinnost či stagnaci. V oblastech jako je šíření jaderných zbraní, terorismus, zhroucené státy, globální hospodářská nerovnováha, nestabilita finančního trhu, celosvětová chudoba a nerovnost, ztráty biologické rozmanitosti, nedostatek vody a změna klimatu, je multilaterální a nadnárodní spolupráce stále neúčinná.²⁶ Je možné identifikovat čtyři důvody této blokády: rostoucí multipolarita, závažnější problémy, institucionální netečnost a institucionální fragmentace.²⁷

Multipolarita charakterizuje rozdělení moci mezi více než dva aktéry systému. Uzavírání spojeneckých svazků je pružné, a to mezi státy společných zájmů a cílů. Tato spojenectví se neustále mění s cílem dosažení rovnováhy celku a ideologie není zpravidla rozhodujícím faktorem. Žádný aktér nemá sílu ovládnout celý systém, ačkoli existují pokusy k dosažení takového cíle.²⁸ Rostoucí multipolarita je dominantním znakem současného globálního vládnutí.²⁹ Jednak se zvýšil absolutní počet států, jednak vzrostla proporce vlivných států, bez jejichž spolupráce nemůže být dostatečně vyřešen žádný globální problém. Zatímco v roce 1945 mohly pravidla určovat USA s konzultacemi Velké Británie a několika evropskými spojenci, po krizi v letech 2009 bylo hlavním fórem pro hospodářské řízení sdružení zemí G20³⁰, protože země nemohly problém vyřešit samy o sobě. Tento fakt poukazuje na druhý důvod blokády globálního řízení, tedy závažnější globální problémy, které je nesnadné řešit (tab. 1).

Jednou z klíčových charakteristických rysů globálních problémů je, že jsou propojeny komplexními a často nerozpoznanými způsoby (tab. 1). Jared Diamond uvádí seznam dvanácti problémů „neudržitelnosti“. Ačkoli může seznam působit, jak sám poznamenává, že problémy

²³ MUELLER, J., (1990): The Obsolescence of Major War, in "Security Dialogue".

²⁴ LUBBERS, Rudd a Jolande KOOREVAAR. (2000): *Primary globalization, secondary globalization and the sustainable development paradigm - opposing forces in the forces in 21st century.*

²⁵ PATRICK, Stewart M. (2016): Challenging Multilateralism and the Liberal Order. *Princeton workshop on global governance*

²⁶ J. F. RISCHARD. (2002): *High Noon.*

²⁷ TH. HALE, D. HELD, K. YOUNG (2013): Gridlock: Why Global Cooperation is Failing When We Need It Most.

²⁸ WAISOVÁ, Šárka. (2002): *Úvod do studia mezinárodních vztahů.*

²⁹ GOLDBACH, Roman a Paul van HOOFT. (2014): *Mapping the emerging hybrid world order.: How Global Governance networks and regimes interact with shifting inter-state hierarchies in shaping global policies.*

³⁰ Skupina G20 je skupinou ministrů financí a guvernérů centrálních bank z 19 největších světových ekonomik a Evropské unie. Skupina vznikla v roce 1999 jako fórum pro členské země k projednání klíčových globálních ekonomických otázek. Mandát skupiny G-20 je podporovat globální hospodářský růst, mezinárodní obchod a regulovat finanční trh.

jsou oddělené a měly by být analyzovány zvlášť, ve skutečnosti Diamond tvrdí, že „...jsou vzájemně propojené: jeden problém zhoršuje jiný nebo dělá jeho řešení obtížnější. Například růst populace ovlivňuje všech jedenáct dalších problémů; více lidí znamená více odlesňování, více toxických chemikálií, větší poptávku po volně žijících rybách apod. Energetický problém je spojen s dalšími problémy, protože využívání fosilních paliv pro energii výrazně přispívá ke vzniku skleníkových plynů, potírání snížené úrodnosti půdy použitím syntetických hnojiv vyžaduje energii k výrobě hnojiv, nedostatek fosilních paliv zvyšuje zájem o jadernou energii, která v případě nehody představuje potenciálně největší „toxický“ problém všech, a nedostatek fosilních paliv činí také nákladnější řešení našich problémů s pitnou vodou pomocí energie desalinizovat vodu z oceánu. Vyčerpání rybolovu a jiných zdrojů volně žijících zvířat vede k většímu tlaku na hospodářská zvířata, plodiny a akvakulturu, které je nahrazují, což vede k větším ztrátám půdy a větší eutrofizaci ze zemědělství a akvakultury. Problémy s odlesňováním, nedostatkem vody a degradací půdy v zemích třetího světa podporují tamní války a přivádějí legální žadatele o azyl a nelegální emigranty do prvního světa“³¹

Základní problém je ten, že se děje příliš mnoho věcí najednou. Kdyby jen rostla populace nebo se jen měnilo globální klima, případně kdyby se jen z rychlosti změn a technologií rodil nový ekonomický model světa, šlo by to ustát, avšak všechny tyto změny přicházejí zároveň. Kromě toho o některých velkých ekonomických problémech budoucnosti se nemluví, protože v samotné podstatě nejdou řešit, ale spíše zmírňovat a odsouvat (nezaměstnanost lidí vlivem robotizace a dramatický populační růst nejméně rozvojových zemí). Dříve by se řada problémů vyřešila válkou, dnes však toto řešení nepůsobí ani atraktivně, ani moderně (natož efektivně).³² Globální problémy jsou vysoce vzájemně závislé, často v nelineárních způsobech. Jejich charakter a vzájemná závislost je taková, že je lze řešit společně a souběžně. Toto propojení problémů a složitá vzájemná závislost problémů má důsledky zároveň na to, jak o těchto problémech přemýšlíme – o podobě znalostí – a jakým způsobem bychom mohli problémy začít řešit.³³

Vzhledem k prohloubení vzájemné závislosti vznikly problémy, k jejichž řešení musí země spolupracovat. Problémy jsou rozsáhlejší, překračují více zemí, zasahují do hloubky domácí politiky a každodenního života velké části zemí. Obdobné jevy lze pozorovat v oblasti environmentální (změny klimatu).³⁴ Zatímco dřívější problém ztenčování ozonové vrstvy vyžadovalo kroky několika hlavních znečišťovatelů, hrozba klimatu a úsilí o jeho odvrácení zahrnuje téměř všechny státy světa.^{35,36} Zde se střetává multipolarita s komplikovaností systému problémů, což ztěžuje dosažení efektivního řešení.

S rozdílností zájmů rozvinutých a rozvíjejících se zemích (a dalších aktérů) je těžké dosáhnout globální dohody. Poválečný řád uspěl také proto, že stimuloval velké zapojení moci do klíčových institucí, od OSN po instituce Bretton Woods a Smlouvu o nešíření jaderných zbraní, což udělovalo tehdy klíčovým bohatým a silným zemím zvláštní výsady.³⁷ Tyto organizace však nebyly stvořeny k přizpůsobení dle fluktuace národní moci států (viz neúspěšná a stále diskutovaná reforma Rady bezpečnosti OSN), (tab. 1). Tyto změny však nešlo předpokládat, a tak institucionální struktura umrzla na mocenských vztazích z roku 1945. OSN

³¹ DIAMOND, Jared M. (2011): *Collapse: how societies choose to fail or succeed*.

³² CÍLEK, Václav. (2016): *Co se děje se světem?: kniha malých dobrodínů v časech velké proměny Země*.

³³ DIAMOND, Jared M. (2011): *Collapse: how societies choose to fail or succeed*.

³⁴ TH. HALE, D. HELD, K. YOUNG (2013): *Gridlock: Why Global Cooperation is Failing When We Need It Most*.

³⁵ Příkladem může být Montreal Protokol z roku 1987, který se zabýval řešením ztenčování ozonové vrstvy.

³⁶ GRUNDMANN, Reiner. (2007): *Climate Change and Knowledge Politics*.

³⁷ QUESTER, George H. (1970): *The Nuclear Nonproliferation Treaty and the International Atomic Energy Agency*.

je instituce, která vzešla z 2. světové války a mocenské rovnováhy poloviny 40. let. Proto jsou stálými členy Rady bezpečnosti s právem veta vítězné státy a například Japonsko, Německo, Indie či Brazílie, které mohou být chápány z mnoha důvodů jako velmoci, nejsou stálými členy. Zákonnosti mocenské rovnováhy se ukázaly jako nesmlouvavé: jakmile padne rozhodnutí o změnách norem v rozporu se zájmy některé velmoci, následuje mocenský konflikt. Nedostatky ve struktuře a práci OSN zůstaly, ale spíše je již chápáno, že jejich odstranění je možné jen dohodou.³⁸

V současné době je díky vzestupu multilaterálních i nadnárodních organizací vytvořen složitější systém víceúrovňového a víceúčelového systému globálního vládnutí. Přesto jsou v husté síti institucí intervence často nekoordinované. Ačkoli je multipolarita pozitivním jevem v oblasti rozvoje, nevýhodou je náročnost dosažení konsenzu. S rostoucí vzájemnou závislostí se domácí, mezinárodní i globální problémy staly těžšími a jde o začátek stagnace globálního vládnutí.³⁹

V současnosti je zřetelná pluralita a rozmanitost aktérů a agentur (tab. 1), jednají společně kolem společných norem a pravidel. Lze tvrdit, že existuje jen několik způsobů, jak změnit svět: Pomocí tlaku zdola (ale to jen zřídka funguje bez koalic) nebo prostřednictvím laterálních spojení (pokud mají organizace dostatečnou pravomoc k jednání) nebo shora dolů prostřednictvím států.⁴⁰ Poslední zmíněný mechanismus představuje spojení mezi pluralitou a rozmanitostí aktérů a agentur rozptýlených po světě (sdílející společné normy a zásady, což dává pluralitě a rozmanitosti soudržnost). Transakční náklady a další negativní účinky fragmentace oslabují podmínky ke spolupráci a mohou být důvodem uvíznutí. Existují však způsoby, kdy může být fragmentace účinnou odpovědí na výzvy spolupráce. Organizace a agentury mohou jednat společně za podmínek, které mohou být účinné, pokud jsou jejich činnosti formovány společnými normami a pravidly dávající soudržnost jejich činnosti, která by byla jinak roztržštěná.⁴¹

Z pohledu bezpečnosti bývali hlavními aktéry konfliktů do roku 1991 státy, nyní však roste působení nestátních ozbrojených skupin (Boko haram, ISIS, ...). U mírových operací OSN přibývá mimo pozorovatelských, rozvojových, stabilizačních, lidskoprávních a mediačních dimenzí mandátů také důraz na ochranu civilistů, genderovou rovnost a vznikají tak multidimenzionální mandáty. Nejnovější trend v OSN je tedy zvýšená snaha OSN o předcházení konfliktům a zaměření se na příčiny místo na následky.

Tabulka 1: Důvody blokády multilaterální spolupráce.

Důvody blokády multilaterální spolupráce	Projevy současné blokády v praxi OSN
Rostoucí multipolarita:	Zvýšený absolutní počet států, růst podílu vlivných států.
Závažnější problémy:	Šíření jaderných zbraní, terorismus, zhroutené státy, globální hospodářská nerovnováha, nestabilita finančního trhu, celosvětová chudoba a nerovnost, ztráty biologické rozmanitosti, nedostatek vody, změna klimatu, migrace, populační růst, energetické problémy, přírodní katastrofy, acidifikace oceánů, ubývání přírodních zdrojů, degradace půdy,...

³⁸ KREJČÍ, Oskar. (2001): Mezinárodní politika.

³⁹ Th. Hale, D. Held et al. (2017), Beyond Gridlock (Cambridge: Polity).

⁴⁰ CRISP, Nigel. (2010): Turning the world upside down: the search for global health in the twenty-first century.

⁴¹ HELD, David. (2017): Elements a theory of global governance.

Institucionální netečnost:	Často zmiňované nedostatky ve struktuře a práci OSN, současné téma reformy OSN, neuskutečněná reforma Rady bezpečnosti
Institucionální fragmentace:	Multilaterální systém po 2 sv. v., rostoucí počet agentur, organizací, programů a fondů OSN.

Zdroj: Vlastní zpracování.

Dohody z roku 2015 tak mohou být brány jako určitá reforma OSN a krok k dlouhé cestě v reakci na změnu globálních problémů. Obecně však platí, že ačkoli OSN zaujímá globálně důležité postavení ve snaze řešit globální problémy, ekonomický vliv této organizaci chybí, zatímco u jiných organizací stoupá (Heywood, s. 194).⁴² Přes blokády multilaterální spolupráce OSN dokázala najít řešení a dojít ke konsensu v Agendě 2030 udržitelného rozvoje, kterou jednak podepsaly všechny členské státy a jednak se stala univerzální dohodou se 17 cíli (tab. 2) ve všech oblastech rozvoje (ekonomické, sociální a environmentální), které mohou být příčinami konfliktů i v oblasti bezpečnosti. Valné shromáždění tak překonalo současné možné blokády spolupráce, čehož Rada bezpečnosti dosud nedosáhla. Institucionální fragmentace může být překážkou v plnění, nebo naopak pomůže vyvinout větší propojenost systému při implementaci.

Tabulka 2: Cíle udržitelného rozvoje (SDGs)

1 Konec chudoby	2 Konec hladu	3 Zdraví a kvalitní život	4 Kvalitní vzdělání	5 Rovnost mužů a žen	6 Pitná voda, kanalizace
7 Dostupné a čisté energie	8 Důstojná práce a ekonomický růst	9 Průmysl, inovace a infrastruktura	10 Méně nerovností	11 Udržitelná města a obce	12 Odpovědná výroba a spotřeba
13 Klimatická opatření	14 Život ve vodě	15 Život na souši	16 Mír, spravedlnost a silné instituce	17 Partnerství ke splnění cílů	SDGs

Zdroj: Informační centrum OSN v Praze

Koncept udržitelného rozvoje s Agendou 2030 zahrnuje dle VS OSN od roku 2015 „univerzalitu, rovnost, lidská práva, propojenost a data.“⁴³ Agenda 2030 nově klade důraz na propojenost systému OSN⁴⁴ i zemí a strategií na národní i mezinárodní úrovni,⁴⁵ (zhruba polovina opatření se vztahuje ke svému i k dalším až třem cílům),⁴⁶ zahrnuje soukromý i veřejný sektor, subjekty OSN se začleněním občanské společnosti i vědecké komunity.⁴⁷ Agenda 2030 podporuje v globalizovaném světě tyto aspekty rozvoje: lidstvo, planetu, prosperitu, mír a partnerství⁴⁸ a šest elementů k naplnění SDGs: důstojnost (vymýcení chudoby a boj proti nerovnostem); prosperitu (inkluzivní a transformativní ekonomiky); právo a spravedlnost

⁴² HEYWOOD, Andrew (2008): *Politologie*.

⁴³ UN A/70/75-E/2015/55, 2015, s. 15

⁴⁴ UN A/70/75-E/2015/55, 2015, s. 12

⁴⁵ UN A/RES/70/1, 2015, s. 34

⁴⁶ UN A/70/75-E/2015/55, 2015, s. 5-6

⁴⁷ UN A/70/75-E/2015/55, 2015, s. 17-18; UN A/RES/69/313, s. 11, 15; UN A/RES/70/1, 2015, s. 11 a 30

⁴⁸ UN A/RES/70/1, 2015, s. 2

(mírové společnosti a silní instituce); partnerství; planetu (ochrana ekosystémů) a lidstvo (zdraví, vzdělání a začlenění žen a dětí).⁴⁹

Pro podporu cílů SDGs a řešení aktuálních problémů a pokroku vzniklo v OSN *Politické fórum na vysoké úrovni* (High Level Political Forum, HLPF), nahrazující Komisi pro udržitelný rozvoj,⁵⁰ které se schází na úrovni Valného shromáždění OSN každé čtyři roky a na úrovni *Hospodářské a sociální rady* (Economic and Social Council, ECOSOC) na určité téma každý rok⁵¹, za účelem prosazování a hodnocení. Od roku 2012 prosazuje OSN také posílení role ECOSOCu pro řádné hodnocení rozvoje (SDGs).⁵²

Odbor pro ekonomické a sociální otázky (United Nations Department of Economic and Social Affairs, UN DESA) a *Program OSN pro životní prostředí* (United Nations Environment Programme, UNEP) na konci roku 2014 pro podporu implementace cílů SDGs navrhli *Mechanismus pro budování kapacit a technickou pomoc* (Technology Facilitation Mechanism, TFM),⁵³ tedy online platformu pro usnadnění přístupu k informacím, znalostem a zkušenostem, což následně potvrdila Akční agenda z Addis Abeby⁵⁴ a přijala také Agenda 2030 udržitelného rozvoje.⁵⁵ V současnosti se pracovní skupiny TFM účastní UN DESA, UNEP, *Organizace OSN pro průmyslový rozvoj* (United Nations Industrial Development Organization, UNIDO), *Konference OSN o obchodu a rozvoji* (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD), *Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO), *Mezinárodní telekomunikační unie* (International Telecommunication Union, ITU), *Světová organizace duševního vlastnictví* (World Intellectual Property Organization, WIPO) a Světová banka.⁵⁶ Skupina navrhla následující propojující technologické mechanismy k podpoře implementace SDGs a soudržnosti OSN: online knihovnu s informacemi o zdrojích OSN a jejich aktivitách; fóra a partnerství a sdílení metadat pro výměnu znalostí a zkušeností; integrovanou platformu pro přínosy v podobě koordinace a budování programů v rámci systému OSN i mimo něj.⁵⁷

Závěr

Analýza dohod, institucí, článků význačných zahraničních i českých autorů a dalšího kontextu poukazuje na fakt, že globální problémy získaly nebývalý rozměr a vzájemnou propojeností a velikostí způsobují výzvy pro globální spolupráci a zejména globální vládnutí. Původní záměr OSN bylo dle Článku I Charty OSN udržovat mezinárodní mír a bezpečnost. V současnosti se však soustředí zejména na řešení příčin konfliktů. Dle liberalistického/neoliberalistického pojetí lze trvalého míru dosáhnout a válka postupně zmizí ze života lidstva. Ačkoli multilaterální řád vzájemné závislosti s cílem předejít třetí světové válce a hospodářské krizi pomohl vytvořit vzájemně závislý světový řád, v současné době je účinná institucionalizovaná multilaterální spolupráce stagnující a vlivem současných globálních problémů světa lze v globálním řízení spatřit neúčinnost a stagnaci. Důvodem této blokády mohou být tyto důvody: rostoucí multipolarita, závažnější problémy, institucionální netečnost a institucionální fragmentace. Tyto blokády lze v praxi pozorovat i u OSN, která se globální problémy snaží řešit. Multipolarita je v současnosti daná zvýšeným počtem absolutních států a vyšší proporcí vlivných států, bez jejichž spolupráce nemůže být dostatečně vyřešen žádný globální problém. Jednou z klíčových charakteristických rysů globálních

⁴⁹ UN A/69/700, 2014, s. 17

⁵⁰ UN A/C.2/67/L.45, 2012, s. 3

⁵¹ UN A/RES/67/290, 2013, s. 3.4.

⁵² UN A/RES/68/1, 2013.

⁵³ UN A/RES/68/310, 2014.

⁵⁴ UN A/RES/69/313, 2015, s. 34-35.

⁵⁵ UN A/RES/70/1, 2015, s. 30 a 31.

⁵⁶ IAWG: Brief: preliminary lessons learnt, 2015.

⁵⁷ CRAWFORD, Jeffrey. Technology Facilitation Mechanism (TFM), 2015.

problémů je, že jsou propojeny komplexními a často nerozpoznanými způsoby a děje se příliš mnoho problémů najednou. Vzhledem k prohloubení vzájemné závislosti vznikly problémy, k jejichž řešení musí země spolupracovat. Zde se střetává multipolarita s komplikovaností systému problémů, což ztěžuje dosažení efektivního řešení. Dosáhnout globální dohody je těžké i kvůli rozdílnosti zájmů rozvinutých a rozvíjejících se zemích (a dalších aktérů). Poválečný řád stimuloval velké zapojení moci do klíčových institucí, což podpořilo jeho úspěch. Tyto organizace však nebyly stvořeny k přizpůsobení dle fluktuační národní moci států. Organizace a agentury mohou jednat společně za podmínek, které mohou být účinné, pokud jsou jejich činnosti formovány společnými normami a pravidly dávající soudržnost jejich činnosti, která by byla jinak roztržštěná. V OSN je nejnovějším trendem zvýšená snaha o předcházení konfliktům a zaměření se na příčiny místo na následky, z čehož vyplývají i nejnovější globální dohody, zejména Agenda 2030 udržitelného rozvoje schválená Valným shromážděním v roce 2015, avšak její plnění je stále otázkou dalšího výzkumu do roku 2030 a zejména po něm. Dohoda tak může být podporou globálního vládnutí OSN, stejně tak odpovědí na globální výzvy (jak tvrdí Adams a Judd⁵⁸). Obecně platí, že OSN nedisponuje oproti jiným organizacím ekonomickou mocí, přesto globálně jako jediná pečuje o univerzalitu, rovnost, lidská práva, partnerství, data, planetu, prosperitu a mír. S Agendou 2030 dochází vůbec poprvé k propojenosti systému OSN, zemí, soukromého i veřejného sektoru i občanské společnosti. Institucionální rámec OSN podporuje cíle vytvořením HLPF a online platformy TFM i dalších technologických mechanismů pro usnadnění přístupu k informacím, znalostem a zkušenostem.

Použitá literatura:

1. ADAMS, Barbara a Karen JUDD (2016): *Reinventing development: Reforming the UN for People and Planet*[online]. New York: Rosa Luxemburg Stiftung [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: http://www.rosalux-nyc.org/wp-content/files_mf/adams_un_reform.pdf
2. BALAŠ, Vladimír a Pavel ŠTURMA (1997): *Kurs mezinárodního ekonomického práva*. Praha: C.H. Beck. ISBN 80-717-9150-4.
3. CÍLEK, Václav (2016). *Co se děje se světem?: kniha malých dobrodiní v časech velké proměny Země*. Praha: Dokořán. ISBN 978-80-7363-761-3.
4. CRAWFORD, Jeffrey. *Technology Facilitation Mechanism (TFM)* [online]. USA: Division for Sustainable Development, 2015 [cit. 2018-07-20]. Dostupné z: <http://www.unosd.org/content/documents/14414-03%20Technology%20Facilitation%20Mechanism%20-%20Jeffrey%20Crawford.pdf>
5. CRISP, Nigel (2010): *Turning the world upside down: the search for global health in the twenty-first century*. London: Royal Society of Medicine Press. ISBN 978-1853159336.
6. DIAMOND, Jared M. (2011) *Collapse: how societies choose to fail or succeed*. New York: Penguin Books. ISBN 978-0143117001.
7. DOSTÁL, Vít a KOŘAN, Michal. (2013): *Paradiplomacie: teoretické uchopení v mezinárodních vztazích, politologii, evropských studiích a regionálním rozvoji*. Regionální studia 5 (2), s. 29.
8. EICHLER, Jan (2006): *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – AVIS. ISBN 80-727-8326-2.
9. FRIEDMAN, Thomas L. (2012) *The Lexus and the olive tree: understanding globalization*. New York: Picador, 2012. ISBN 978-125-0013-743.
10. GOLDBACH, Roman a Paul van HOOFT (2014). *Mapping the emerging hybrid world order.: How Global Governance networks and regimes interact with shifting inter-state hierarchies in shaping global policies*. [online]. Universidad de Salamanca, [cit. 2019-

⁵⁸ ADAMS, Barbara a Karen JUDD. *Reinventing development: Reforming the UN for People and Planet*[online]. New York: Rosa Luxemburg Stiftung, 2016 [cit. 2018-08-20]. Dostupné z: http://www.rosalux-nyc.org/wp-content/files_mf/adams_un_reform.pdf

- 01-23]. Dostupné z: <https://ecpr.eu/Filestore/WorkshopOutline/50cea9e8-3c55-490b-bab0-22b1fd387dc0.pdf>
11. GRUNDMANN, Reiner (2007) Climate Change and Knowledge Politics. *Environmental Politics*. Birmingham, UK: School of Languages and Social Sciences, Aston University, **16**(3), 19.
 12. HALE, Th., HELD, D. et al. (2017), Beyond Gridlock (Cambridge: Polity).
 13. HALE, Th., HELD, D., YOUNG, K. (2013), Gridlock: Why Global Cooperation is Failing When We Need It Most' (Cambridge: Polity).
 14. HAZAKIS, Kostas a Petros SIOUSOURAS (2008). The dynamics of globalisation: a critical approach. *Twenty-First Century Society*. **3**(3), 249-261. DOI: 10.1080/17450140802253974. ISSN 1745-0144. Dostupné také z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17450140802253974>
 15. HELD, David (2017). Elements a theory of global governance. *Glocalism: Journal of culture, politics and innovation*. ISSN 2283-7949.
 16. HENDL, Jan (2005). Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Praha: Portál, s. 102.
 17. HEYWOOD, Andrew (2008): *Politologie*. Aleš Cenek, Plzeň.
 18. *Charter of the United Nations and statute of the international court of justice: limited purple*. S.l.: United Nations Pubns, 2013. ISBN 978-921-1012-941.
 19. KAGIA, Ruth (2005). *Balancing the development agenda: the transformation of the World Bank under James D. Wolfensohn, 1995-2005*. Washington, DC: World Bank. ISBN 08-213-6173-2.
 20. KANT, Immanuel (1999). *K věčnému míru: filosofický projekt: o obecném rčení: je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: Oikoymenh, Knihovna novověké tradice a současnosti. ISBN 80-860-0555-2.
 21. KREJČÍ, Oskar (2001). *Mezinárodní politika*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Ekopress. ISBN 80-861-1945-9.
 22. LUBBERS, Rudd a Jolande KOOREVAAR (2000). *Primary globalization, secondary globalization and the sustainable development paradigm - opposing forces in the forces in 21st century*. Netherlands: Centre for Economic Research.
 23. MILLER, Lynn H. (1998). *Global order: values and power in international politics*. 4th ed. Boulder, Colo.: Westview Press. ISBN 978-0813368801.
 24. MUELLER, J. (1997), The Obsolescence of Major War, in "Security Dialogue", 21(3), 1990. J. O'Neal, B. Russett, The Classical Liberals Were Right: Democracy, Interdependence and Conflict, 1950-1985, in "International Studies Quarterly", 41(2).
 25. PATRICK, Stewart M. (2016). Challenging Multilateralism and the Liberal Order. *Princeton workshop on global governance* [online]. Princeton University; Council on Foreign Relations. [cit. 2018-08-23]. Dostupné z: https://cfrd8-files.cfr.org/sites/default/files/pdf/2016/06/Workshop_Report_IIGG_Global_Governance_OR.pdf
 26. QUESTER, George H. (1970). The Nuclear Nonproliferation Treaty and the International Atomic Energy Agency. *International Organization*. **24**(02), 163. DOI: 10.1017/S002081830002587X. ISSN 0020-8183. Dostupné také z: http://www.journals.cambridge.org/abstract_S002081830002587X
 27. RISCHARD, J. F. *High Noon*. New York: Basic Books, 2002. ISBN 978-046-5070-107.
 28. RUDD, Kevin. *UN 2030: Rebuilding Order in a Fragmenting World: Chair's Report - Independent Commission on Multilateralism*. International Peace Institute, 2016.
 29. SACHS, Jeffrey D. Consolidating Capitalism. *Foreign Policy* (1995), (98), 50. DOI: 10.2307/1148957. ISSN 00157228. Dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/1148957?origin=crossref>
 30. SDGs. *Informační centrum OSN v Praze* [online]. [cit. 2018-12-26]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/osn/hlavni-temata/sdgs/>

31. SCHWARTZBERG, Joseph E. (2013) *Transforming the United Nations system: designs for a workable world*. New York, NY: United Nations University Press, ISBN 978-9280812305, s. 13-15.
32. STOESSINGER, John George (1990). *Why nations go to war*. 5th ed. New York: St. Martin's Press. ISBN 978-0312018825.
33. United Nations Interagency Working Group on a Technology Facilitation Mechanism (IAWG): Brief: preliminary lessons learnt (June 2015). *United Nations* [online]. 2015 [cit. 2019-03-15].
34. UN (2012): Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development and of the United Nations Conference on Sustainable Development: A/C.2/67/L.45. *United Nations: General Assembly*. 2012.
35. UN (2013): Format and organizational aspects of the high-level political forum on sustainable development: A/RES/67/290. *United Nations: General Assembly* [online]. 2013 [cit. 2018-11-22]. Dostupné z: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/67/290&Lang=E
36. UN (2013): Review of the implementation of General Assembly resolution 61/16 on the strengthening of the Economic and Social Council: A/RES/68/1. *United Nations: General Assembly*. 2013.
37. UN (2014): The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet: A/69/700. *United Nations: General Assembly*. 2014.
38. UN (2014): Four one-day structured dialogues on possible arrangements for a facilitation mechanism to promote the development, transfer and dissemination of clean and environmentally sound technologies: A/RES/68/310. *United Nations: General Assembly*. 2014.
39. UN (2015): Mainstreaming of the three dimensions of sustainable development throughout the United Nations: A/70/75–E/2015/55. *United Nations: General Assembly Economic and Social Council*. 2015.
40. UN (2015): Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development: Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. *General Assembly: A/RES/70/1*. United Nations, 2015, Seventieth session (Agenda items 15 and 116).
41. UN (2015): Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda): A/RES/69/313. *United Nations: General Assembly*. 2015.
42. WAISOVÁ, Šárka (2002). *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-864-7316-3.
43. WEISS, Thomas G. a Rorden WILKINSON (2014). Rethinking Global Governance? Complexity, Authority, Power, Change. *International Studies Quarterly*. 2014, 58(1), 207-215. DOI: 10.1111/isqu.12082. ISSN 00208833. Dostupné také z: <https://academic.oup.com/isq/article-lookup/doi/10.1111/isqu.12082>
44. WEISS, Thomas G. (2012). *What's wrong with the United Nations and how to fix it*. 2nd ed. Malden, MA: Polity. ISBN 978-0745659824, s. 232.
45. WEISS, Thomas (2014). *Governing the World?: Addressing Problems Without Passports*. Routledge, ISBN 978-1612056289
46. World economic outlook: *Fiscal Policy and Macroeconomic Stability*. Washington: International Monetary Fund, 2001. World economic and financial surveys.

Kontakt:

Ing. Barbora Růžičková

Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka

Fakulta mezinárodních vztahů

Vysoká škola ekonomická v Praze.

Nám. W. Churchilla 1938/4

120 00 Praha

Česká republika

e-mail: b-ruz@email.cz

Blízky východ v sieti veľmocenskej politiky po druhej svetovej vojne, 1945 – 1948*

The Middle East in the Network of Great Power Politics after the Second World War, 1945 – 1948

Karol R. Sorby

Ústav orientalistiky Slovenskej akadémie vied, e-mail: karol.sorby@savba.sk

Abstrakt: Po druhej svetovej vojne boli Briti rozhodnutí udržať si vplyv na Blízkom východe zo strategických a hospodárskych príčin a vytvoriť nové podmienky na ochranu dlhodobých záujmov. Suezský prielav bol stále životne dôležitou spojnicou impéria a lacná ropa bola významnou hospodárskou položkou. Briti sa preto rozhodli zachovať svoju vojenskú prítomnosť v oblasti pod pláštikom nových diplomatických úprav. Pomohli zriadiť Ligu arabských štátov v nádeji, že toto hnutie smerujúce k arabskej jednote budú usmerňovať v záujme svojich cieľov. Ponechali si vojenskú základňu v zóne Suezského prielavu v Egypte a snažili sa uzavrieť nové zmluvy s Egyptom, Irakom a Zajordánskom. Čoskoro sa však dostali pod stupňujúcu sa tlak zo strany národných síl na celom Blízkom východe.

KLúčové slová: nová geopolitická situácia po druhej svetovej vojne; hospodársky vyčerpaná Británia; britské plány na Blízkom východe vs národnooslobodzovacie hnutia.

JEL klasifikácia: F51, Y80

Abstract: At the end of the Second World War the British were determined to maintain their influence in the Middle East for a combination of strategic and economic reasons, and to develop a new framework to protect long-standing interests. The Suez Canal was still the lifeline of Empire; and cheap oil was a vital economic asset. The British therefore set out to retain their military presence in the area, under the cover of new diplomatic arrangements. They helped to set up the Arab League, hoping to guide this movement towards Arab unity for their own purposes. They maintained their military base in the Suez Canal Zone in Egypt, and were trying to conclude new treaties with Egypt, Iraq and Transjordan. However they shortly came under increasing pressure from nationalist forces throughout the Middle East.

Key words: new geopolitical situation after WWII; economically exhausted Britain; British plans vs national liberation movement.

JEL classification: F51, Y80

Výsledky druhej svetovej vojny – porážka nemeckého nacizmu, talianskeho fašizmu a japonského militarizmu – mali aj pre ďalší hospodársky, politický a spoločenský vývin arabského sveta veľký význam. Podstatné oslabenie tradičných koloniálnych mocností – Veľkej Británie a Francúzska – a na druhej strane rast moci a vplyvu Sovietskeho zväzu, ktorého armády zohrali rozhodujúcu úlohu pri porážke mocností Osi, vytvorili priaznivé podmienky pre rozmach národnooslobodzovacieho hnutia v bývalých kolóniách a závislých územiach. Je nesporné, že vznik dvoch antagonistických a vzájomne súperiacich mocenských zoskupení na medzinárodnej aréne sa rozhodujúcou mierou odrazil aj na tvorbe reálnych možností pre likvidáciu priameho koloniálneho panstva v arabskom svete.

Ľud vo všetkých arabských krajinách žiadal nezávislosť a zrušenie nerovnoprávných zmlúv nanútených mu v minulosti koloniálnymi mocnosťami. Táto skutočnosť signalizovala, že zakrátko bude arabský svet pre kolonizátorov horúcou pôdou. Získanie politickej nezávislosti bolo pre Arabov zásadným problémom, ktorého riešenie sa odkladalo od konca

prvej svetovej vojny (a rozpadu Osmanskej ríše), a ktorý sa vynáral s čoraz väčšou naliehavosťou. Kým po prvej svetovej vojne bola požiadavka národného oslobodenia a štátnej samostatnosti sama osebe cieľom, teraz bola požiadavka nezávislosti základným predpokladom pre domácu, vnútornú reformu, pretože v rámci existujúcich režimov vládla medzi ich predstaviteľmi a silami reprezentujúcimi cudziu okupáciu zásadná zhoda.¹

Francúzsko obnovilo svoju nadvládu v krajinách arabského západu „al-Mağrib“, t. j. v Maroku, Alžírsku a Tunisku, bezprostredne po druhej svetovej vojne. Na arabskom východe, „al-Mašriq“, mala dominujúce postavenie Veľká Británia. V Egypte si zachovala obrovskú vojenskú základňu v zóne Suezského prieplavu a jej *Stredovýchodné zásobovacie stredisko* malo rozvinúť hospodárske plánovanie pre celý región. Okrem toho bola Veľká Británia iniciátorom a krstným otcom novovzniknutej regionálnej organizácie nazvanej *Liga arabských štátov*.² V Egypte a Iraku Veľká Británia ustanovila režimy sympatizujúce s jej politikou a pre upevnenie vlastných pozícií v celoarabskom kontexte začala neodkladne vyvíjať nepriamy nátlak na Francúzsko, aby sa vzdalo nadvlády na Sýriou a Libanomom.

Hoci USA hneď po vojne stiahli svoje vojská zo severnej Afriky, neprestali sa o túto oblasť zaujímať a neustále rástol ich záujem hlavne o arabskú ropu. No napriek rozširujúcim sa stykom so Saudskou Arábiou, *Štátny department* USA tradične prenechával obhajovanie politických záujmov *Západu* v arabskom svete Veľkej Británii.³ Jedinú výnimku tejto americkej politiky na Blízkom a Strednom východe tvorila Palestína, ale to bol skôr výsledok domácich politických kalkulácií a ohľadov na vplyvnú židovskú loby, ako výsledok ucelenej koncepcie v zahraničnej politike.

Mocenská pozícia Veľkej Británie na Blízkom a Strednom východe sa tesne po druhej svetovej vojne zdala neotrasiteľná. Britské vojská boli všade a dokázali účinne potlačiť všetky množiace sa prejavy nespokojnosti a odporu. Táto hegemonia však nemala dlhý život, lebo politická a vojenská moc boli len zdanlivé: vojna v zásade vyčerpala britské zdroje. Navyše, v júli 1945 bol *konzervatívny* kabinet Winstona Churchilla vystriedaný *labouristickou* vládou Clementa Attleeho. Nový minister zahraničných vecí Ernest Bevin naznačil uplatňovanie realistickejšej politiky voči bývalým závislým územiám keď vyhlásil: „Treba sa navždy vzdať myšlienky, že jedna krajina vládne druhej“.⁴ Avšak ťaživé domáce hospodárske problémy, okrem iného aj zrušenie *Zákona o pôžičke a prenájme* (Lend Lease Act) Spojenými štátmi,⁵ zatlačili do úzadia aj prípadné „dobré úmysly“ a nútili britskú vládu udržať všetko čo sa dá.

Vzhľadom na to, že *labouristi* nemali vo vedení strany nikoho, kto by bol odborníkom na problematiku Blízkeho východu, *Foreign Office* pod vedením Ernesta Bevina prevzal názory káhirskej sekcie *Kráľovského ústavu medzinárodných vzťahov* (Chatham House)⁶ zhrnuté do dokumentu predloženého vo februári 1945 pod názvom „Záujmy Commonwealthu na Blízkom východe“. V dokumente špecialisti poukazovali na to, že tak v medzivojnovom období ako aj počas druhej svetovej vojny urobila britská politika rad zásadných chýb, o. i. že britské vlády mali tendenciu dívať sa na arabské národné hnutie vlastníckym pohľadom a podcenili jeho

* Štúdia bola vypracovaná v ÚO SAV v rámci projektu VEGA- 2/0028/18.

¹ MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*. London: The Cresset Press, 1961, s. 40.

² AI-MUWĀFĪ, °Abdalḥamīd Muḥammad. *Miṣr fī dżāmi'at ad-duwal al-°arabīja, 1945 – 1970*. [Egypt v Lige arabských štátov]. Káhira: al-Mu'assasa al-miṣrīja al-°amma li-l-kitāb, 1983, s. 76.

³ MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism*, s. 233.

⁴ MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East, 1914 – 1956*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963, s. 151.

⁵ Lend-Lease Act, schválený Kongresom USA 11. marca 1941. In: Kol. *Dějiny diplomacie, 1939 – 1945*. Praha: Svoboda, 1979, s. 119.

⁶ Študijná skupina káhirskej sekcie „Chatham House“ (The Royal Institute of International Affairs) pripravila tri príspevky pre konferenciu o vzťahoch v Britskom spoločenstve národov (Commonwealth), ktoré boli predložené ako jeden dokument.

potenciálnu silu. Prekážkou pre nastolenie korektných, priateľských vzťahov s Arabmi boli 1. britské strategické záujmy v Egypte, v Perzskom zálive a Iraku; 2. britská podpora Francúzov v Sýrii a Libanone; 3. britská podpora sionistov v Palestíne. Analýzu v dokumente uzavreli konštatovaním, že rastúca nedôvera Arabov voči Veľkej Británii je dostatočným dôkazom krachu doterajšej politiky. Ciele britskej politiky na Blízkom východe potom zhrnuli takto: 1. zabezpečiť si právo používať prístavy a letiská v arabských krajinách; 2. naďalej udržať hlavné komunikačné ťahy, osobitne Suezský prieplav, Červené more a letecké i pozemné cesty cez Sýrsku púšť; 3. ovládať ropné pramene v Iraku a ropovody, ktorými ropa preteká k Stredozemnému moru.⁷ Ovládanie Iraku zároveň poskytovalo možnosť ochrany ropných polí v južnom Iráne.

Podľa názoru odborníkov bola pre úspech britskej politiky v regióne spolupráca s Arabmi nevyhnutná. Veľká Británia stála pred úlohou získať si dôveru umiernených arabských nacionalistických vodcov a pomôcť im, aby ovládli národné hnutie ako celok. To sa však dalo dosiahnuť iba proarabským stanoviskom v otázke Palestíny a Levanty. Židia sa mali uspokojiť s tým, čo už získali a pri riešení problému európskych židov mali hľadať iné riešenie, t. j. malo byť zastavené židovské prisťahovalectvo do Palestíny ako aj prednostný predaj arabskej pôdy židom. Bolo treba „presvedčiť“ Francúzov, aby sa vzdali nárokov na Sýriu a Libanon. Britské hospodárske a vojenské záujmy mohli byť zaistené iba za podmienky, že arabské krajiny, aspoň tie, o ktoré je najväčší záujem, budú mať stabilné vlády a to buď priamo pod britským vplyvom alebo vlády priateľské a ochotné zosúladiť svoju politiku s britskou v závažných otázkach.⁸

Takto sa v marci 1945 z iniciatívy Veľkej Británie, s britskou pomocou a do istej miery ako výsledok jej politického tlaku zrodila *Liga arabských štátov*.⁹ Arabská Liga mala byť iniciátorom zjednocovacieho procesu pre vtedajších štyridsať miliónov Arabov, ale je paradoxné, že Arabi pri jej zrode boli jednotní len v dvoch otázkach: v protifrancúzskom postoji v Levante a v protisionistickom postoji v Palestíne.¹⁰ Pri hodnotení rozhodujúcej úlohy Veľkej Británie pri zakladaní *Ligy arabských štátov* si treba uvedomiť, že jej išlo o jednotu od nej závislých arabských režimov a nie o jednotu skutočne oslobodeného ľudu v arabských štátoch. Navyše, britským cieľom bolo zlikvidovať francúzsky vplyv v oblasti arabského východu a urobiť z nej oblasť výlučne britského vplyvu. Len takto možno uspokojivo vysvetliť podporu arabskému národnooslobodzovaciemu hnutiu v Sýrii a Libanone po druhej svetovej vojne zo strany Britov ako aj známe plány na vytvorenie arabského kráľovstva na čele s panovníkom z dynastie *Hāšimovcov*,¹¹ či to už bol plán *Veľkej Sýrie*, ako jordánsky variant, alebo plán *Úrodného polmesiaca*, ako iracký variant toho istého plánu.

Britskému imperializmu sa do konca roku 1946 síce podarilo Francúzov z Levanty vytlačiť, ale na scéne objavil oveľa silnejší a nebezpečnejší súper v podobe amerického imperializmu, ktorý sa stal príčinou otvoreného rozkolu medzi – v tom období väčšinou totalitnými – arabskými režimami, členmi *Ligy arabských štátov*. Zatiaľ čo Irak a Jordánsko zastávali jednoznačne probritské stanovisko, Saudská Arábia a Egypt sa držali uprostred s príklonom k USA. Sýria sa zmiatla medzi britským a americkým vplyvom, v dôsledku čoho došlo v priebehu rokov 1949 – 1950 k trom vojenským prevratom, z ktorých prvý a tretí bol

⁷ KIMCHE, Jon. *Seven Fallen Pillars. The Middle East, 1945 – 1952*. London: Secker and Warburg, 1953, s. 46.

⁸ BELL, P. M. H. *The World Since 1945. An International History*. London: Arnold, 2005, s. 27.

⁹ The Pact of the Arab League, 22 March 1945. In: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1914 – 1956*. Diel II. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company, Inc., 1956, s. 225-249.

¹⁰ KIMCHE, Jon. *Seven Fallen Pillars. The Middle East, 1945 – 1952*, s. 47

¹¹ Dynastia *Hāšimovcov* (monarchie v Iraku a Jordánsku): jej zakladateľom bol *šarīf* Ḥusajn ibn ʿAlī, (1852 – 1931), ktorý vládol v Mekke pred prvou svetovou vojnou. Jeho najstarší syn ʿAlī, bol po prvej svetovej vojne krátko kráľom al-Ḥidžāzu, druhý syn ʿAbdallāh získal trón v Jordánsku a tretí syn Fajsal sa stal kráľom Iraku. Meno dynastie si odvodzujú od svojho prapredka Hāšima, pradedu proroka Muḥammada.

proamerický, druhý probritský.¹²

Eufória víťazstva po druhej svetovej vojne sa rýchlo rozplynula a v roku 1946, po fultonskom prejave Winstona Churchilla, sa bývalé protihitlerovské spojenecké zväzky aj formálne rozpadli. Vo vzniknutej medzinárodnej situácii sa začali mimoriadne zostrovať rozpory medzi Západom a Sovietskym zväzom. Začalo sa obdobie úpornej snahy každého z mocenských zoskupení upevniť a rozšíriť vlastné sféry vplyvu na úkor druhej strany známe ako studená vojna.¹³ Upevnili sa politické, hospodárske a vojenské pozície USA a zmena v pomere síl medzi kapitalistickými štátmi vniesla podstatné zmeny aj do foriem, metód a konkrétneho zamerania zahraničnej politiky a diplomacie Spojených štátov. Vládnuce kruhy USA sa netajili snahou udržať si vo svete vedúcu pozíciu a prezident Harry Truman v poslanstve Kongresu¹⁴ v januári 1946 vyzýval, aby USA v boji o svetovládnu využívali silu a práve na nej budovali vzťahy s inými štátmi.

Diplomatická a vojenská stratégia USA bola namierená v prvom rade proti Sovietskemu zväzu, proti krajinám východného bloku a samozrejme aj proti komunistickému a národnooslobodzovaciemu hnutiu vo svete. V kolóniách a závislých krajinách mocneli snahy oslobodiť sa spod jarma kolonializmu, s ktorým mali národy neblahé skúsenosti a podporu pre tieto snahy hľadali v ZSSR, ktorého spoločenské zriadenie sa im zdalo perspektívne a ktorého temné stránky neboli známe. Sovietskemu zväzu samozrejme vyhovoval takýto vývoj, všemožne ho podporoval a tým sa napätie medzi Východom a Západom len stupňovalo.¹⁵ Z toho dôvodu sa v politike USA voči krajinám *tretieho sveta*, ktoré sa chceli zbaviť koloniálneho útlaku a závislosti, do popredia dostali neslávne metódy známe ako „dolárová diplomacia“, „atómová diplomacia“ a „politika z pozície sily“. Na maskovanie a odôvodňovanie „diplomacie sily“ vládnuce kruhy USA s úspechom využívali prirodzené obavy zo šírenia komunizmu a oháňali sa „sovietskou hrozbou“.¹⁶ Sovietsky zväz však v arabskom svete v povojnovom období nevyvolával predstavu hrozby, keďže nikde v regióne nemal rozmiestnené vojská.¹⁷ Iba komunizmus s materializmom boli pre veriacich muslimov neprijateľnou ideológiou.

Národnooslobodzovacie hnutie v arabskom svete v období rokov 1945 – 1948 dosiahlo významné úspechy, keď viaceré štáty získali politickú nezávislosť.¹⁸ Svojou intenzitou sa však nemôže porovnávať s revolučnou vlnou v krajinách juhovýchodnej Ázie a Ďalekého východu, čo spôsobil rad objektívnych i subjektívnych faktorov. Negatívny vplyv na vývoj situácie mala hlavne tá skutočnosť, že arabský východ zostal po celú vojnu tylovým územím a nedošlo tu k takému rozkladu britského alebo francúzskeho panstva a koloniálnych štruktúr ako v krajinách juhovýchodnej Ázie a nemohli sa tu vytvoriť partizánske oddiely ako v krajinách okupovaných Japoncami.¹⁹ Napriek značnému rastu sympatií k Sovietskemu zväzu a aj zvýšeniu uvedomelosti pracujúcich, vrstva robotníkov v arabskom svete zostávala slabá a politický vplyv na ľudové masy si udržali predstavitelia národnej buržoázie, veľkostatkárov

¹² Kol. *Novejšaja istorija arabskich stran, 1917 – 1966*. Moskva: Nauka, 1967, s. 64.

¹³ KOLKO, Gabriel. *The Roots of American Foreign Policy. An Analysis of Power and Purpose*. Boston: Beacon Press, 1969, s. 28.

¹⁴ Kol. *Dějiny diplomacie, 1939 – 1945*. Praha: Svoboda, 1979, s. 206.

¹⁵ HOSKINS, Halford L. *The Middle East. Problem Area in World Politics*. New York: The Macmillan Company, 1954, s. 229.

¹⁶ Kol. *Dějiny diplomacie, 1939 – 1945*. Praha: Svoboda, 1979, s. 208.

¹⁷ BEHBEHANI, Hashim S. H. *The Soviet Union and Arab Nationalism, 1917 – 1966*. London: KPI Limited, 1986, s. 125.

¹⁸ GOMBÁR, Eduard. *Revolučně demokratické strany na Blízkém východě*. Praha: Univ. Karlova, 1986, s. 18.

¹⁹ SORBY, Karol R. *Egyptská revolúcia 1952*. Bratislava: VEDA, 1998, s. 16.

a duchovenstva.²⁰

Úlohu *hegemóna* národnooslobodzovacieho hnutia v arabskom svete prebrala postupne *národná (vlastenecká) buržoázia*, ktorá hrala pokrokovú úlohu, lebo jej záujmy zostali aj naďalej ohrozené predovšetkým sprava, zo strany feudálno-kompradorských živlov a koloniálnych mocností. Činnosť politických predstaviteľov národnej buržoázie, osobitne z radov civilnej a vojenskej inteligencie (dôstojníci), ovplyvnených rastom váhy ZSSR a jeho spojencov v medzinárodnej politike ako aj rastom aktivity ľudových mäs vo vlastných krajinách, smerovala k odstráneniu koloniálnej závislosti. V podmienkach ekonomickej nadvlády Západu v arabských krajinách, v podmienkach politického panstva kolonializmu, stála pred národnou buržoáziou v prvom rade úloha boja s vonkajším nepriateľom. Otázky sporov s vlastnými národnými vládnucimi vrstvami mali druhoradý význam a postoj k nim závisel od toho, akú pozíciu zaujímal tieto vrstvy voči kolonializmu.²¹

Mnohí známi politici povojnovej Európy sa domnievali, že po druhej svetovej vojne sa bude opakovať situácia ako po prvej svetovej vojne, t. j. že USA sa vrátia k tradičnej politike *izolacionizmu*. V USA však od smrti Franklina D. Roosevelta prebiehal zápas o charakter zahraničnej politiky, v ktorom sa stretli štyri hlavné smery: 1. *izolacionisti*, reprezentovaní politikmi *Republikánskej strany*, zoskupení okolo senátora Tafta, sústredovali svoj záujem na vlastný kontinent a na Ďaleký východ; 2. *liberáli*, presadzovali kurz bývalého prezidenta, čiže požadovali ďalší rozvoj vzťahov so Sovietskym zväzom; 3. *expansionisti*, regrutujúci sa z militaristických špičiek, chceli využiť monopol atómovej bomby na preventívnu vojnu proti ZSSR; 4. „*umiernení*“ *expansionisti*, okolo prezidenta Harryho Trumana, presadzovali hegemoniu USA vo svete bez použitia krajných prostriedkov.²²

Prevládajúca koncepcia tvrdila, že USA nemôžu žiť mierový život izolované od všetkých vonkajších síl, uzavreté do seba, pretože by to znamenalo privolanie vojny a porážky.²³ Nebývalý rozvoj priemyselnej výroby tlačil americkú veľkoburžoáziu na kurz expansionizmu, ale tlak verejnej mienky v prvých dvoch povojnových rokoch si vyžiadala podstatné zníženie početného stavu armády. Od konca vojny vedúce osobnosti USA si veľmi ostro uvedomovali vážnu surovinovú závislosť a skutočnosť, že „naša vlastná dynamická ekonomika nás činí závislými od vonkajšieho sveta v mnohých kritických surovinách“.²⁴ Na počiatku roku 1947 *Štátny department* USA hľadal novú politickú líniu voči komunistickému systému reprezentovanému Sovietskym zväzom. V júli 1947 sa v časopise *Foreign Affairs* objavil článok, kde autor tvrdil, že „sovietsku stratégiu je možné poraziť politikou dôsledného zadržovania, ktoré by konfrontovalo Rusov s nemennou protiváhou všade, kde dávajú najavo, že by sa chceli dotknúť záujmov mierumilovného a stabilného sveta“.²⁵ Túto líniu nazvanú *doktrína zadržovania* (*doctrine of containment*), vypracoval vedúci oddelenia pre politické plánovanie *Štátneho departmentu* a diplomat pôsobiaci predtým dlhší čas v Moskve, George Kennan.²⁶ Vychádzal z tradičnej predstavy, že povojnový rozmach revolučného hnutia bol zapríčinený hospodárskym rozvratom, a preto treba kapitalistický svet stabilizovať hlavne ekonomicky. Poskytovanie hospodárskej pomoci kapitalistickým štátom, ich vyzbrojovanie a zaťahovanie do vojenských zoskupení malo za cieľ *zadržat* šírenie komunizmu a zároveň čo najviac krajín urobiť závislými od USA.

V daných podmienkach sa USA usilovali bez ideologických obmedzení získať vplyv

²⁰ DURMAN, Karel. *Blízky východ ve světové politice, 1918 – 1959*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966, s. 266.

²¹ VÝHODA, Karel. *Sjednocená arabská republika*. Praha: SNPL, 1961, s. 19.

²² DURMAN, Karel. *Blízky východ ve světové politice, 1918 – 1959*, s. 299.

²³ DULLES, John Foster. *War or Peace*. New York: The Macmillan Company, 1957, s. 17.

²⁴ KOLKO, Gabriel. *The Roots of American Foreign Policy. An Analysis of Power and Purpose*, s. 50.

²⁵ KISSINGER, Henry. *Umění diplomacie*. Praha: Prostor, 1996, s. 470.

²⁶ SPANIER, John. *American Foreign Policy Since World War II*. New York: Frederick A. Praeger, 1964, s. 26-29; KISSINGER, Henry. *Umění diplomacie*, s. 462-464.

nad chodom svetovej ekonomiky. V decembri 1947 to lapidárne to vyjadril minister obrany James Forrestal, že „naša bezpečnosť nespočíva iba v schopnosti odraziť inváziu, ale aj prispieť k obnove sveta“.²⁷ Následné uskutočňovanie tejto politickej línie, do ktorej zapadali *Trumanova doktrína*, *Marshallov plán* a vytvorenie NATO, navyše sprevádzané intenzívnym ideologickým pôsobením protisovietskou propagandou na obyvateľstvo USA, bolo vlastne definitívnym víťazstvom expanzionistov nad izolacionistami a liberálmi. Pri pomoci rozvojovým krajinám USA očakávali, že prijímatelia pomoci ich budú podporovať v studenej vojne, aj keď sa nestanú formálnymi spojencami.²⁸

Britská vojenská okupácia Egypta roku 1882 urýchlila rozmach egyptského vlasteneckého hnutia a narušila vzťahy Francúzska s Britániou. Šesť rokov po tejto invázii, námorné mocnosti podpísali Konvenciu upravujúcu podmienky slobodnej plavby Suezským prielivom. Prešlo však ďalších šesť rokov kým bola Carihradská konvencia z roku 1888 ratifikovaná:²⁹ Veľká Británia a Francúzsko až roku 1904 urovnali svoje nezhody týkajúce sa Egypta a uzavreli „srdečnú dohodu“ (Entente Cordiale). Keďže Francúzsko a tým aj Európa tak dlho odkladali uznanie britskej prítomnosti v Egypte, status Británie nebol legálne čistý: do roku 1914 trvala vojenská okupácia bez pevne stanoveného termínu ukončenia; keď vypukla prvá svetová vojna Británia jednostranne vyhlásila nad Egyptom svoj protektorát, ktorý trval do roku 1922, a potom nasledovalo ďalšie obdobie nepriamej nadvlády, ktoré trvalo až do uzavretia Britsko-egyptskej zmluvy roku 1936.³⁰

Spôsob akým si Británia podrobila Egypt sa odrazil tak na jej vzťahoch s Európou v súvislosti s týmto problémom ako aj na vzťahoch so samotným Egyptom. V roku 1920 vodca vlasteneckého hnutia v Egypte, Sa'ad Zaglül paša navrhol Britom, aby svoje vojská stiahli z husto obývaných oblastí nílskej delty k Suezskému prielivu, najlepšie na jeho východný breh. Briti tento návrh odmietli v obave, že trvalá prítomnosť vojsk jednej veľmoci v zóne prielivu by mohla byť inými mocnosťami považovaná za porušenie neutrality prielivu, ktorú zaisťovala Konvencia z roku 1888.³¹ Nejasnosti právneho stavu britskej prítomnosti v Egypte odstránila až zmluva z roku 1936, kde signatári súhlasili s dodatkom k článku 8, že britské sily môžu byť rozmiestnené v oblasti prielivu, ale nesmú mať viac ako 10 tisíc mužov pozemného vojska a 400 pilotov s potrebným pomocným personálom pre administratívne a technické úlohy. Tieto čísla však nezahŕňali civilný personál, t. j. úradníkov, remeselníkov a robotníkov.³² Táto úprava, pružne uplatňovaná, poskytla Británii za druhej svetovej vojny právny základ na vybudovanie obrovskej viacúčelovej základne v zóne Suezského prielivu.

Širšie politické súvislosti povojnového sveta determinovali stratégiu Londýna, ktorá spočívala v rozhodnutí zachovať v maximálnej miere britské záujmy na Blízkom východe. A tak sa spory kvôli trvajúcej britskej vojenskej prítomnosti v krajinách regiónu stali ústrednou líniou ďalšieho vývoja. Obraz Blízkeho východu sa po druhej svetovej vojne výrazne zmenil. Zásadné zmeny nevyplývali ani zo skúseností z vojenských ťažení ani z vplyvu veľkých politických a morálnych tém svetového zápasu. Prejavovali sa v cítení a náladách ľudu – bolo

²⁷ Cit. in: KOLKO, Gabriel. *The Roots of American Foreign Policy*, s. 49.

²⁸ SPANIER, John. *American Foreign Policy Since World War II*, s. 193.

²⁹ Convention on the Free Navigation of the Suez Canal: The European Powers and the Ottoman Empire, 29 October 1888. In: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary record*. Diel I., 1535-1914. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company, Inc., 1956, s. 202-205.

³⁰ Treaty of Preferential Alliance: Britain and Egypt, in: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary record*. Diel II., 1914-1956. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company, Inc. 1956, s. 203-211.

³¹ Podľa Milnerovej správy z augusta 1920, In: LLOYD, George lord. *Egypt since Cromer*. Diel II., Appendix A. London: Macmillan and Co., Limited, 1933, s. 381-382.

³² HUREWITZ, J. C. *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record*. Vol. II. *British-French Supremacy, 1914 – 1945*. New Haven, CT: Yale University Press, 1979, s. 487-8.

to vyvrcholenie dlhého historického procesu poznačeného predovšetkým zápasom o národnú nezávislosť a vojna urýchlila tento proces. Výsledkom západného imperiálneho dedičstva a jeho pokračujúceho zasahovania bolo, že Blízky východ sa stal „najprepletenejším subsystémom medzinárodných vzťahov vo vtedajšom svete.“³³ To však neznamená, že všetci miestni aktéri museli v medzinárodnej politike prevziať iba úlohu pešiakov. Naopak, niektorí z nich využili rivalitu medzi veľmocami tak, aby posunuli vpred vlastné záujmy. Táto rivalita čiastočne vysvetľuje fakt, prečo žiadna z veľmocí nebola schopná získať v regióne rozhodujúcu prevahu.³⁴

Od víťazstva pri al-ʿAlamajne Británia ovládala svojimi ozbrojenými silami prakticky celý arabský svet a hospodársky život kontrolovala prostredníctvom *Blízkovýchodného zásobovacieho strediska* (Middle East Supply Centre). Ku koncu vojny sa pozícia Británie zdala silnejšia ako kedykoľvek predtým: v niektorých krajinách mala vojenské jednotky a s viacerými krajinami spojenecké zmluvy. Úlohou bolo, aby túto pozíciu premenila na trvalý mierový stav.³⁵ Strategický motív Britov naďalej držať túto oblasť v područí diktovali „životné záujmy“ impéria, ako udržiavanie bezpečných komunikácií, ochrana obchodu a v prvom rade kontrola ropných zdrojov.³⁶ Britská moc sa zdala o to väčšia, že Británia temer samotná ovládala posádkami blízkovýchodné fronty, a tak Arabi sa museli skloniť pred silou a spolupracovať s ňou, iba tu a tam za líniami vzbĺkli protibritské akcie. Britské sily boli všade a zatiaľ dokázali potlačiť vzrastajúce prejavy nespokojnosti. Cieľom Británie roku 1945 bolo brániť Blízky východ pred vonkajšou agresiou a konsolidovať jeho silu pod vlastným vedením.³⁷

Nálady na Blízkom východe sa však po druhej svetovej vojne výrazne zmenili. Emancipačné hnutie nebolo vo všetkých krajinách na rovnakej úrovni. V niektorých oblastiach kde vládla kmeňová lojalita alebo kde roľníctvo zostalo ľahostajné, v spoločnosti ešte nedozrel pocit vlasteneckého a národného uvedomenia. V arabskom svete zďaleka nebola zrejmá čiara medzi lojalitou k užšej vlasti ako Egypt alebo Irak a širšou lojalitou k (celo)-arabskej vlasti. Najsilnejším stimulom pre akceleráciu tohto procesu boli prejavy militantného sionizmu (židovského buržoázneho nacionalizmu) v Palestíne, lebo predstavovali pre Arabov zjavnú hrozbu. A tak boj proti arabskému „nacionalizmu“ nebol žiadnou vyhranenou izolovanou otázkou, ale znamenal pre západnú politiku viacero zložitých problémov.³⁸

Úpadok západného vplyvu na arabskom východe po roku 1945 bol výsledkom radikálnej transformácie vo vnútornom a vonkajšom vývoji tak na Blízkom východe, ako aj v medzinárodnej politike. Väčšina štátov Blízkeho východu, ktoré boli pod mandátom Spoločnosti národov, postupne získala atribúty politickej zvrchovanosti a začala si žiarlivo strážiť nadobudnutú nezávislosť. Noví vodcovia, ktorí uchopili moc v 50. rokoch oveľa intenzívnejšie reagovali na domáce a národné cítenie ako na akýkoľvek ideologický smer.³⁹ Boli rozhodnutí presadiť vlastné záujmy a hrať aktívnu úlohu v regionálnych a medzinárodných záležitostiach.

Národnooslobodzovacie hnutie na Blízkom východe však nadobudlo iné formy, lebo tu vlastenecké a národné sily nevenovali sovietskej hrozbe žiadnu vážnu pozornosť. Celá váha ich

³³ BROWN, Carl L. *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*. London: I. B. Tauris, 1984, s. 4-5.

³⁴ HOLLINGWORTH, Clare. *The Arabs and the West*. London: Methuen, 1952, s. 19-20.

³⁵ YAPP, Malcolm E. *The Near East Since the First World War*. New York: Longman, 1991, s. 397.

³⁶ LEWIS, Bernard. *The Middle East and the West*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1968, s. 127.

³⁷ LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. New York: Cornell University Press, 1957, s. 521.

³⁸ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York: Frederick A. Praeger, 1961, s. 17.

³⁹ WINDSOR, Philip. "Superpowers and Client States: Perceptions and Interactions". In: EFRAT, Moshe – BERCOVITCH, Jacob (eds.). *Superpowers and Client States in the Middle East: The Imbalance of Influence*. London and New York: Routledge, 1991, s. 37.

agitácie bola nasmerovaná skôr na zvyšky britskej a francúzskej nadvlády a na „sionistickú inváziu“ do arabského sveta. Hoci arabské štáty v mnohých ohľadoch ešte netvorili moderné národné štáty,⁴⁰ boli schopné vyvíjať trvalý tlak na západné pozície na svojom území. Vznikajúce stredné vrstvy tvorili silu, ktorú európske mocnosti nemohli tak ľahko ovládať ako predtým šejkov, pašov a bejov. Noví vodcovia boli v mnohých smeroch neznámou veličinou.

Vzhľadom na to, že mandátny systém už bol nepoužiteľný, Británia sa pružne prispôsobila novým podmienkam a prešla na spoluprácu s „nezávislými“ arabskými štátmi. S týmto cieľom dala svoje požehnanie na vytvorenie *Ligy arabských štátov* (LAŠ) a pomohla Arabom vytesniť Francúzov zo Sýrie a Libanonu.⁴¹ Touto stratou Francúzsko prakticky prestalo byť blízkovýchodnou veľmocou a hoci pokračovalo vo využívaní svojich historických a kultúrnych vzťahov, ťažko znášalo, že nemohlo zasadať v rozličných západných radách, keď sa rokovalo o blízkovýchodných otázkach.

Zdalo sa, že víťazstvom *labouristov* v parlamentných voľbách v júli 1945 sa zvýšia možnosti ľudu arabského východu na splnenie jeho dávnej túžby po nezávislosti.⁴² Okrem palestínskych Arabov, ktorí boli znepokojení keďže poznali náklonnosť *labouristov* k *sionizmu*, každý v Ázii a Afrike si myslel, že v Londýne prevládne nový duch, ktorý prinesie novú sociálnu politiku a tak ukončí nátlak silných na slabých. Tieto nádeje boli oprávnené: *labouristický* premiér Clement Attlee vyhlásil, že „nemáme záujem udržať si národy, ktoré si to neželajú“ a jeho minister zahraničných vecí Ernest Bevin zdôraznil „želáme si navždy opustiť myšlienku, že jedna krajina ovláda druhú.“⁴³ Na druhej strane povojnová *labouristická* vláda neskrývala svoje odhodlanie udržať tradičné britské pozície. To bolo jasné z ostrej reakcie na sovietske pokusy uchytiť sa v regióne a na americké verejné vyhlásenia a súkromné činy v súvislosti s Palestínou, ktoré hrozili tým, že Arabi sa odcudzia Západu.⁴⁴ Britská moc však bola zdanlivá, nie skutočná a veľké nádeje na obnovenie slávy čoskoro zapadli.

Sovietska politika na Blízkom východe prešla od revolúcie 1917 viacerými fázami. Po víťazstve spojencov nad mocnosťami Osi v Európe, Josif Vissarionovič Stalin sa pustil do veľkej hry na získanie strategickej pozície, ktorá mala umožniť ZSSR ovládať celú východnú pologuľu.⁴⁵ Hlavné úsilie smerovalo do Európy, do východného Stredomoria a na Blízky východ. Vojenské víťazstvá na Balkáne a príchod komunistov k moci v Juhoslávii, Bulharsku a Albánsku dovedol sovietsku moc až k Jadranskému moru a na hranice Grécka. Samotná existencia nezávislého Grécka bola z hľadiska záujmov Západu ohrozená komunistickým povstaním podporovaným zo sovietskeho bloku.⁴⁶

Sovietske vedenie sa po druhej svetovej vojne neúspešne pokúšalo preniknúť na Blízky východ, keď sa pokúšalo silou a nátlakom dosiahnuť, aby OSN zverila Líbyu do správy ZSSR. Západ však okamžite odmietol sovietske nároky v Stredomorí.⁴⁷ Navyše, výberom ideologických prostriedkov Kremľ neumožnil Západu obnovenie systému paktov a aliancií, ktoré v medzivojnovom období do istej miery „neutralizovali“ pohraničné územia a nepripúšťali v nich budovanie nepriateľských základní. Naopak, posilnením vlastnej pozície

⁴⁰ Briti a Francúzi po prvej svetovej vojne umele a účelovo vytýčili hranice na arabskom východe. Dodnes tu nemožno hovoriť o typických národných štátoch, pretože Arabi sa považujú za jeden národ (umma ‘arabīja) a v jednotlivých štátoch je „ľud“ (ša‘b) a štáty sa považujú za súčasť veľkej arabskej vlasti (al-waṭan al-‘arabī).

⁴¹ TIBAWI, A. L. *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine*. London: Macmillan, St. Martin's Press, 1969, s. 378.

⁴² AL-BIŠRĪ, Ṭāriq. *Al-ḥaraka as-sijāsīja fī Miṣr, 1945 – 1952*. [Politické hnutie v Egypte]. Bejrút: Dār aš-šurūq, 1983]. Káhira: al-Maktab al-miṣrī al-ḥadīṭ, (2. vydanie), 1985, s. 24.

⁴³ MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East*, s. 151.

⁴⁴ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*, s. 14.

⁴⁵ VADNEY, T. E. *The World Since 1945*. London: Penguin Books, 1992, s. 54-55.

⁴⁶ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*, s. 24.

⁴⁷ GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Libye*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s.109; KHADDURI, Majid. *Modern Libya. A Study in Political Development*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963, s. 113-115.

na Balkáne vyprovokoval rozšírenie západnej vojenskej moci a záväzkov až po hranice ZSSR, a to začlenením Grécka a Turecka do NATO a zavedením amerických programov vojenskej pomoci Grécku, Turecku a Iránu.⁴⁸

Sovietska politika napriek tomu, že odmietala „imperialistické“ ciele a privilégiá, prevzala mnohé tradičné strategické koncepcie cárskeho režimu ako: kontrola Čierneho mora; slobodná plavba vojnového námorníctva úžinami; sféry vplyvu na Balkáne a v Iráne smerom k Perzskému zálivu.⁴⁹ Sovietska politika bola dynamická a aktívne expanzívna, ale vstúpiť s ozbrojenými silami na cudzie územie alebo aktívne podporiť ľudové revolúcie, plánovala iba za mimoriadnych okolností – v časoch zmeny a všeobecného rozpadu štátu vo vojne alebo po nej. Ale aj vtedy, keď iné mocnosti vyvinuli dostatočný tlak, alebo keď okamžité taktické alebo iné výhody boli vyvážené dlhodobými cieľmi, Moskva svoj postup aj zastavila a stiahla ozbrojené sily z už obsadených území. Sovietska stratégia expanzie na Blízkom východe neznamenalala priame ohrozenie pozícií súperiacich západných mocností, ale skôr získanie výhod z ich dočasnej slabosti, nedostatku koncentrácie alebo nejednotnosti, pričom sa vyhýbala riziku väčšieho ozbrojeného konfliktu.⁵⁰

V minulosti USA nevenovali Blízkemu východu veľkú pozornosť, ale americkí činitelia sa začali obávať, že oslabenie Británie by mohlo vyvolať sovietsku expanziu. Na diplomatické požiadavky ZSSR voči Turecku, aby s ním rokovalo o obrannom pakte a na udržiavanie sovietskych jednotiek v severnom Iráne, sa na Západe dívali s veľkým podozrením.⁵¹ Avšak rivalita medzi USA a Európou (t. j. Britániou a Francúzskom) v *treťom svete* vyvolávala nejednotnosť aj v atlantickej aliancii. V povojnových rokoch došlo na Blízkom východe k viacerým prípadom, keď úpadok britského vplyvu umožnil USA rozšíriť vlastné aktivity v ropnom priemysle (Irán). Navyše, vláda USA rada pomohla niektorým krajinám v emancipačnom procese, takže úspech amerických obchodníkov bol do značnej miery výsledkom správne načasovaného nasadenia diplomatických pák a niekedy skrytej podpory miestnych vládcov.⁵²

Nebolo by správne pozerat' sa na dejiny krajín *tretieho sveta* len ako na výslednicu pôsobenia vonkajších súperiacich síl, pretože domáci vodcovia museli reagovať aj na vnútorné tlaky. Vodcovia hospodársky zaostalých krajín aktívne vnímali dianie v medzinárodnej politike a neraz sa im podarilo využiť rivalitu medzi imperiálnymi veľmocami.⁵³ Výsledkom však vždy nebola väčšia autonómia pre danú krajinu *tretieho sveta*, ale často len nahradenie jedného nositeľa cudzej hegemonie druhým.

V Británii bola štátna pokladnica prázdna a britské hospodárske a vojenské zdroje boli vážne prečerpané. Po skončení vojny s Japonskom prišla ťažká rana – náhle zrušenie vojnovej zmluvy o pôžičke a prenájme (Lend-Lease Act) vládou USA. Britská vláda nemala dost' času na reorganizáciu hospodárstva ani priestor na vyjednávanie, a tak musela v časovej tiesni rokovať o novej pôžičke z USA za veľmi ťažkých podmienok a prijať jednu prakticky nespĺniteľnú podmienku, totiž sľub o skorom návrate ku konvertibilitate britskej libry.⁵⁴ Rokovania viedol minister zahraničných vecí Ernest Bevin, ktorý musel zobrať na vedomie, že Veľká Británia nemá hospodársky potenciál na to, aby mohla hrať svoju bývalú veľmocenskú úlohu, pretože aj svet prešiel následkom vojny veľkými zmenami. Briti nemohli ďalej kryť

⁴⁸ KIRK, George. *The Middle East 1945 – 1959*. London: Oxford University Press, 1954, s. 17.

⁴⁹ GOLAN, Galia. *Soviet Policies in the Middle East. From World War II to Gorbachev*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 8.

⁵⁰ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*, s. 26.

⁵¹ ACHESON, Dean. *Present at the Creation*. London: Hamish Hamilton, 1970, s. 197.

⁵² VADNEY, T. E. *The World Since 1945*, s. 208.

⁵³ Kol. *Politika SŠA na Arabskom Vostoke*. Moskva: Izdatel'stvo vostočnoj literatury, 1961, s. 21.

⁵⁴ MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East*, s. 152.

náklady na udržiavanie jednotiek na všetkých spojovacích líniách impéria tak ako pred vojnou. Aj keď mnohí britskí politici naďalej rozmyšľali v termínoch nadvlády,⁵⁵ uvedomovali si, že sa zmenšila schopnosť udržať ju.

Britská vláda napriek svojmu odhodlaniu uchovať si tradičné pozície, sama nevládala znášať ťarchu nákladov na udržanie mocenskej pozície na Blízkom východe, a preto *Blízkovýchodné zásobovacie stredisko* muselo byť zrušené. V roku 1946 USA a Británia podporili Irán najprv proti pokračujúcej sovietskej okupácii na severe a potom proti Sovietmi podporovanému separatistickému hnutiu.⁵⁶ Zároveň *Štátny department* a *Foreign Office* boli schopné oddeliť palestínsku otázku, ktorá často rozdeľovala britskú a americkú vládu, od regionálnych otázok.

O krátky čas musela britská vláda priznať svoju neschopnosť brániť Turecko a Grécko a roku 1947 pozvala USA, aby túto ťarchu prevzali. Záujem Washingtonu o grécko-turecko-iránsky pás bol už dlhší čas známy. Grécko bolo pre Západ zachránené britskou a neskôr americkou podporou. Úsilie Británie sa sústreďovalo na arabský svet; v „severnej reťazi“⁵⁷ sa neodvážila čeliť ZSSR, nemohla si dovoliť náklady finančnej pomoci štátom, ktorých sa to týkalo a želala si presunúť zodpovednosť za ďalšiu hospodársku pomoc Grécku a Turecku na USA, ktoré ju naozaj promptne prevzali.⁵⁸ Keď sa vo februári 1947 Británia rozhodla nielen vrátiť svoj palestínsky mandát OSN, ale pre hospodárske ťažkosti stiahnuť podporu Turecku a Grécku, v marci 1947 USA odpovedali *Trumanovou doktrínou*. Išlo v zásade o poskytnutie podpory každej krajine ohrozenej prenikaním komunizmu, ale jej praktickou stránkou bolo vyčlenenie 400 miliónov USD pomoci pre Grécko a Turecko a rozšírenie záväzkov USA voči západnej Európe na grécko-turecko-iránsku reťaz ako možný vonkajší okruh obrany Blízkeho východu.⁵⁹

V polovici novembra 1947 *Rada národnej bezpečnosti – NSC* súhlasila, že USA v záujme obrany Blízkeho východu budú brániť Taliansko, Grécko, Turecko a Irán. *Rada* zdôraznila, že: „Bolo by nerealistické, aby USA uskutočňovali takúto politiku, pokiaľ si Británia nezachová svoju silnú strategickú, politickú a hospodársku pozíciu na Blízkom východe a ak oni a my nebudeme v tej oblasti sledovať súbežnú politiku“.⁶⁰ Napriek snahe o pomoc pri financovaní hospodárskeho rozvoja a budovaní vonkajšieho obranného okruhu Briti dúfali, že si zachovajú svoje politické a hospodárske záujmy na Blízkom východe. Na *Foreign Office* si jasne uvedomovali, že nespokojnosť arabských národovcov s britskou nadvládou rastie rovnako prudko ako ich sklamanie z pašov a monarchov,⁶¹ a tak sa snažili čo najskôr usporiadať dvojstranné vzťahy s arabskými štátmi na novom zmluvnom základe.

Výsledky rokovaní boli sklamaním. Plány na presun centra blízkovýchodnej obrany z Egypta do Palestíny stroskotali na sporoch okolo židovského štátu. V októbri 1946 bola začatá revízia Britsko-egyptskej zmluvy z roku 1936, podľa ktorej sa britské sily mali stiahnuť zo základne v zóne Suezského prieplavu na základne v Líbyi a vo východnej Afrike, ale dohoda stroskotala na spore o riadení záležitostí Sudánu, ktorý bol od roku 1899 egyptsko-britským kondomíniom. Portsmouthská zmluva podpísaná vládami Británie a Iraku v januári 1948 bola

⁵⁵ *The Economist*, Londýn, 17. januára 1948. Cit. in: LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*, s. 519.

⁵⁶ LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*, s. 183.

⁵⁷ Tzv. „severnú reťaz“ obrany Blízkeho a Stredného východu pred možným útokom ZSSR tvorili štáty: Turecko, Irán a Pakistan.

⁵⁸ SPANIER, John. *American Foreign Policy Since World War II*. New York: Praeger, 1964, s. 29-33.

⁵⁹ The Truman Doctrine, 12 March 1947. In: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: Die II., 1914 – 1956*, s. 273-275.

⁶⁰ FRUS (Foreign Relations of the United States) 1950, Vol V, s. 124.

⁶¹ TUGANOVA, Oľga Edgarovna. *Politika SŠA i Anglii na Bližnem i Srednem Vostoke*. Moskva: Izdatel'stvo Instituta meždunarodnyh otnošenij, 1960, s.25.

zrušená po násilných demonštráciách konaných v Bagdade.⁶² Iba zmluva so Zajordánskom bola úspešne revidovaná.⁶³

Počas krátkej doby tak došlo k významnej zmene: USA začali nielen participovať s Britániou na obrane Blízkeho východu prevzatím zodpovednosti za jej najzraniteľnejší severný sektor, ale americká flotila v Stredozemnom mori v tonáži čoskoro predstihla britskú. V prípade Palestíny Briti presunuli zodpovednosť na OSN a roku 1948 jednoducho stiahli svoju administratívu a ozbrojené sily a nechali, aby sa osud Palestíny vyriešil arabsko-židovskou vojnou. Tento náhlivý ústup z pozícií Britmi po dlhé roky považovaných za „životné“ bol jednak výsledkom slabosti povojnového hospodárstva Británie a tiež priznaním krachu britskej politiky v Palestíne.

Labouristická politika sa na arabskom východe snažila presadiť program hospodárskej a vojenskej spolupráce pod britským vodcovstvom. Išlo jednak o poskytnutie ochrany krajinám regiónu (hlavne proti údajnej sovietskej hrozbe) a jednak o zabezpečenie hospodárskeho rozvoja a zvýšenie životnej úrovne ľudu. Minister zahraničných vecí Ernest Bevin presadzoval vzájomne výhodné partnerstvo medzi Britániou a ľuďom krajín Blízkeho východu, nie ich bývalou elitou (pašovia, bejovia), ktorú odmietal. Stále však považoval krajiny Blízkeho východu za závislé územia a prehliadal skutočné túžby ich ľudu.⁶⁴ Dúfal, že sa mu podarí dosiahnuť dohodu s umiernenými národovcami, čím izoluje extrémistov každého druhu. Táto politika mala Británii zabezpečiť ochranu jej záujmov na Blízkom východe, osobitne ropy a zároveň vytvoriť blízkovýchodný štít na ochranu Afriky. Hospodársky rozvoj tohto svetadielu mal byť pre Britániu v budúcnosti rovnakým zdrojom bohatstva akým bola v minulosti India.⁶⁵ Preto mal Blízky východ pre Britániu taký význam, že ani plánovaný odchod z Indie ho nemal nijako ovplyvniť.

Kľúčom k úspechu Bevinovej politiky malo byť uzavretie novej zmluvy s Egyptom. Na základe vedúcej úlohy, ktorú zaujal v LAŠ, bol teraz Egypt najvýznamnejším štátom v arabskom svete. Egyptom prechádzal Suezský prielav a britská základňa v zóne prielavu predstavovala asi 1 300 km² vojenských zariadení (vrátane letísk) ocenených na 300 miliónov Lstg.⁶⁶ Situácia sa však nevyvíjala podľa britského scenára, Egypt lebo už v decembri 1945 vyzval na nové rokovanie o Britsko-egyptskej zmluve z roku 1936.⁶⁷ V odpovedi Británia ponúkla len menšie ústupky, pretože náčelníci štábov vojsk trvali na pokračujúcej britskej okupácii zóny Suezského prielavu pre jej zásadný význam pre obranu Blízkeho východu. Nepokoje v Egypte však presvedčili britských politikov, že Británia musí opustiť Egypt a 6. mája 1946 s tým vláda súhlasila. Následne sa rokovania sústredili na problém udržiavania základne v zóne Suezského prielavu a podmienky, za ktorých sa britské ozbrojené sily môžu vrátiť v prípade vojny. V októbri 1946 rokovania (Ernest Bevin – Ismā‘īl Šidqī) skrachovali nielen na otázkach týkajúcich sa Egypta, ale aj na otázke egyptskej suverenity nad Sudánom.⁶⁸

Krach britsko-egyptských rokovaní mal katastrofálne dôsledky pre celý Bevinov blízkovýchodný plán. Británia urobila isté ústupky s vedomím, že základňa je nepoužiteľná

⁶² LONGRIGG, Stephen Hemsley. *Iraq 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History*. Oxford University Press, 1953, s. 345-347; Al-ḤASANĪ, as-Sajjid ‘Abdarrazzāq. *Tārīḥ al-wizārāt al-‘irāqīja*. [Dejiny irackých vlád]. Diel VII. Bagdad: Dār aš-šu‘ūn at-ṭaqāfīja al-‘amma, 1988 (7. vydanie), s. 260-281.

⁶³ Treaty of Alliance: Britain and Transjordan, 15 March 1948. In: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East*. Diel II., 1914 – 1956, s. 296-299.

⁶⁴ HOURANI, Albert. *A History of the Arab Peoples*. London: Faber and Faber, 1991, s. 357.

⁶⁵ YAPP, Malcolm E. *The Near East Since the First World War*, s. 397.

⁶⁶ YAPP, Malcolm E.. *The Near East Since the First World War*, s. 397.

⁶⁷ Ar-RĀFI‘Ī, ‘Abdarrahmān. *Fī a‘qāb at-tawra al-miṣrīja, 1921 – 1951*. [Po egyptskej revolúcii]. Diel III. Káhira: Maktabat an-nahḍa al-miṣrīja, 1951, s. 179.

⁶⁸ GOMBÁR, Eduard. *Moderní Egypt*. In: BAREŠ, Ladislav – VESELÝ, Rudolf – GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 527; BULLARD, Reader. *Britain and the Middle East*. London: Hutchinson University Library, 1964, s. 146.

pokiaľ chýba dobrá vôľa Egypta, a že obrana regiónu závisí od dohody s Egyptanmi. Nič z toho sa však roku 1946 nepodarilo zaistiť a účinky tohto neúspešného pokusu mali rozhodujúci vplyv na rokovania v iných krajinách regiónu. Aj iné arabské štáty požadovali revízie zmlúv a ťažko boli ochotné prijať menej ako bolo ponúknuté Egyptu.⁶⁹

Liga arabských štátov sa nestala ani povolným nástrojom ani ochotným partnerom britskej politiky. Keď sa ukázalo, že Británia nie je pripravená splniť sľuby dané Arabom, otázky ako Palestína a vojenské základne zmobilizovali sily arabského nacionalizmu proti britským záujmom.⁷⁰ Arabov vo všeobecnosti vôbec neznepokojovala sovietska hrozba, ich myšlienky sa koncentrovali na dve otázky: 1. ako sa zbaviť britských vojsk, ktoré boli proti vôli ľudu ešte stále rozmiestnené v mnohých ich krajinách a 2. ako dosiahnuť spravodlivé urovanie v Palestíne. Ani jedna z krajín – po toľkých rokoch okupácie – nemohla podporiť britské dôvody na odloženie stiahnutia svojich jednotiek z regiónu.⁷¹ Egypt bol zo všetkých arabských štátov najtvrdohlavejší a jeho postoj sa ešte pritvrdil neúspechom alebo nechutou britskej vlády rýchle stiahnuť svoje jednotky z údolia Nílu do zóny Suezského priepľavu ako to stanovovala zmluva z roku 1936.⁷²

Koncom roku 1947 sa Británia pokúsila uzavrieť novú zmluvu s Irakom. V súlade so zmluvou z roku 1930 využívala Británia v Iraku dve základne (al-Ḥabbānīja a aš-Šu'ajba) a mala právo v prípade vojny používať všetky iracké vojenské zariadenia.⁷³ Viacerí britskí činitelia argumentovali, že vzhľadom na nepatrnú nádej na ďalšie využívanie týchto dvoch základní, by vláda mala pristúpiť na ich evakuáciu a presunúť britské sily do Kuvajtu a Zajordánska. E. Bevin sa však rozhodol udržať obe základne a v texte zmluvy z Portsmouthu⁷⁴ bolo uvedené, že Británia bude tie základne využívať s Irakom za podobných podmienok aké boli ponúknuté Egyptu, ale nepokoje v Bagdade v januári 1948 prinútili irackú vládu novú zmluvu zrušiť.⁷⁵

V období rokov 1946 – 1947, keď Briti komplexne prehodnocovali svoju imperiálnu stratégiu, začínali vystupovať nové koncepcie. Bolo to spôsobené dvoma faktormi, poučením z druhej svetovej vojny a zosilnením národnooslobodzovacieho hnutia v Egypte a Iraku. Skúsenosti z vojny poukazovali na veľkú zraniteľnosť Suezského priepľavu a námorných liniek v Stredozemnom mori. Počas vojny britské konvoje z Malty a Cypru len s veľkou námahou mohli doplávať do Alexandrie. Vojaci a výzbroj pre blízkovýchodnú kampaň museli byť dopravované okolo Afriky. Na druhej strane politické kvasenie v Egypte a Iraku viedlo niektorých stratégov k záveru, že nemá zmysel udržiavať britské základne v týchto krajinách za cenu všeobecného odporu, ktorý vyvolávali. Britský generálny štáb vážne uvažoval o presune britských základní a zariadení do východnej Afriky, kde v relatívnej bezpečnosti Kene, Tanganiky a Ugandy bolo možné vybudovať veľkú vojenskú základňu neohrozenú politickým vrením v arabských krajinách a ležiacu dostatočne blízko od oblastí potenciálnych ťažkostí.⁷⁶ Tieto úvahy spôsobili, že Ernest Bevin bol ochotný redukovat' britské vojenské privilégia, keď krátko po vojne diskutoval o revízií zmlúv s Egyptom a Irakom. Roku 1948 boli však tieto nové koncepcie definitívne odmietnuté a Británia sa vrátila k starej politike zachovania vojenskej nadvlády na Blízkom východe.⁷⁷ Táto zmena vyplývala z údajných

⁶⁹ YAPP, Malcolm E. *The Near East Since the First World War*, s. 398.

⁷⁰ CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*, s. 14.

⁷¹ HEIKAL, Mohamed H. *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch Ltd., 1986, s. 15.

⁷² Annex to Article 8 of the Anglo-Egyptian Preferential Alliance. In: HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East*. Diel II., 1914 – 1956, s. 205.

⁷³ SORBY ml., Karol. *Dejiny irackej monarchie, 1918 – 1941*. Bratislava, SAP, 2017, s. 134.

⁷⁴ KHADDURI, Majid. *Independent Iraq, 1932 – 1958*. London: Oxford University Press, 1960, s. 262-263.

⁷⁵ MARR, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Boulder, Col.: Westview Press, 1985, s. 104.

⁷⁶ LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*, s. 518.

⁷⁷ HOSKINS, Halford L. *The Middle East. Problem Area in World Politics*, s. 260.

obnovených prejavov sovietskeho imperializmu.

V porovnaní so situáciou v povojnovej Európe, životné podmienky na arabskom východe vyzerali lepšie, a preto po druhej svetovej vojne, rovnako ako po prvej, sa egyptským a ostatným arabským nárokom (splácanie britských vojnových dlhov) nevenovala pozornosť, kým nebudú vyriešené „naliehavejšie“ záležitosti, inými slovami prioritou britskej vlády bolo postarať sa o domáce obyvateľstvo. Okrem toho kolaps britského hospodárstva by bol ohrozil resp. spomalil realizáciu nového britského urovnania pre Blízky východ. Avšak ďalší dôvod – obava z cieľov ZSSR – ho blokoval úplne.⁷⁸ V skutočnosti aj nová britská politika na Blízkom východe, založená na sieti zmluvných vzťahov s „nezávislými“ arabskými štátmi, ktoré nažívali v harmónii medzi sebou a s Britániou, by bola tieto štáty naďalej ponechala v postavení satelitov Británie. Táto politika však skrachovala pod váhou nesúhlasného názoru arabského sveta ešte predtým, ako jej palestínska vojna zasadila ranu z milosti.⁷⁹

Blízky východ mal stále významné miesto v britských kalkuláciách. Niektoré pozície sa mohli uvoľniť, ak sa potom ľahšie udržiavali iné, obzvlášť keď americká sila mohla zaplniť kritické vákuá bez straty celkovej západnej sily v regióne. Britská vláda ešte stále plánovala udržať si vodcovstvo v západnom úsilí k stabilizácii a – zvlášť po komunistickom útoku na Kóreu – aj k organizovanej obrane. Západná sila mala čiastočne spočívať na nových záväzkoch USA voči Grécku a Turecku; a čiastočne na tom čo zostalo pod britskou kontrolou. Británia držala Cyprus a Aden ako korunné kolónie. Bola najvyššou autoritou v rade protektorátov na južnom a východnom okraji Arabského polostrova. Stále ovládala svoju najväčšiu základňu v zóne Suezského prieplavu a celý Sudán, hoci na obidve uplatňoval formálny nárok Egypt. Mala spojeneckú zmluvu s Irakom, vrátane ustanovenia o využívaní dvoch významných vojenských základní, aj keď neúspešný pokus o revíziu tejto zmluvy v roku 1948 vyvolal pochybnosti, či bude môcť byť predĺžená, keď sa roku 1957 skončí jej platnosť.⁸⁰ So Zajordánskom, neskôr Jordánskom mala Británia spojeneckú zmluvu, právo na základne a jej privilegovaná pozícia spočívala v tom, že nielen vytvorila a udržiavala jordánsku armádu, tzv. Arabskú légiu, ale jej dôstojníci jej aj velili.

Druhá svetová vojna a obdobie po nej poskytli ZSSR také strategické a politické možnosti, ktoré všetky predchádzajúce pokusy uplynulých dvoch desaťročí nedokázali zaistiť. ZSSR sa zásadne zaujímal o dva procesy: vnútorný, kde v podstate išlo o hospodársku obnovu vlastnej krajiny a povojnové rozdelenie sveta na sféry vplyvu, kde sa hlavné sovietske úvahy točili okolo upevnenia moci vo východnej Európe. Podpora národnooslobodzovacích hnutí mimo východnej Európy nebola zatiaľ na programe; takéto hnutia sa mali spoliehať na vlastné schopnosti.⁸¹

V arabských štátoch sa sovietski vodcovia zameriavali viac na diplomatické pôsobenie – priamo i v OSN – a na propagandu a s malými nákladmi robili čo mohli, aby skomplikovali život Britom a ich západným spojencom v tejto tradične britskej sfére vplyvu. Sovietska úloha v Palestíne je toho príkladom: napriek antisionistickému postoju sovietska vláda hlasovala v OSN roku 1947 za rozdelenie a roku 1948 rýchlo uznala Izrael.⁸² Takto si bola istá odchodom britských vojsk z Palestíny a pokračovaním židovsko-arabského konfliktu, ktorý na neurčito bude držať Blízky východ v kvase. S pritvrdzovaním západnej politiky v Turecku a Iráne, arabský svet poskytoval Moskve najlepšie možnosti na prenikanie do regiónu.

⁷⁸ MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East*, s. 153.

⁷⁹ MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*, s. 60.

⁸⁰ BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq. A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists, and Free Officers*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s. 550.

⁸¹ BEHBEHANI, Hashim S. H. *The Soviet Union and Arab Nationalism, 1917 – 1966*. London and New York: KPI, 1986, s. 88.

⁸² HOSKINS, Halford L. *The Middle East. Problem Area in World Politics*, s. 105; SACHAR, Howard M. *Dějiny státu Izrael*. Praha: Regia, 1998, s. 270.

Významným prvkom Britmi navrhovaného povojnového blízkovýchodného systému malo byť uspokojivé urovanie palestínskeho problému, ktorý bol skôr politický ako strategický. Náčelníci štábov vyzdvihovali značnú strategickú hodnotu Palestíny ako štítu na obranu Egypta pred komunistickým nebezpečenstvom. Ešte v rokoch 1946 – 1947 sa s Palestínou uvažovalo ako s čiastočnou náhradou za Egypt a s definitívnou palestínskou vládou mala byť uzavretá zmluva na zaistenie britských vojenských základní v Palestíne.⁸³ Aj keď náčelníci štábov považovali každé miesto za cenné, určite nikdy nepočítali s tým, že by Palestína mohla byť plnou náhradou za Egypt. Zaistenie britskej strategickej pozície v Palestíne nebolo natoľko významné ako nájdenie takého riešenia, ktoré by jednak bolo prijaté Američanmi a jednak by si zbytočne neznepriatelilo ostatné arabské štáty, lebo tým by sa bola realizácia Bevinovho plánu výrazne skomplikovala. V rokoch 1945 –1946 sa Ernest Bevin úporne snažil nájsť riešenie, ktoré by podporovali USA, ale neuspel. Nebol úspešný ani pri hľadaní riešenia prijateľného tak pre židov, ako i Arabov. Clement Attlee to vysvetľoval slovami: „V Amerike niet arabských voličov, ale veľmi silný židovský elektorát a Američania majú voľby každú chvíľu.“⁸⁴ V septembri 1947 Palestína pre Britániu znamenala ekonomický a strategický záväzok a britským problémom číslo jeden bola snaha o obmedzenie škôd. Preto sa Británie rozhodla vzdať sa mandátu a odmietla realizovať plán OSN na rozdelenie. Ak sa domnievala, že palestínske rozuzlenie nepoškodí jej vzťahy s arabskými štátmi a že sa jej podarí zachrániť niečo z trosiek ak Jordánsko prevezme územia určené arabskému štátu v Palestíne, dúfala márne. Veľmi neskoro zistila, že arabské štáty sú rozhodnuté v Palestíne bojovať.

Jediný úspech zaregistrovala Británie u malého štátu Jordánska. V marci 1946, skôr ako bolo prijaté konečné rozhodnutie o evakuácii vojsk z Egypta, Británie uzavrela so Zajordánskym spojeneckú zmluvu, ktorá ukončila obdobie mandátu a zaistila britské vojenské využívanie zajordánskych základní a vojenských zariadení.⁸⁵ Bola to však zmluva veľmi podobná nerovno-právnym zmluvám z tridsiatych rokov a čoskoro sa stala neudržateľnou, preto bola vo februári 1948 nahradená novou zmluvou, ktorej účelom bolo poskytnúť zďanie, že Zajordánsko má určitú kontrolu nad dvoma britskými základňami (Ammán a Mafráq). Bola ustanovená *Spoločná obranná rada*, aby sa zaoberala vonkajšou bezpečnosťou Zajordánska, podobná tej, aké boli navrhované Egyptu a Iraku,⁸⁶ čím Británie získala to, čo sa jej nepodarilo zaistiť si od ostatných arabských štátov.

Použitá literatúra:

1. ACHESON, Dean. *Present at the Creation*. London: Hamish Hamilton, 1970.
2. BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq. A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists, and Free Officers*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1982.
3. BEHBEHANI, Hashim S. H. *The Soviet Union and Arab Nationalism, 1917 – 1966*. London: KPI Limited, 1986.
4. BELL, P. M. H. *The World Since 1945. An International History*. London: Arnold, 2005.
5. AL-BIŠRĪ, Ṭāriq. *Al-ḥaraka as-sijāsija fī Mišr, 1945 – 1952*. [Politické hnutie v Egypte]. Bejrút: Dār aš-šurūq, 1983]. Káhira: al-Maktab al-mišrī al-ḥadīṯ, (2. vydanie), 1985.
6. BROWN, Carl L. *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*. London: I. B. Tauris, 1984.
7. BULLARD, Reader. *Britain and the Middle East*. London: Hutchinson University Library, 1964.

⁸³ YAPP, Malcolm E. *The Near East Since the First World War*, s. 399.

⁸⁴ La FEBER, Walter. *America, Russia and the Cold War*. New York: Wiley, 1976, s. 79.

⁸⁵ YAPP, Malcolm E.. *The Near East Since the First World War*, s. 399.

⁸⁶ LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*, s. 376.

8. CAMPBELL, John C. *Defense of the Middle East. Problems of American Policy*. New York: Frederick A. Praeger, 1961.
9. DULLES, John Foster. *War or Peace*. New York: The Macmillan Company, 1957.
10. DURMAN, Karel. *Blízký východ ve světové politice, 1918 – 1959*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966.
11. EFRAT, Moshe – BERCOVITCH, Jacob (eds.). *Superpowers and Client States in the Middle East: The Imbalance of Influence*. London and New York: Routledge, 1991.
12. La FEBER, Walter. *America, Russia and the Cold War*. New York: Wiley, 1976.
13. GOLAN, Galia. *Soviet Policies in the Middle East. From World War II to Gorbachev*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 8.
14. GOMBÁR, Eduard. *Revolučně demokratické strany na Blízkém východě*. Praha: Univ. Karlova, 1986.
15. GOMBÁR, Eduard. *Moderní Egypt*. In: BAREŠ, Ladislav – VESELÝ, Rudolf – GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Egypta*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
16. GOMBÁR, Eduard. *Dějiny Libye*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
17. GONIONSKIJ, S. A. a kol.: *Dějiny diplomacie, 1939 – 1945*. Praha: Svoboda, 1979.
18. Al-ḤASANĪ, as-Sajjid °Abdarrazzāq. *Tārīḥ al-wizārāt al-°irāqīja*. [Dějiny irackých vlád]. Díl VII. Bagdad: Dār aš-šu'ūn at-°aqaḥīja al-°amma, 1988 (7. vydanie).
19. HEIKAL, Mohamed H. *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch Ltd., 1986.
20. HOLLINGWORTH, Clare. *The Arabs and the West*. London: Methuen, 1952.
21. HOSKINS, Halford L. *The Middle East. Problem Area in World Politics*. New York: The Macmillan Company, 1954.
22. HOURANI, Albert. *A History of the Arab Peoples*. London: Faber and Faber, 1991.
23. HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1914 – 1956*. Díl II. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company, Inc., 1956.
24. HUREWITZ, J. C. *The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record*. Vol. II. *British-French Supremacy, 1914 – 1945*. New Haven, CT: Yale University Press, 1979.
25. KHADDURI, Majid. *Independent Iraq, 1932 – 1958*. London: Oxford University Press, 1960.
26. KHADDURI, Majid. *Modern Libya. A Study in Political Development*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1963.
27. KIMCHE, Jon. *Seven Fallen Pillars. The Middle East, 1945 – 1952*. London: Secker and Warburg, 1953. 27.
28. KIRK, George. *The Middle East 1945 – 1959*. London: Oxford University Press, 1954.
29. KISSINGER, Henry. *Umění diplomacie*. Praha: Prostor, 1996.
30. Kol. aut. *Politika SŠA na Arabskom Vostoke*. Moskva: Izdatel'stvo vostočnoj literatury, 1961.
31. Kol. aut. *Novejšaja istorija arabskich stran, 1917 – 1966*. Moskva: Nauka, 1967.
32. KOLKO, Gabriel. *The Roots of American Foreign Policy. An Analysis of Power and Purpose*. Boston: Beacon Press, 1969.
33. LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. New York: Cornell University Press, 1957.
34. LEWIS, Bernard. *The Middle East and the West*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1968.
35. LLOYD, George lord. *Egypt Since Cromer*. Díl II. London: Macmillan and Co., Limited, 1933.
36. LONGRIGG, Stephen Hemsley. *Iraq 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History*. Oxford University Press, 1953.

37. MARLOWE, John. *Arab Nationalism and British Imperialism. A Study in Power Politics*. London: The Cresset Press, 1961.
38. MARR, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Boulder, Col.: Westview Press, 1985.
39. MONROE, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East, 1914 – 1956*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 196.
40. Al-MUWĀFĪ, °Abdalḥamīd Muḥammad. *Miṣr fī dḗami°at ad-duwal al-°arabīja, 1945 – 1970*. [Egypt v Lige arabských štátov]. Káhira: al-Mu°assasa al-miṣrīja al-°amma li-l-kitāb, 1983.
41. Ar-RĀFI°Ī, °Abdarrahmān. *Fī a°qāb at-tawra al-miṣrīja, 1921 – 1951*. [Po egyptskej revolúcii]. Diel III. Káhira: Maktabat an-nahḗa al-miṣrīja, 1951.
42. SACHAR, Howard M. *Dějiny státu Izrael*. Praha: Regia, 1998.
43. SORBY, Karol R. *Egyptská revolúcia 1952*. Bratislava: VEDA, 1998.
44. SORBY ml., Karol. *Dejiny irackej monarchie, 1918 – 1941*. Bratislava, SAP, 2017.
45. SPANIER, John. *American Foreign Policy Since World War II*. New York: Frederick A. Praeger, 1964.
46. TIBAWI, A. L. *A Modern History of Syria Including Lebanon and Palestine*. London: Macmillan, St. Martin's Press, 1969.
47. TUGANOVA, Oľga Edgarovna. *Politika SŠA i Anglii na Bližnem i Srednem Vostoke*. Moskva: Izdatel'stvo Instituta meždunarodnych otnošenij, 1960.
48. VADNEY, T. E. *The World Since 1945*. London: Penguin Books, 1992.
49. VÝHODA, Karel. *Sjednocená arabská republika*. Praha: SNPL, 1961.
50. YAPP, Malcolm E. *The Near East Since the First World War*. New York: Longman, 1991.

Kontakt:

prof. PhDr. Karol R. Sorby, DrSc.

Vedúci vedecký pracovník

Ústav orientalistiky Slovenskej akadémie vied

Klemensova 19

813 64 Bratislava

e-mail: karol.sorby@savba.sk

ISSN 1339-3502